

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE İMPARATORLUK İMAJININ
KAMU YAPILARI ARACILIĞI İLE OSMANLI KENTİNE
YANSITILMASI**

03533107 Mimar Çağrı GÜNTAN

FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN (YTÜ)

İSTANBUL 2007

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ŞEKİL LİSTESİ	iii
ÖNSÖZ.....	xii
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT	xiv
1 GİRİŞ.....	1
2 SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU. 3	
2.1 Siyasal Durum	7
2.2 İmparatorluk İmajının Oluşturulması	11
2.2.1 Selamlık Törenleri	22
2.2.2 Cülus Törenleri.....	26
2.2.3 Söğüt Ertuğrul Gazi'yi Anma Törenleri.....	29
3 19. YÜZYILDA OSMANLI KENTİ	30
3.1 Sultan II. Abdülhamit Dönemi Öncesinde Osmanlı Kenti.....	33
3.2 Sultan II. Abdülhamit Dönemi Kent Düzenlemeleri.....	42
3.3 Kent Düzenlemelerinde Kullanılan Mimari Öğeler ve Kurulan Yeni Kentler.....	45
3.3.1 Simge Yapıları Olarak Saat Kuleleri	54
3.3.2 Eğitim Yapıları	75
3.3.3 Hicaz Demiryolu Yapıları	94
3.3.4 Söğüt Kazasının İmarı	104
3.3.5 Birüsseba Kazasının Kurulması	107
4 SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE YAPILAN KENTSEL DÜZENLEME ÖRNEKLERİ.....	113
4.1 İstanbul	113
4.2 Bursa.....	133
4.3 Edirne	142
4.4 Kudüs.....	152
4.5 Selanik.....	159
4.6 İzmir	169
4.7 Adana.....	176
4.8 Beyrut	180
4.9 Şam.....	184
4.10 Manastır.....	190
4.11 Mekke.....	193
5 SONUÇ	198
KAYNAKLAR.....	200

EKLER	217
Ek 1 İstanbul Üniversitesi Kitaplığı Fotoğraf Albümleri Dizininden Seçilen II.Abdülhamit Dönemi Kamu Yapıları Listesi	217
ÖZGEÇMİŞ	241

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1.1.: II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu (http://www.globalsecurity.org)	10
Şekil 2.2.1: II.Abdülhamit (George Grantham Bain Collection, Library of Congress)	19
Şekil 2.2.2: II. Abdülhamit’in Tuğrası (http://www.ummah.net/sultan/sig.gif)	19
Şekil 2.2.3: Arma-i Osmani (Söğüt İdadisi Kapısı Üzeri) (www.bilecik.gov.tr/sogut.htm)	20
Şekil 2.2.4: Arma-i Osmani ve Padişah Tuğrası (Halep Rüştüyesi Kapısı Üzeri) (http://arifyilmaz45.tripod.com/halep.htm).....	20
Şekil 2.2.5: Arma-i Osmani (Akka Saat Kulesi Kapısı Üzeri) (http://www.biblewalks.com/Sites/KhanAlUmdan.html)	21
Şekil 2.2.1.1: Selamlık Töreni (Kabacalı A. 2005).....	24
Şekil 2.2.1.2: Selamlık Töreni (Kabacalı A. 2005).....	25
Şekil 2.2.1.3: II. Abdülhamit Selamlık Töreni Sırasında (Karateke, H.T. 2004)	25
Şekil 2.2.2.1: Konya’da Culüs Yıldönümü Merasimi (Köker, O. 2005)	27
Şekil 2.2.2.2: Culüs Yıldönümünde Bir Saat Kulesi Açılışı (Özdemir, K. 1993)	28
Şekil 3.3.1: Bergama Hükümet Konağı (Acun, H. 1994)	49
Şekil 3.3.2: Konya Hükümet konağı (Köker, O. 2005)	49
Şekil 3.3.3: Manisa Hükümet Konağı (Köker, O. 2005)	50
Şekil 3.3.4: Samsun Hükümet Konağı (Köker, O. 2005)	50
Şekil 3.3.5: Merzifon Piyade Kışlası (Köker, O.2005)	51

Şekil 3.3.6: Giresun Hükümet Konağı	
(Köker, O. 2005)	51
Şekil 3.3.7: Erzincan Hükümet Konağı	
(Köker, O. 2005)	52
Şekil 3.3.8: Baabda Çeşmesi	
(http://www.kultur.gov.tr).....	52
Şekil 3.3.9: Yozgat Saatlı Çeşme	
(Özdemir, K. 1993)	53
Şekil 3.3.1.1: Adana Saat Kulesi	
(Özdemir, K. 1993)	57
Şekil 3.3.1.2: Ankara Saat Kulesi	
http://www.ergir.com/Ankara.htm	58
Şekil 3.3.1.3: Balıkesir Saat Kulesi	
(Özdemir, K. 1993)	59
Şekil 3.3.1.4: Bursa Saat Kulesi	
(Özendes, E. 2000)	60
Şekil 3.3.1.5: Çanakkale Saat Kulesi	
(Özdemir, K. 1993)	61
Şekil 3.3.1.6: Çanakkale - Gelibolu Saat Kulesi	
(Özdemir, K. 1993)	62
Şekil 3.3.1.7: Dolmabahçe Saat Kulesi	
(Oba Koleksiyonu, AHISTDOLM003)	63
Şekil 3.3.1.8: Yangından Önceki Edirne Saat Kulesi	
(http://www.edirneden.com/)	64
Şekil 3.3.1.9: Yangından Sonraki Edirne Saat Kulesi,	
(Özendes, E. 1999)	65
Şekil 3.3.1.10: Bayburt Saat Kulesi	
(Bayburt Belediyesi Arşivi,2003)	65
Şekil 3.3.1.11: Samsun Saat Kulesi	
(http://www.samsun.gov.tr)	66
Şekil 3.3.1.12: Halep Saat Kulesi	
G. Eric and Edith Matson Photograph Collection Library of Congress....	67
Şekil 3.3.1.13: Gümölcüne Saat Kulesi	
(http://www.batitrakya.com)	68

Şekil 3.3.1.14: Çorum Saat Kulesi	
(http://www.kenthaber.com)	68
Şekil 3.3.1.15: Yafa Saat Kulesi	
(http://www.eretzyisroel.org)	69
Şekil 3.3.1.16: İskeçe Saat Kulesi	
(http://www.bura.org.tr).....	70
Şekil 3.3.1.17: Kayseri Saat Kulesi	
(http://www.kayseri.gov.tr)	70
Şekil 3.3.1.18: Siirt Saat Kulesi	
(http://www.pbase.com/dosseman/siirt)	71
Şekil 3.3.1.19: Urfa Saat Kulesi	
(Köker, O. 2005)	71
Şekil 3.3.1.20: Yozgat Saat Kulesi	
(Özdemir, K. 1993)	72
Şekil 3.3.1.21: Nablus Saat Kulesi	
(G. Eric and Edith Matson Photograph Collection Library of Congress)....	72
Şekil 3.3.1.22: Trablusşam Saat Kulesi	
(http://www.tripoli-lebanon.com)	73
Şekil 3.3.1.23: Akka Saat Kulesi	
(http://www.biblewalks.com/Sites/KhanAlUmdan.html)	74
Şekil 3.3.2.1: Bağdad Askeri Rüştıyesi Zemin Kat Planı	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	80
Şekil 3.3.2.2: Bağdad Askeri Rüştıyesi Zemin Kat Planı	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	81
Şekil 3.3.2.3: Bağdad Askeri Rüştıyesi Giriş Kat ve birinci Kat Planları	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	82
Şekil 3.3.2.4: Edirne Askeri İdadisi, Birinci ve İkinci Kat Planları	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	83
Şekil 3.3.2.5: Edirne Askeri Rüştıyesi Birinci ve İkinci Kat Planları	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	84
Şekil 3.3.2.6: Erzincan Askeri Rüştıyesi Giriş Kat Planı	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	85
Şekil 3.3.2.7: Van Askeri İdadisi Giriş Kat Planı	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	86

Şekil 3.3.2.8: Erzurum Askeri Rüştüyesi Giriş Kat Planı	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	87
Şekil 3.3.2.9: Toptaşı Askeri Rüştüyesi Kat Planları	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	88
Şekil 3.3.2.10: Edirne İdadisi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	89
Şekil 3.3.2.11: Bağdat İdadisi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	89
Şekil 3.3.2.12: Konya Hamidiye Sanat Okulu	
(Köker, O. 2005)	90
Şekil 3.3.2.13: Bursa Mekteb-i Rüşdiye-yi Askeri	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	90
Şekil 3.3.2.14: Trabzon İdadi Mektebi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	91
Şekil 3.3.2.15: Trabzon Askeri Rüştüyesi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	91
Şekil 3.3.2.16: Bolu İdadi Mektebi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	92
Şekil 3.3.2.17: Balıkesir Sultanisi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	92
Şekil 3.3.2.18: Diyarbakır İdadi Mektebi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	93
Şekil 3.3.2.19: Selanik Askeri Rüştüyesi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	93
Şekil 3.3.3.1: Hicaz Demiryolu için Yaptırılacak Saat Kulesi	
(Erkmen, A. 2006)	99
Şekil 3.3.3.2: D'Aranco'nun Hicaz Demiryolu için Tasarladığı Anıt	
(Osmanlı Mimarı D'Aronco Sergi Kataloğu, 2006)	99
Şekil 3.3.3.3: Şam'daki Hicaz Demiryolu İstasyon Binası	
(http://nabataea.net/hejaz1.html)	100
Şekil 3.3.3.4: Maan İstasyonu	
(Fahmy, 1999)	100
Şekil 3.3.3.5: Medine İstasyonu	
(http://nabataea.net/Medina.html)	100

Şekil 3.3.3.6: Medine İstasyon Binası Ön Cephedeki Kadranlı Saat Boşluğu (http://nabataea.net/Medina.html)	101
Şekil 3.3.3.7: Medine – Anberiye İstasyonu Camisi (http://nabataea.net/Medina.html)	101
Şekil 3.3.3.8: Amman’da Demiryolu Köprüsü (http://nabataea.net/Medina.html)	102
Şekil 3.3.3.9: Hicaz Demiryolu Madalyası (http://www.tsk.mil.tr/askerimuze/madalyalar.htm)	102
Şekil 3.3.3.10: Hayfa - Hicaz Demiryolu Anıtı (Erkmen,A. 2006)	103
Şekil 3.3.3.11: Hayfa Demiryolu İstasyonu (http://www.eretzyisroel.org)	103
Şekil 3.3.4.1: Ertuğrul Gazi Türbesi (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)	105
Şekil 3.3.4.2: Ertuğrul Gazi Türbesi Haziyesi (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)	105
Şekil 3.3.4.3: Söğüt İdadisi (http://www.bilecik.gov.tr/sogut.htm)	106
Şekil 3.3.4.4: Söğüt Hamidiye Camisi (http://www.bilecik.gov.tr/sogut.htm)	106
Şekil 3.3.5.1: Birüsseba Hükümet Meydanı (Yenişehirlioğlu, F. 2001).....	111
Şekil 3.3.5.2: Birüsseba Okul (Yenişehirlioğlu, F. 2001).....	112
Şekil 3.3.5.3: Birüsseba Camisi (Yenişehirlioğlu, F. 2001).....	112
Şekil 4.1.1: Beyazıt Cami Meydanı (Coşkun, Özkoçak Ş.1998)	118
Şekil 4.1.2: Yeni Cami Meydanı (Coşkun, Özkoçak Ş.1998)	120
Şekil 4.1.3: Yıldız Hamidiye Camisi (Kabacalı A. 2005).....	122
Şekil 4.1.4: D’Aronco’nun Projesi (Osmanlı Mimarı D’Aronco Sergi Kataloğu, 2006)	123

Şekil 4.1.5: D'Aranco'nun Hamidiye Etfal Hastanesi Saat Kulesi Eskizi (Osmanlı Mimarı D'Aronco Sergi Kataloğu, 2006)	124
Şekil 4.1.6: Hamidiye Etfal Hastanesi Saat Kulesi (Acun, H. 1994)	128
Şekil 4.1.7: Hamidiye Etfal Hastanesi (Özbek, N. 2002)	129
Şekil 4.1.8: Yıldız Hamidiye Camisi Saat Kulesi (Kabacalı A. 2005).....	129
Şekil 4.1.9: Haydarpaşa Mekteb-i Şahane Binası (Barillari, Godoli, 1997)	131
Şekil 4.1.10: Haydarpaşa Mekteb-i Şahane Binası Saat Kulesi (Özdemir, K. 1993)	131
Şekil 4.1.11: Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası Giriş Kapısı (Barillari, Godoli, 1997)	132
Şekil 4.1.12: Haydarpaşa Mekteb-i Şahane Binası (Barillari, Godoli, 1997)	132
Şekil 4.2.1: Bursa Haritası (Cerasi, 1988)	137
Şekil 4.2.2: II. Abdülhamit'in 25yıl Tahta çıkış Kutlamaları Hamidiye Çesmesinin Acilisi, (Özendes, E. 2000)	138
Şekil 4.2.3: Askeri Deponun Açılışı (Özendes, E. 2000)	138
Şekil 4.2.4: Hamidiye Ziraat Okulu (Özendes, E. 2000)	139
Şekil 4.2.5: Yenişehir Hükümet Konağı (Özendes, E. 2000)	139
Şekil 4.2.6: Bursa Saat Kulesi (Özendes, E. 2000)	140
Şekil 4.2.7: Ahmet Refik Pasa Tiyatrosu ve Hükümet Konağı (Saint – Laurent, 1994)	141
Şekil 4.2.8: Bursa Askeri İdadisi (Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	141
Şekil 4.3.1: Edirne Haritası (Yerolimpos A.1993)	145

Şekil 4.3.2: Edirne Askeri İdadi	
(Özendes, E. 1999)	146
Şekil 4.3.3: Belediye Binası	
(Özendes, E. 1999)	146
Şekil 4.3.4: Hükümet Binası Ve Polis Dairesi	
(Özendes, E. 1999)	147
Şekil 4.3.5: Hükümet Binası	
(Özendes, E. 1999)	147
Şekil 4.3.6: Kışla	
(Özendes, E. 1999)	148
Şekil 4.3.7: Kız Lisesi	
(Özendes, E. 1999)	148
Şekil 4.3.8: Kız Öğretmen Okulu	
(Özendes, E. 1999)	149
Şekil 4.3.9: Müşir Dairesi	
(Özendes, E. 1999)	149
Şekil 4.3.10: Redif Dairesi	
(Özendes, E. 1999)	150
Şekil 4.3.11: Saat Kulesi	
(Özendes, E. 1999)	150
Şekil 4.3.12: 1905 Yangını Sonrası Edirne Sur içi	
(Köker, O. 2005)	151
Şekil 4.3.13: Edirne Su Kulesi Açılışı	
(Özendes, E. 1999)	151
Şekil 4.4.1: Kudüs Haritası	
(http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/modern_jerusalem_1915.jpg)	156
Şekil 4.4.2: Kudüs İdadi Mektebi	
(Fortna, C.B. 2005)	157
Şekil 4.4.3: II. Abdülhamit Çeşmesi	
(Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	157
Şekil 4.4.4: Kudüs Saat Kulesi ve Sebil	
(Avcı, Y. 2004)	158
Şekil 4.5.1: Selanik Haritası	
(Dumont, Georgeon, 1999)	163

Şekil 4.5.2: 1890 Yangınından önce ve sonra şehir merkezi, (Anastassiadou, 2001)	164
Şekil 4.5.3: Eski Hükümet Konağı (Mazower, M., 2006).....	164
Şekil 4.5.4: Yeni Hükümet Konağı (Mazower, M., 2006).....	165
Şekil 4.5.5: Hamidiye Bulvarı (Ünlü, 2006)	165
Şekil 4.5.6: Askeri Kışla (Ünlü, 2006)	166
Şekil 4.5.7: Hamidiye Hastanesi (Mazower, M., 2006).....	166
Şekil 4.5.8: II. Abdülhamit Çeşmesi (Erkmen, A. 2006)	167
Şekil 4.5.9: Selanik İdadisi (Colonas,1990)	167
Şekil 4.5.10: Hamidiye Camisi (Erkmen, A. 2006)	168
Şekil 4.6.1: İzmir Planı (Kayın, E. 2000).....	172
Şekil 4.6.2: Liman ve Sarı kışla (Atay, Ç. 1997)	173
Şekil 4.6.3: Gureba-i Müslimin Hastanesi (Atay, Ç. 1997)	173
Şekil 4.6.4: Konak Meydanı (Atay, Ç. 1997)	174
Şekil 4.6.5: Hükümet Konağı Bahçesi (Atay, Ç. 1997)	174
Şekil 4.6.6: Hamidiye Sanayi Mektebi (Atay, Ç. 1997)	175
Şekil 4.7.1: Adana Askeri Rüştiyesi (Abdülhamit II. Collection Library of Congress)	179
Şekil 4.7.2: Hamidiye Çeşmesi (http://www.adanada.net)	179

Şekil 4.8.1: Hamidiye Sanayi Mektebinin Açılışı, (Hanssen J., s.250, 2005)	
(Hanssen J. 2005)	181
Şekil 4.8.2: Beyrut Hükümet Konağı	
(http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut)	182
Şekil 4.8.3: Beyrut Hükümet Konağı Önündeki Bahçesi	
(http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut)	182
Şekil 4.8.4: Kışla, Askeri Hastane ve Saat Kulesinin Kent Merkezinden Görünümü	
(Hanssen J. 2005)	183
Şekil 4.8.5: Mecidiye Kışlası ve Saat Kulesi	
(http://www.habeeb.com/lebanon.photos.15.beirut.html)	183
Şekil 4.9.1: Şam Harita	
(http://www.damascus-online.com/history/Maps/Damascus2_1912.jpg) ..	186
Şekil 4.9.2: Merce Meydanı	
(http://www.olddamascus.com)	187
Şekil 4.9.3: Telgraf Anıtı Üstündeki Caminin Çizimi	
(Kreiser, 1997)	187
Şekil 4.9.4: Belediye Binası	
(Weber S. 1999)	188
Şekil 4.9.5: Polis Merkezi	
(Weber S. 1999)	188
Şekil 4.9.6: Hükümet Konağı	
(Weber S. 1999)	189
Şekil 4.10.1: Manastır Harbiye Mektebi	
(Dördüncü, 2006)	192
Şekil 4.10.2: Manastır Kışlası	
(Dördüncü, 2006)	192
Şekil 4.11.1: Hamidiye Kışlası	
(II. Abdülhamit Yıldız Albümleri, Mekke Medine)	196
Şekil 4.11.2: Mekke'deki Misafirhane	
(II. Abdülhamit Yıldız Albümleri, Mekke Medine)	196
Şekil 4.11.3: Misafirhane Planı	
(Yenişehirlioğlu, F. 2001).....	197
Şekil 4.11.4: D'Aronco'nun Çizdiği Hastane Projesi	
(Osmanlı Mimarı D'Aronco Sergi Kataloğu, 2006)	197

ÖNSÖZ

İmparatorluğun son uzun süreli barış dönemi olan Sultan II. Abdülhamit'in 1876–1909 yılları arasındaki saltanatı imparatorluk genelinde özellikle kentlerde sosyal ve ekonomik büyük bir gelişmenin ve dinamizmin yaşandığı bir dönem olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı imparatorluğunun genelinde yaptırılan büyük çaplı imar faaliyetleri ile Osmanlı kentlerinde çağdaş kent düzenlemeleri, modern devlet kurumlarının ihtiyaç duyduğu kamu yapıları ve anıtlar yaptırılmıştır. Bu yapıların büyük kısmı günümüzde hala kullanılmaktadır ve Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'daki pek çok kentin simge yapıları ve sembolleri haline gelmiştir.

19. yüzyıl sonundaki, son dönem Osmanlı kentleri ve Sultan II. Abdülhamit döneminin tarihi ve mimari özellikleri konusunda hala çok az sayıda yapılmış çalışma vardır.

Osmanlı kentlerin mimari açıdan çok büyük bir dönüşüm geçirdiği bu dönemi incelemem konusunda beni yönlendiren, desteğini, yakın ilgisini ve sabrını esirgemeyen danışman hocam; Doç.Dr.Nuran Kara Pilehvarian'a

Bana mimarlığı ve tarihi sevdiren babam Y.Mimar, Türker Güntan'a, çalışmam süresince desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen annem, Ayşe Güntan'a ve sevgili eşim Seda Güntan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE İMPARATORLUK İMAJININ KAMU YAPILARI ARACILIĞI İLE OSMANLI KENTİNE YANSITILMASI

Çağrı GÜNTAN

Mimarlık Tarihi ve Kuramı, Yüksek Lisans Tezi

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl boyunca yaptığı reformlarla devlet sistemini yeniden düzenlemeyi ve Avrupa devletlerinin karşısında uğranılan askeri yenilgiler sonucu kaçınılmaz bir biçimde içine girdiği gerileme ve parçalanma sürecini durdurmayı amaçlıyordu. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başındaki, Osmanlı imparatorluğu'nun son yıllarını kapsayan Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında, elde kalan bölgelerindeki kopmaların önlenmesi için, devletin ve sultanın gücünü, içeriye ve dışarıya yönelik sergileyecek bir imparatorluk imajı oluşturulmasına çalışılmıştır. Devletin ve sultanın simgesel varlığının imparatorluk geneline yayılmasıyla, bu bölgelerin halklarının devlete bağlılıklarını arttırılması amaçlanmıştır.

Osmanlı kentlerinin batılı devletler ve batı ekonomileri ile yaşadığı etkileşimler sonucu içine girdiği ekonomik ve sosyal dönüşüm 19. yüzyıl boyunca giderek yoğunlaşmış ve kentlerin gelişimini hızlandırmıştı. Gelişen Osmanlı kentleri, bu dönemde yaptırılan bir dizi yeni kamu yapısı, meydan düzenlemeleri, saat kuleleri ve benzer anıtlarla imparatorluk genelinde benzer bir tarza ve yüze sahip hale gelmiştir.

Bu çalışmada, siyasi ve stratejik önemi bulunan kentlerin ve imparatorluğun önemli vilayet merkezlerinin gelişimi mimarlığın, iktidarın sergilenmesinin bir biçimi olarak törenler, kamu yapıları ve simge yapılar aracılığı ile devletin gücünü yansıtmaya ve imparatorluğun bütünlüğünü sağlamaya yönelik kurgulanan imparatorluk imajıyla bağlantılı olarak ele alınışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: II.Abdülhamit, Osmanlı kenti, kamu yapıları, anıtlar

JÜRİ:

1. Doç. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN
2. Doç.Dr. Nur URFALIOĞLU
3. Doç. Dr. İlknur KOLAY

Kabul Tarihi: 18.06.2007

Sayfa Sayısı: 241

ABSTRACT

REPRESENTATION OF THE IMPERIAL IMAGE THROUGH PUBLIC BUILDINGS DURING THE ABDULHAMIT II. PERIOD

Çağrı GÜNTAN

History and Theory of Architecture , M.S. Thesis

During the 19th century Ottoman Empire tired to reform the government system in order to reverse the tide of decline and disintegration which started after the military defeats against the European powers. The reign of Abdulhamit II. lasting during the last quarter of the 19th century and the beginning of the 20th century saw efforts to create an imperial image to make the symbolic presence of the sultan and the state visible and increase the loyalty of the subjects in the provinces of the empire.

The economic and social transformation of the Ottoman cities increased during the 19th century with increased connections with the European countries and increased integration with the European economies. New public buildings and monuments and urban projects gave the Ottoman cities a similar style and look.

This study aims to document the development of the provincial centers and other cities with political and strategic importance during the reign of Abdulhamit II. and discuss the perception of architecture as an instrument of the imperial politics through construction of public buildings and monuments aiming to declare the imperial strength to unify the empire along with ceremonies and other manifestations of imperial image.

Anahtar Kelimeler: II.Abdülhamit, Ottoman city, public buildings, monuments

JURY:

1. Doç. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN
2. Doç. Dr. Nur URFALIOĞLU
3. Doç. Dr. İlknur KOLAY

Date of Submission: 18.06.2007

Page Number: 241

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın kapsam ve amacı, II. Abdülhamit dönemi Osmanlı kentlerinin genel çerçevesini belirlemektir. II. Abdülhamit döneminde, Osmanlı kentlerinde çok geniş kapsamlı imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Tanzimat reformlarının beraberinde gelen siyasi ve kurumsal değişimlerin, devletin yaptığı kamu yatırımları tercihlerinde büyük etkileri olmuştur.

Osmanlı yöneticilerinin geleneksel olarak yaptırdıkları külliye, cami, han, hamam ve diğer vakıf yapılarının yerini alan yeni kamu yapıları, Tanzimat reformlarının sonucunda ortaya çıkmıştı. Sivil ve kamu yapılarında Klasik Osmanlı mimarisinin ve yerel mimari etkilerin yerlerini kalıcı olarak batı tarzı mimariye bırakırken, bu dönemde hükümet konağı, kışla, okul, hastane ve gar yapıları gibi yeni yapı türleri, Osmanlı devletinin varlığını ve etkisini kent yaşamında görünür hale getirmiştir. Kamu kurumlarına ait bu anıtsal yapıların çoğu, yeni kentsel alanlarda yapılan kentsel meydan – plaza düzenlemelerinin, saat kuleleri, çeşmeler gibi anıt yapıların çevresinde yer almaktaydı. Böylece oluşturulan yeni yönetim merkezi devletin gücünü simgeleyen kentin yeni modern yüzü haline geliyordu.

Tanzimat sonrası dönemde gelişmeleri desteklenen liman kentleri, önemli vilayet merkezleri ve Osmanlı imparatorluğu ile entegrasyonunun arttırılması amaçlanan Balkanlar, Suriye, Filistin ve Hicaz bölgelerinde, bir imparatorluk imajının geliştirilmesi dâhilinde yapılan imar çalışmaları ve bu dönemde inşa edilen kamu yapıları ile kent kurgusunun bir parçası olmamalarına rağmen aynı imparatorluk imajını yineleyen yapılar olarak ortaya çıkan, İmparatorluğun doğum yeri Söğüt kazasındaki imar faaliyetleri ve II. Abdülhamit döneminin en önemli projesi Hicaz demiryolu yapıları incelenmiştir.

Sultan II. Abdülhamit'in uzun saltanat dönemi boyunca, yönetim üzerinde doğrudan etkili olması, bütün bu imar faaliyetlerinin belirli bir politik program dâhilinde yapılmasına olanak sağlamıştır. İmparatorluk genelinde çok farklı bölgelerde yapılan benzer mimari eserler, mimarlığın, bu dönemde etkili bir siyasi programı yansıtmak ve görünür kılmak için devlet aracılığı ile bir araç olarak kullanıldığı göstermektedir. Özellikle kamu alanında yapılan imar faaliyetlerinin Osmanlı kentlerine vurduğu kalıcı damga, imparatorluğunun yıkılmasının ardından bugün bile Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'daki pek çok kentte, hala kullanılan yapılarda görülebilmektedir.

Bu bağlamda, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı imparatorluğu genelinde yaptırılan sayısız kamu yapısının bir envanterinin oluşturulmasına çalışılmamıştır. Osmanlı yöneticilerinin klasik dönemden itibaren kentlerde yaptırdıkları yapı türleri olan camiler, külliyeler, han ve hamamlar ve diğer vakıf yapılarının çalışmanın kapsamı dışında bırakılırken incelenen yapılarla bir bütünlük oluşturanlar ele alınmıştır.

Sultan II. Abdülhamit, saltanatlığı boyunca yaptırılan kamu yatırımlarında bu faaliyetlerinin karakterini temsil eden ve tekrarlanan simge yapıları olarak saat kuleleri, eğitim ve hicaz demiryolu yapıları gibi yapı türleri ve özellikleri ve bu kentlerde oluşturulan yeni kent meydanı kurgusu incelenmiştir.

2. SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı İmparatorluğunda modernleşmenin dönüm noktası olan Tanzimat dönemi, 1839 yılında, Sultan II. Mahmut'un (1808–1839) ölümünün ardından tahta çıkan Sultan I.Abdülmecit döneminde, 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa Tarafından Gülhane Parkı'nda, Tanzimat Fermanı'nın okunmasıyla başlamıştır. Ancak Osmanlı modernleşmesi daha eskiye uzanan bir olgudur, Tanzimat devriyle sınırlandırılmaz.(Ortaylı, 2005 s.3) On sekizinci yüzyılın başından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu, eyaletler üzerindeki denetimini kaybetmeye başlamıştı. İmparatorluk merkezi olan İstanbul'dan uzak eyaletler, yerel hanedanlar ve yarı bağımsız valilerin kontrolüne geçmişti. Tanzimat hareketinin temelinde 18. yüzyıl itibariyle bağımsızlaşan bu eyaletlerin yeniden denetim altına alınması amacıyla I. Abdülhamit (1774- 1789) dönemi ile başlayıp Gazi Hasan Paşa ve Halil Hamit Paşa'nın ve daha sonra III. Selim (1789 – 1807) ve II. Mahmut ile devam eden düzenlemeler ve reform hareketleri yatmaktadır. (Shaw, 1994 s.86)

Özellikle II. Mahmut'un tahta çıkışından sonra eyaletlerde devletin kontrolünü yeniden sağlayabilmek için, yerel derebeyleri ortadan kaldırılmış ve İstanbul'daki reform karşıtı odakları etkisiz hale getirilmişti. 1826 yılında reformların önünde en büyük engel olarak görülen Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından II. Mahmut yönetiminde başlayan reformlar, kıyafet kanunu, hükümdarın resminin devlet kurumlarına asılması, ilk gazetenin ve ilk elçiliklerin kurulması, divan teşkilatının yerine bakanlıkların oluşturulması gibi sosyo-politik reformlarla devam etmiştir.

Tanzimat'la birlikte gelen en önemli hedef, devlet otoritesinin yeniden kurulma isteğiydi. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde devlet otoritesi iyice yıpranmış durumdaydı ve eyaletlerin bir kısmı bağımsızlaşmıştı. II. Mahmut döneminde kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın ardından yıpranmış olan devlet otoritesi tekrar kuruldu. Batı'nın politik ve ekonomik nüfuzunun güçlenmesiyle beraber Osmanlı devlet otoritesi yeniden sağlanmasıyla paralellik göstermekteydi. 1839'dan sonraki dönemde merkezi iktidarın içerideki otoritesi güçlenmiştir.

Osmanlı imparatorluğunda 19.yy boyunca Tanzimat bürokratlarının Avrupa'yı yakalamayı amaçlayan reformları, merkezi otoritenin eyaletler üzerindeki denetimini tekrar sağlayarak arttırmayı esas almıştır. Batı devletleri, 1875 yılındaki devlet hazinesinin iflasına kadar Tanzimat yönetimini yoğun ölçüde desteklemiştir. Tanzimat ile yürütülen

batılılaşma. Devlet otoritesinin sağlamlaştırılmasının bir aracı haline gelmiş, Doğu Anadolu, Cebel-i Lübnan, Türk aşiretlerinin yaşadığı Çukurova, Libya ve Yemen gibi bölgelerde, dolaysız vergilendirme ve seferberlik gibi çeşitli konularda devlet otoritesi, imparatorluğun en güçlü zamanlarından bile görülmemiş bir düzeyde varlığını hissettirmiştir. (Dumont, Gergeon 1999, s.4)

18. yüzyıldan beri bütün devletler, kaçınılmaz olarak merkeziyetçi bir dönüşüm geçirmekteydiler. Modern çağda merkeziyetçilik, devletin büyük ölçüde mali, idari, hukuki alanda standart ve bütüncü bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir niteliktir. 1839- 1876 yılları arasında Osmanlı devletinin de toplumuna müdahalesi giderek artmıştır. (Ortaylı 2005, s.121)

Bütün bu yenilikler sonucunda, Tanzimat'ın merkezi hükümete getirdiği genişletilmiş müdahale alanı eyalet düzeyine de yansıtılmış oldu. 19. yüzyılda vilayet idaresinde merkeziyetçi bir modele göre bir dizi reformların uygulanması, taşrada otoriteyi ele geçiren derebeylerini, nüfuz gruplarını yeniden devletin denetimi altına aldı. 1864 yılında ilan edilen Eyalet Reform Yasası Osmanlı eyalet yaşamında yeni bir dönem başlatmış ve İstanbul dışındaki eyaletlerde imparatorluğun sonuna kadarki yönetim sisteminin temeli atılmıştır. Babı-âli, taşrayı daha yakından kontrol edebilmek için eyaletlerin fiziki sınırlarını daralttı ve yeni oluşturulan yönetim birimlerine vilayet adı verildi. (Ortaylı, 2005 s.147)

Tanzimat yönetiminin bütün eyaletleri merkeze aynı statü altında bağladığını görüyoruz. Klasik devirde bazı eyaletlerin sahip olduğu imtiyazlı statü, Hicaz dışında kaldırıldı. Trablusgarp'ta kapıkulu soyundan gelen Karamanlı Hanedanı iktidardan düşürülerek bölge 1835'te doğrudan İstanbul'a bağlandı. (Ortaylı, 2005 s.153)

Bu dönemde devlet örgütü fiziki yönden de bir görünüm kazandı. Klasik devirde sadece başkentte belirli görevlilerin devamlı ofisi vardı (veziriazam, şeyhülislam, yeniçeri ağası gibi) Başkentteki pek çok ofis görevlinin kendi konağıydı. Vilayetlerde de anonim ofisler yoktu. 19 yüzyılda mektep, hükümet ve mahkeme konağı, karakol gibi yapıların ortaya çıktığı, devlet teşkilatının adeta anıtsallaştığı bir dönem oldu. Hukuken tüzel kişilik kazanan kamusal kuruluşlar mal varlığı edindiler. Tanzimat yönetimi evvelki yüzyılların tersine, vilayetlerdeki okul, sağlık sorunları ve gelişen hayatın getirdiği sayısız yeni işle uğraşmak durumundaydı. (Ortaylı, 2005 s.144)

Ancak merkezin otoritesi bütün bölgelerde hemen kurulamamıştır. Basra, Hicaz, Yemen gibi uzak imparatorluğun köşelerinde devletin varlığı ancak yerel ayaklanmaları bastırmak için gönderilen askeri birlikler, vali ve memurlar veya Hicaz gibi bölgelere her yıl gönderilen Sürre alayı gibi devleti temsil eden sembolik jestlerle anlaşıyordu.

Osmanlı taşra idaresinde reform altyapısal olanakların azlığına rağmen kararlı biçimde sürdürülmesinin en büyük nedeni devletin kararlılığı kadar, dış dünyanın müdahalelerine de karşı koymak gerekliliği rol oynamıştır.

Devlet aygıtının bu şekilde kısa dönemde büyük ölçüde büyümesi ve tüm imparatorluğa yayılması devlet harcamalarında büyük artışlara ve büyük çaplı bütçe açıklarına neden olmuştur.

İngiltere ile imzalanan 1838 Serbest Ticaret Antlaşmasının ardından ortaya çıkan koşullarda devletin gümrük ve vergi gelirlerinin azalmıştı. Devlet gelir ve giderlerini karşılamak için kısa vadeli iç borçlanmaya gidilerek sağlanan dengenin, Kırım Savaşı nedeniyle bozulmasının ardından, girişilen reformların ve artan harcamaların masraflarını karşılamak için Sultan Abdülmecit'in isteksizliğine rağmen devlet dış borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Daha sonraki yıllarda, Avrupa piyasalarından sık sık borçlanmaya gidilmiş, Tanzimat dönemi yatırımlarının büyük kısmı dış borçlanmayla karşılanmıştır. 1875'e değin 14 büyük borçlanma yapılmıştır. 1874–1875 yılına gelindiğinde, devletin yılın 17 milyon lira olan gelirinin 13 milyonu dış borç ödemelerine ayrılması gerekmiş, Osmanlı devleti bu durumda 6 Ekim 1875'te bir kararname ile dış borç ödemelerini durduracağını ilan etmiştir. (Shaw,1999)

Osmanlı Devleti'nin iflası anlamına gelen bu açıklamanın dünya çapında büyük yankıları olmuş, alacakları tehlikeye düşen Avrupa mali çevrelerinin, özellikle İngiltere ve Fransa'da basın ve kamuoyunun bu kararlara tepkisi sert olmuştur. Bu gelişmelerin dolaylı etkisi İngiltere ve Fransa'nın, Tanzimat dönemi boyunca ve özellikle Kırım Savaşı'ndan beri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı ne olursa olsun korumaya yönelik politikalarını değiştirmeleri ve Osmanlı devletinin paylaşılmasına olumlu bakmalarıydı.

Bosna ve Hersek'te, 1876 Nisan'ından itibaren de Bulgaristan'da Hristiyan köylülerin başlattıkları ayaklanmalar Avrupa devletlerinin müdahalelerine yol açmıştı. Bu karışık siyasal ve ekonomik ortamda önde gelen Osmanlı bürokratlarından oluşan bir grup 30 Mayıs 1876'da bir hükümet darbesi ile Abdülaziz'i tahttan indirip yerine V. Murat'ı tahta çıkarmışlardır. 30 Haziran 1876'da Sırbistan Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etmiştir. Abdülaziz'in ölümünün ardından V. Murat'ın hızla kötüleyen akli durumu tahttan indirilmesine 1 Eylül 1876'da kardeşi II. Abdülhamit'in tahta çıkarılmasını gerektirmişti. Abdülhamit iktidarının başlangıcındaki bütün bu bunalımlar, Tanzimat süreci ile önemli siyasi bir kopuş meydana getirmiştir.

2.1. Siyasal Durum

1876 -1909 yılları arasındaki II. Abdülhamit dönemi siyasal açıdan her zaman yoğun tartışmalara neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca toplum üzerindeki baskının arttığı ve gerilemenin engellenemediği bir dönem olarak değerlendirilse de, nüfus, ekonomik hareketlilik, toplumsal örgütlenme ve siyasal bilinçlenme büyük ölçüde artmış ve toplumun genelinde çok yoğun bir toplumsal dönüşüm yaşanmıştır.

Birinci Meşrutiyetin meclisin feshedilmesi ve ilk anayasanın askıya alınmasıyla başlayıp, İkinci Meşrutiyetin ilanı ve ardından Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine kadar geçen sürede Abdülhamit'in yönetimin sorumluluğunu bütünüyle üstlenmişti. 33 yıllık bu dönemde anayasa şeklen de olsa yürürlükte kalsa da, Tanzimat reformlarıyla oluşturulmaya çalışılan bürokratik merkezi devletin yeniden sultanın kişisel yönetiminde saray aracılığı ile yönetimine dönmüştür.

Tanzimat reformlarının oluşturduğu devlet yapısında değişikliklere gidilmediğinden ve reformlardan geri dönülmediğinden devletin ve toplumun modernleşmesi bu dönem boyunca da devam etmiştir.

II. Abdülhamit'in saltanat döneminin başında karşılaşılan büyük değişimler ve II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından önceki yıllar Tanzimat sisteminin iç ve dış siyaset alanında çöküşü, 33 yıla yakın süren yönetiminin genel karakterini belirlemiştir. II. Abdülhamit önemli siyasal gelişmelerin ortasında, 1875 yılında yaşanan devlet hazinesinin iflası, Balkanlarda yaşanan Bulgar ve Hersek isyanları, Sultan Abdülaziz'in bir darbe sonucu tahttan indirilip şüpheli biçimdeki ölümünü, tahta çıkarılan ve Meşrutiyeti ilan etmesi beklenen V. Murat'ın yaşadığı sinir hastalığı nedeniyle görevini sürdüremeyeceğine karar verilmesinin ardından tahta çıkarılmıştı. II. Abdülhamit, Abdülaziz'i deviren Tanzimat bürokratlarının isteği üzerine ilk Anayasa'nın ilan edilmesini kabul etmiştir. İstanbul'da bir parlamento toplanmıştır. 1876 yılında bağımsızlık isteyen Karadağ ve Sırbistan'la savaşa girilmiş, Avrupa devletlerinin müdahalesi sonucu toplanan İstanbul Konferansı'nın sonuçsuz kalması üzerine Rusya ile başlayan ve 93 Harbi olarak bilinen savaş yenilgi ile sonuçlanmıştı. 1878 yılında Rus birliklerinin İstanbul'a kadar geldiği dönemde parlamento kapatılmış ve anayasa askıya alınmıştır. Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesinden ve parlamentonun kapatılmasından sonra II. Abdülhamit iç politikaya egemen olmuştur. Savaşın ardından yapılan Rusya ile

yapılan Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Antlaşmaları ile büyük toprak kayıpları yaşanmıştır. Romanya ve Sırbistan bağımsızlıklarını ilan etmişler, doğu Anadolu'da Kars ve Ardahan, Batum Rusya'ya bırakılmış ve Rusya'ya 35 milyon lira savaş tazminatı ödenmiştir, özerk Bulgar Prenslığı ve 1885 yılında Bulgaristan ile birleşecek olan Doğu Rumeli eyaleti kurulmuştur. Kıbrıs, İngiltere'nin, Bosna-Hersek ise Avusturya'nın yönetimine bırakılmıştır. Rusya ile savaşın ardından uğranılan büyük yenilginin sonucu olarak toprak kayıpları bir süre daha devam etmiştir. Avrupa devletlerinin baskısı ile 1881 yılında Tesalya Yunanistan'a verilmiş. Fransa Tunus'ta Fransız protektorası ilan edilmiş, İngiltere ise 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiştir. 1885 yılında düzenlenen İstanbul Konferansı ile Doğu Rumeli eyaletinin Bulgaristan ile birleşmesi kabul edilmiştir.

Ekonomik alanda ise Avrupa devletlerinin baskısı sonucu, 20 Ekim 1881 yılında Muharrem kararnamesi ile İstanbul'da dış borçların ödenmesi için borçlara tahsis edilen devlet gelirlerinin, alacaklıların çıkarlarına uygun biçimde yönetmek üzere Avrupa devletlerinin temsilcilerinden oluşan Düyun-ü umumiye-i Osmaniye meclisi idaresi kuruldu. Osmanlı devleti bundan sonra borçlanmasını Düyun-ü umumiye aracılığı ile yapacaktı. 1912 yılına gelindiğinde Osmanlı devletinin toplam gelirin % 32'si Düyun-ü umumiye idaresince yönetiliyordu ve bu durum devletin elindeki gelir imkânları daha da azaltıyordu. Rusya'ya ödenen büyük savaş tazminatı ve devlet gelirlerinin üzerindeki Düyun-ü umumiye denetimi sonucunda II. Abdülhamit döneminde ekonomik imkânlar hep çok kısıtlı kalmıştır. Osmanlı devletinin dört bir yandan kuşatılmış olması ve özellikle İngiltere ve Fransa'nın Tanzimat dönemi boyunca sürdükleri, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik politikalarından vazgeçmeleri, II. Abdülhamit'in dış siyasetini bütünüyle etkilemiştir. Tanzimat dönemi boyunca İngiltere ve Fransa ile sürdürülen yakın ilişkilerin yerini Osmanlı devletinden toprak talebi olmayan tek büyük Avrupa devleti olan Almanya ile yakınlaşma alırken değişen bu koşullarda eldeki toprakları koruyabilmek ve imparatorluğun çözülmesini önleyebilmek devlet politikasının başlıca amacı haline gelmişti.

II. Abdülhamit devlet üzerindeki kontrolünü tam olarak 1881 yılına gelindiğinde ele alabilmiştir. II. Abdülhamit Osmanlı tarihinin en ağır krizlerinden birinden güçlenerek çıkmıştır. Sultan'ın devletin merkezinde yer alan ve iki selefinin art arda tahttan indirilmesiyle zayıflayıp, Meşrutiyet girişimlerinin tehdidi altında kalan otoritesi yeniden tesis edilmiştir. (Georgeon, 2006)

II. Abdülhamit devleti ve bürokrasiyi, saltanatı boyunca ikamet ettiği Yıldız'da Saray siyasi örgütlenmesinin merkezindeki Mabeyin'de kurulan çok karmaşık bir siyasi aygıt aracılığıyla yönetmeye başladı. Tahta çıktıktan sonra selefleri gibi Dolmabahçe Saray'ında ikamet eden Abdülhamit, 93 Harbi sırasında gitmeye başladığı Yıldız'a nihai olarak Ocak 1878 yılında yerleşmiştir. (Georgeon, 2006 s.148)

Mayıs 1878'de Ali Suavi ve yandaşlarının V. Murat'ı tahta çıkarmak üzere Çırağan Sarayı'na yaptıkları baskın, II. Abdülhamit'in güvenlik nedeniyle Yıldız'a kapanma kararını daha da pekiştirir.

Yıldız'da Başkâtibin buyruğunda çalışan yirmi kâtipten oluşan Mabeyinciler, Saray ile Babıâli ve Saray ile dış dünya, vilayetlerdeki valiler veya Avrupa başkentlerinde görevli Osmanlı diplomatları arasındaki iletişimi kuran sekreteryayı oluşturmakta ve Saray'ın siyasi aygıtını işletmekteydiler. Mabeyin'in başında bulunan başkâtip sultanla şahsen görüşebilen az sayıda insandan biriydi. İktidarın Yıldız'da yoğunlaşmasındaki önemli bir diğer etkende önemli konular kararların, Babıâli'deki nezaretlerin devre dışı bırakılarak, Saray'da Padişah'ın kontrolünde oluşturan komisyonlar aracılığı ile karar alınmasıydı İktidarın II. Abdülhamit'in şahsı etrafında yoğunlaşması süreci 1890'ların ortalarında tamamlanmıştır. Abdülhamit bu dönemden başlayarak 1908 yılındaki devrime kadar mutlak bir hükümdar olarak hüküm sürdü. (Zürcher, 2006 s.121)

Sultan olarak yürütme ve yasamayı kontrol eden II. Abdülhamit elinde topladığı yetkileri, Vilayet yönetimlerini ve kamu idaresini yeniden yapılandırmak, istatistikî araçları geliştirmek, adliyenin işleyişini iyileştirmek, ticaretin, tarımın gelişmesi için gerekli tedbirleri almak, büyük bayındırlık çalışmalarına girişmek ve en önemlisi eğitimi yaygınlaştırmak gibi Tanzimat reformlarını devam ettirmek için ve bunları imparatorluğun geneline yayılmasını sağlayarak devletin birliğini korumak için kullanılmıştır.

2.2. İmparatorluk İmajının Oluşturulması

Eric Hobsbawn tarafından İmparatorluklar çağı olarak adlandırılan 1875–1914 arasındaki dönemin neredeyse tamamında Osmanlı İmparatorluğu’nu II. Abdülhamit yönetmiştir. Diplomatik alanda, Avrupa’da Almanya, Avusturya, Rusya, Türkiye ve Büyük Britanya (Hindistan İmparatorları olarak), Asya’da Çin, Japonya, İran, Afrika’da Habeşistan ve Fas hükümdarları imparator unvanını kullanmışlardır. Amerika’da Brezilya 1889’da cumhuriyetin ilan edilmesine kadar bir imparatorluktu. (Hobsbawn 1997, s.56)

19. yüzyılda propaganda, toplumsal seferberlik, kitlesel eğitim gibi batı modernitesinin araçlarından yararlanarak varlıklarını sürdürmeye ve modernleşmeye çalışan Habsburg Avusturyası, Romanov Rusyası, Meiji Japonyası gibi büyük imparatorluklar gibi Osmanlı İmparatorluğu’da ulus devlet çağında imparatorluk olarak ayakta kalmanın tek yolunun “çağdaşlık imajının” korunması olduğunu anlamışlardı. Askeri güç kadar batı kamuoyunun karşısında devletin “meşru varlığın görünürlüğü ve tanınması” nı sağlayacak simgesel güçte önemliydi. Bunun yolu devletin meşru siyasi egemenliğinin uluslararası arenada tanınmasından geçiyordu. Dışarıya karşı “Kızıl Sultan” veya “Korkunç Türk” imajlarına karşı durmaya çabalayan II. Abdülhamit, dünyadaki resmi simgeler ve efsanelere dayanan yeni monarşi ideolojine ayak uydurmak istemiştir. (Deringil, 2007 s.13)

Kırım Savaşı’nın ardından Osmanlı devletinin Paris Barış anlaşmasında elde ettiği en büyük başarı kendini uluslararası konferanslara katılma hakkı olan bir Avrupa devleti olarak kabul ettirmesi olmuştu. Tanzimat dönemindeki reformlarla eyaletlerde merkezi denetimi sağlayan ve yeniden güçlenen Osmanlı imparatorluğunun, 1878 yılında yaşadığı büyük yenilginin ardından uğradığı büyük toprak kayıpları ve yaşanan ekonomik iflas, imparatorluğun güçsüzlüğünü ve parçalanmaya ne kadar yaklaştığını ortaya çıkarmıştı.

Böylelikle son dönem, Osmanlı devletinin; 1870’lerden sonra “İmparatorluk” ideolojisi yaratmak veya icat etmek için milliyetçilik akımlarının yöntemlerine başvuran Rusya, Almanya, Avusturya, Japonya gibi imparatorlukların arasında genel bir dünya konjüktürü içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı devletinin varolabilme savaşı giderek artan bir ivmeyle kendi dışında oluşan olaylar karşısında varlığını kabul ettirebilmeyi amaçlamıştır.

Bu politikanın temel unsurlarından biri icat edilen gelenekler olmuştur. Avrupa'nın karşısında onun anlayabileceği sembollerle konuşmak, onun eşiti olarak kabul edilebilmek için gerekliydi.

II. Abdülhamit'in kendisinden önceki iki selefinin ise arka arkaya kendilerine bağlı yöneticiler ve nazırlar tahttan indirilmeleri ve birinin şüpheli biçimdeki ölümü, Sultan'ın kutsallığını ve dokunulmazlığını tahrip etmişti. Tanzimat dönemi Babı âli bürokrasisinin elindeki yetkileri büyük ölçüde kendinde toplayan II. Abdülhamit iktidarı boyunca, yapılan törenler, kamu yatırımları ve hayır işleriyle padişahlık kurumunun konumunu güçlendirmek, devletin ve padişahın halkın gözündeki geleneksel imajını yeniden oluşturarak bu saygınlık kaybını telafi edilmesi amaçlanmıştır.

II. Mahmut'tan beri Osmanlı padişahları "Çağdaş Monarşi" yaratma çabalarının bir parçası olarak sık sık muhtelif çağdaşlaşma projelerini destekler mahiyette kamu önüne çıkmışlar ve kendilerini ellerinden geldiği kadar kamusal alanda görünür kılmışlardır.

II. Mahmut'tan başlayarak II. Abdülhamit'in selefleri, ülke çapında gezilere çıkarak halka yakınlaşmışlardır, bunun en belirgin örneği ilk yurtdışı gezisini gerçekleştiren padişah olarak 1867 Paris Dünya Sergisi'ni ziyaret eden Sultan Abdülaziz'dir. II. Mahmut hükümet dairelerinde ve kamusal yerlerde kendini modern giysilerle resmeden portrelerinin sergilenmesi uygulamasını başlatmıştı. II. Mahmut'un resimleri devlet dairelerine şeyhlerin ve askeri birliklerin katıldıkları törenlerle asılmıştı. Abdülmecit ve Abdülaziz döneminde de sürdürülen II. Mahmut'tan beri gelenekleşen Avrupa'daki kraliyet uygulamalarına dayanan, bu uygulama II. Abdülhamit tarafından terk edildi.

II. Abdülhamit'in kendi suretinin kamusal yerlerde sergilenmesini yasaklamasının, halifelik kurumunun önemini vurgulamak isteyen Abdülhamit'in İslam'ın insan imgesinin sergilenmesiyle ilgili yasağı ile ilgili olduğu kadar, Yıldız'a çekilerek kendisini ulaşılmaz ve görünmez kılma tercihi ile de ilgiliydi. Padişah bu dönemde bir kişi olmaktan çok bir kurum ve bir sembol olarak yansıtılmıştı. Sultanın şahsı ulaşılmaz ve gizemli bir figür haline gelmiştir. Yıldız Sarayı'nın kalın duvarları ardına kapandığında giderek daha efsanevi bir havaya bürünmüştür.

Bu dışarıya kapanma bir bakıma Sultan Abdülhamit'i klasik devir sultanlarının tavrına yaklaştırmaktadır. Necipoğlu'nun işaret ettiği üzere Fatih devrinden itibaren padişahlar “görünmeden varlıklarını hissettirme” adeta etraflarında bir iktidar titreşimi yaratarak varlıklarını vurgulama yoluna gitmişlerdi.

Ancak Abdülhamit'te çağdaşlaşma projesinden ve dünya hükümdarları arasında meşru yerini koruma saplantısından hiçbir şekilde vazgeçmemiştir. Bu nedenle padişahın simgeler aracılığıyla halka ulaştırılması, egemenliğini görünmeden pekiştirmesi yoluna gidilmiştir. Sultanın tebaasına kendini gösterme gereksinimi Sultan'ın şahsı veya suretleri ile değil bunların yerine geçen zengin bir imgeler dizisi aracılığı ile karşılanmıştır.

Devleti temsil edecek simge ve sembollerin belirlenmesinde, Tanzimat fermanının ilanının geleneksel biçimde yapılması gibi var olan bir gelenek zemininden hareket edilmiş, var olan semboller dağarcığından bazıları seçilerek uyarlanmıştır. (Arma) Bu semboller üniforma, müzik, vs. gibi detaylar; devletin tanımının ta kendisine, yani hukuki temelinin kimliğine kadar uzanabilmiştir.

Bunlardan en önemlisi sultan/halifenin şahsi kutsallığıyla ilgili olarak kullanılan mimari öğelerdir. Yani resmi binalarda teşhir edilen Osmanlı arması/tuğrası veya diğer devlet yapılarında kullanılan resmi/dini motiflerdir. (Deringil, 2007 s.57)

Abdülhamit'in Yıldız'dan çıktığı ender törenlerden İslami nitelikleri olan her hafta yapılan Cuma selamlığı ve Ramazan'da Eyüp'teki Hırka-i Saadet ziyaretleriydi. Bu tören ve padişahın tahta çıkışının yıldönümü kutlamaları olan cülus törenleri 19. yüzyılda Avrupa'daki gelişmelere paralel biçimde, daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak büyük bir törensel gösteriş kazandı. Ancak Sultan'ın Yıldızdan çıkışları nadiren gerçekleşen olaylar olarak kalmış ve sultan ülkesi ile simgeler aracılığı ile ilişki kurmayı tercih etmiştir. (Deringil, 2007)

Bütün Avrupa ülkelerinde benzer törenler 19. yüzyılın siyasi gelişmelerinin, Fransız devriminin ortaya koyduğu demokrasi ve siyasal temsil kavramlarının monarşi sisteminin meşruiyetini ilk kez sorgulanmaya başladığı dönemde öne çıkarılmıştır. Bu dönemde Rejimlerin konumlarını sağlamlaştırmak için araç olarak kullanılan bu tür törenler standartlaştırılmış, ihtişam ve gösterişi dünya çapında artmıştır.

Bu törenlerde amaç Padişah'ın toplumsal faaliyetlerin merkezinde sadece yönetici olarak değil toplumun tepesindeki yarı-kutsal bir koruyucu olarak yer aldığı, yitip gitmekte olan geleneksel düzeni canlandırmaktır.

II. Abdülhamit tahta çıkarken yönetim yetkilerini Meclisle paylaşmak üzere tahta geçmiş ve üstelik kurulan meclisi kısa sürede feshederek kendine karşı güçlü bir muhalefet kazanmış bir hükümdardı. Gelenekselleştirilerek düzenlenen Culus ve Selamlık törenleri bu dönemde monarşik yönetimin meşruiyetini destekleyecek ve toplum zihnindeki geleneksel padişah imgesini restore etme çabalarının bir aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. II. Abdülhamit'in 30 yılı aşacak saltanatı süresince düzenli olarak tekrarlanarak gelenekselleşen bu görkemli törenler Sultan'ın kamusal alandaki temsiline ilişkin geleneksel sınırları genişletmekteydi. (Erkmen, 2006 s.8)

II: Abdülhamit döneminde imparatorluğun farklı bölgelerinde çektirilen fotoğraflarda görsel imaj olarak yapılarla birlikte törenlerinde kaydedilmesine büyük önem verildiğinin anlaşılmasının bu bağlamda düşünülmesi gerekir.

Hükümdara bağlılığı göstermek için asker ve sivil tebaanın dile getirdiği “Padişah'ım Çok Yaşa!” standartlaşarak kamu yapılarını süsleyen ve Abdülhamit rejiminin sembolü bir slogan haline geldi. Milli marş olarak kullanılmak üzere Hamidiye Marşı yazıldı. Madalyalar ve Nişanlar, Padişaha ve rejime bağlılığın bir sembolü ve onurlandırma aracı olarak büyük önem kazandı. (Eldem 2004)

Osmanlı padişahlarının geleneksel olarak yaptırdıkları eserlerinin üzerine koydurdukları tuğra ile beraber, Arma-i Osmanî, imparatorluğun sembolü olarak madalyalardan binalara her yerde kullanılmaya başlandı. Ay yıldız sembolünün kullanımı daha «az resmi» ancak daha «milli» bir nitelik kazandı, tuğra ise padişahın şahsi kullanımıyla sınırlandırıldı.

Özellikle II. Abdülhamit döneminde kullanımı büyük yaygınlık kazanan devlet arması, Arma-i Osmanî, 19.yüzyılda iktidar ve törensellik üzerine yapılan vurgunun en önemli simgelerinden biriydi. II. Mahmut tarafından bir İtalyan sanatçıya yaptırılan armaya, 1905 yılında Abdülhamit tarafından kesin şekli verilmişti. Devlet arması silahlar ve öteki nesneler gibi Türk ve İslami motiflerden oluşuyordu. Kalkandaki ana motif “Padişah'ın yüce tacı” idi,

onun üstünde tahttaki hükümdarın tuğrası bulunuyordu. Bunun yanında biri İslami yasayı, yani Şeriat'ı, diğeri modern yasaları (ahkam-i şer'îye ve nizamiyeyi cami kitab) simgeleyen iki kalın cilt bulunuyordu. Bunların altında adaleti simgeleyen bir terazi vardı. Ana motif, eskinin yeniyi dengelediği simgesel silahlarla kuşatılmaktaydı. Ok ile süngülü piyade tüfeği, eski ağızdan dolma top, modern bir sahra topu, geleneksel bir pala, modern bir süvari kılıcı vb. Arma-i Osmani'de ayrıca devletin yüce merhametini temsil eden çiçek açan güller ve günlükte dolu vazo gibi geleneksel İslami-Osmanlı simgeleri de bulunuyordu. Tasarımın en alt kesiminde, Osmanlı nişanlarının tam dizisi bulunuyordu. Dolayısıyla Osmanlı devlet armasının ana temaları, eski ve yeninin, geleneksel ve modernin çevresinde dönüyordu. (Deringil, 2002 s.38)

Abdülhamit döneminde, belki de İslami tasvir yasağına uygun olarak, sultanın portreleri yapılmamış, ancak devlet daire ve binalarına özel bir istifile nakışlanmış, “Padişahım Çok Yaşa” ibaresini taşıyan nakış veya hat levhaları asılmıştır. Ayrıca devlet kapısında istihdam edilen asker ve memurların (bağlılığın simgesi) “Padişahım Çok Yaşa!” biçiminde tezahürat yapmaları sıkı bir protokole bağlanmıştı. Bu bakımdan bu dönemlerde dünya protokolünde birbirine benzeme eğilimi mevcuttur. İngiltere Kraliçesi'ne belirli törensel anlarda yapılan “Kraliçem Çok Yaşa!” (Long Live the Queen!) ve Japonya'da imparatora “İmparatorum Çok Yaşa!” (Tenno Haika Banzai!) şeklinde tezahüratlar yapılmaktadır. (Deringil, 2007)

Avrupa devletlerinin kötü ve yetersiz yönetim iddiasıyla kendilerinde imparatorluğun her noktasına müdahale etme hakkını görmeleri Tanzimat'ın o döneme kadar büyük oranda başkent İstanbul'da yapılanlarla sınırlı kalmış olan modernleşme çalışmalarının, hızla bütün taşra vilayetlerine yayılmasına neden olmuştur. Özellikle müdahale tehdidi altında oldukları düşünülen bölgelerdeki il ve vilayet ve kaza merkezlerinde devletin varlığı kamu yapıları aracılığıyla Osmanlı döneminde o döneme kadar olmadığı kadar vurgulanmaya ve bilinçli olarak görünür kılınmaya başlamıştır. Bu çalışmalar devletin gelirlerinin büyük kısmı Tanzimat borçlarının ödenmesi için Düyun-u Umum iye'ye devredilmiş olduğu için büyük maddi yetersizlikler içinde yapılmıştır, Tanzimat dönemindeki kadar iddialı projelere girililmemiş olsa da, özellikle maaş ödemelerinin sürekli aksamasına pahasına bayındırlık ve alt yapı yatırımlarına her zaman kaynak ayrılmaya çalışıldı. Bu yatırımlar devletin içinde bulunduğu durumu gizlemeye ve devletin hala güç sahibi olduğunu halka göstermenin bir aracı

olmaktaydı. Devletin elde kalan toprakları üzerindeki denetimi sağlamlaştırmanın en önemli yöntemlerinden biri devletin bölgedeki varlığının ve gücünün temsili olan bu yatırımlardı.

19.yüzyılda devletin topluma o zamana kadar görülmemiş oranda nüfuz etmesiyle, bu yeni gücün plastik simgesi olarak devlet binalarında tuğra ve Arma-i Osman-i giderek daha da yaygınlaştırıldı. Ayrıca Anadolu’da özellikle Abdülhamit’in cülus yıldönümlerinde yapılan saat kuleleri en ücra köşelere dahi Arma-i Osmani’yi taşımanın hedef edildiğine delalettir. Devletin yaptığı her yapıyı, en mekanik ve basit işleve yönelik olursa olsun bir meşruiyet deklarasyonu haline getirmek bu simgeler aracılığı ile mümkündü. Bağdat vilayetinde Hindiye barajının üzerine dikilecek dikili taş (amud) üzerindeki tuğranın altında hak’edilen ibarede mahalli ahalinin anlayabilmesi için Arapça olarak Sultan Abdülhamit’in inayeti sayesinde barajın ve su yollarının inşa edildiği yazıyordu. Anadolu’da imparatorluğun adının yaygınlaştırılması Abdülhamit saltanatının belirgin özelliğidir. (Tekeli, 2004)

Birçok kamu binasına Osmanlı armasının astırılması için yapılan önemli miktarlardaki harcamaların Abdülhamit’in kendi kişisel bütçesinden yapılması ve masrafların padişahın hayratı kapsamında sayılması devlet armasının görsel sembolizmine verilen önemi göstermekteydi. (Özbek, 2002)

II. Abdülhamit, yapmış olduğu hayır işlerini de görünür kılmaya ayrı bir özen göstermiştir. Paternalist yaklaşımıyla, sosyal devlet olgusunu oluştururken, Osmanlıcılık programının pekişmesini sağlamayı amaçlamıştır.

1900 yılına ait Bağdat Salnamesinde Abdülhamit’in tahta çıktıktan sonra yapmış olduğu hayır işlerinin bir listesini ve bu işler için harcanan meblağlar verilir. Abdülhamit’ten önce de Osmanlı padişahları, siyasi iktidarı görünür kılmak iktidara meşruiyet sağlamak, padişahın dini otoritesine somut ifadeler kazandırmak ve adaletli bir yönetimin gereklerini yerine getirmek üzere hayır işleri yapmışlardı.

Abdülhamit döneminde ortaya çıkan monarşik devlet biçimi sosyal refah alanındaki ifadesini, Darülaceze, Hamidiye Etfal Hastanesi gibi sosyal yardım kurumlarında bulmuştur. Bu monarşik refah sistemi padişahın Yıldız Saray’ında kurmuş olduğu iktidara meşruiyet sağlamak amacını gütmüştü. (Özbek 2002, s.30)

Abdülhamit döneminde camilere yönelik yapılan hayır harcamaları daha önceki dönemlerden farklılıklar göstermektedir. On dokuzuncu yüzyıldan önce Osmanlı sultanlarının yaptırdıkları camileri genelde anıtsal külliye biçiminde düzenlenirlerdi. On sekizinci yüzyılın sonuna kadar selâtin camilerin, ihtişamlarıyla iktidarı görünür kılmak üzere inşa edilmiş oldukları söylenebilir. Genellikle külliyeyle beraber bu camiler, yansıttıkları Osmanlı ihtişamının simgeleri idi.

Hükümdarın yeni kamusal kişiliğindeki değişikliğin başka bir fiziksel yansıması 19. yüzyıl cami mimarisinde görülmekteydi. Klasik Osmanlı cami formunun önüne binaya daha dindışı bir görünüş kazandıran törensel kamu alanı işlevi görecektir iki katlı bir yapı eklemek, törensel protokol kullanımına uygun hale getirilmişti. Yıldız camisinde törensel amaçlarla tasarlanmıştı. (Deringil 2002, s.33)

On dokuzuncu yüzyıldan önce padişahların hayır faaliyetleri esas olarak İstanbul, Bursa, Edirne gibi eski başkentler ve Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirlere yönelmiş olduğu söylenebilir. (Özbek 2002, s.174)

II. Abdülhamit döneminde ise Sultan'ın manevi varlığı, Trakya köylerinden Mekke ve Medine'nin kutsal topraklarına kadar sürekli işlenen bir tema idi. Abdülhamit'in iktidarını buralarda görünür kılmak için yaptırmayı ve tamir ettirmeyi tercih ettiği, imparatorluğun her köşesine yayılmış camilerin son derece, küçük ve basit oldukları görülür. (Özbek 2002)

Bu küçük gösterişsiz camiler onun tuğrasını taşıyan kitabeleri ile ahalinin gözünden iyice uzaklaşan padişahın taşradaki simgesel temsilini sağlıyor, taşra köyleri ve kasabalarındaki halkın dini duygularına hitap ederek hükümdar ile tebaası arasında bir bağ kurulmasını ve padişahın siyasi mesajının aktarılmasını sağlıyordu. Bunun güzel bir örneği Trakya'da Çorlu civarında köylerde yapılmış tasarlanan bir dizi camidir. Bu camilerin tarih taşlarında her caminin bir Osmanlı sultanına atfedildiği ve bu sultanlarla Abdülhamit arasında sürekliliğin vurgulandığı görülmektedir. Tarih taşlarındaki ebced hesaplarından, bu camilerin II. Osman, I.Mustafa, I.Ahmet, IV. Murat, III. Murat, II.Selim, II.Beyazıt, Kanuni Süleyman ve Yavuz Selim'e atfedildikleri çıkmaktadır. (Deringil 2002, s.40)

Abdülhamit camileri içinden en görkemlisi olan Yıldız'daki 2,3 milyon kuruşa mal olan Hamidiye Camisi'ni bile anıtsal olarak nitelendirmek güçtür. Yıldız Saray kompleksine

bağlantılı olarak yaptırılan diğer iki camiye verilen isimlerde de aynı sembolizm görülebilir. Bu iki cami 1887’de Orhaniye kışlasının (2,9 milyon kuruş) içine yaptırılan Orhaniye Camisi ve Yıldız’daki Şazeli Dergâhının bir parçası olarak yaptırılan Ertuğrul Camisiydi. (600.000 kuruş) (Özbek 2002, s.157)

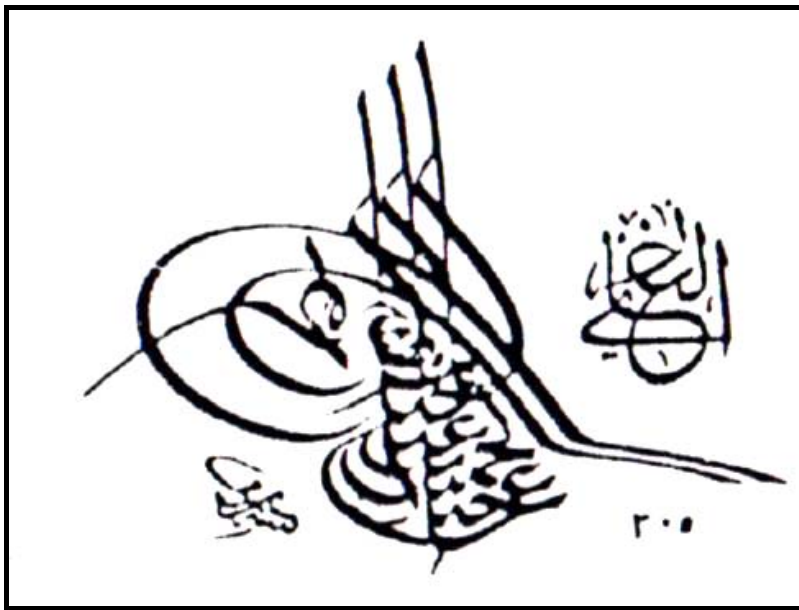
Abdülhamit döneminde topluma verilen mesajların İslami içeriği Tanzimat’a oranla artmıştır. Balkanlardaki Hristiyan kökenli halkların İmparatorluktan büyük ölçüde kopmalarının ardından devletin doğal dayanağı olarak kabul edilen Müslüman halkların imparatorluğa bağlılığını harekete geçirmek için İslam’ın kutsal şehirlerine ve Hicaz bölgesine yönelik propaganda amaçlı projelere önem verilmişti. Mekke ve Medine’ye ulaşan Hicaz demiryolunun yapımına başlanmış ve Hicaz bölgesine bizzat Sultan tarafından önemli yatırımlar yapılmıştır.

Abdülhamit’in Hicaz vilayetine yönelik harcamalarının birbirleriyle yakından ilişkili iki önemli işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Bunlardan daha genel olanı Abdülhamit’in hilafet politikasıyla ilgilidir. İngiliz siyasetinin Osmanlı hilafetinin meşruiyetini yıpratma çabaları, Abdülhamit’in Hicaz vilayetine verdiği önemi anlaşılır kılmaktadır. Abdülhamit’in Hicaz vilayetinde inşa edilen büyük misafirhane, d’Aranco tarafından tasarlanan hastane gibi diğer sosyal harcamalarının uluslararası siyasetin gölgesinde şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Aynı zamanda benzer biçimde imparatorluğun Anadolu’daki Türk kökenlerini vurgulamak için İmparatorluğun doğum yeri olan Söğüt’te her yıl, devletin kurucusu Osman Gazinin babası Ertuğrul Gazi’nin anılmasına yönelik törenler yapılmaya başlamış ve burada seküler bir hac merkezi oluşturulmasına çalışılmıştır.



Şekil 2.2.1: II. Abdülhamit, (George Grantham Bain Collection, Library of Congress)



Şekil 2.2.2: II. Abdülhamit'in Tuğrası, (<http://www.ummah.net/sultan/sig.gif>)



Şekil 2.2.3: Arma-i Osmani (Söğüt İdadisi Kapısı Üzeri), (www.bilecik.gov.tr/sogut.htm)



Şekil 2.2.4: Arma-i Osmani ve Padişah Tuğrası (Halep Rüştüyesi Kapısı Üzeri),
(<http://arifyilmaz45.tripod.com/halep.htm>)



Şekil 2.2.5: Arma-i Osmani (Akka Saat Kulesi Kapısı Üzeri)

2.2.1 Selamlık Törenleri

Osmanlı devletinin klasik dönemlerinden beri yapılan Cuma selamlığı alayları, II. Abdülhamit döneminde geleneksel Osmanlı törenlerin dönüştürülmesiyle, Avrupa törenlerine paralel bir sembolizm içeren kendine özgü bir tören haline gelmiştir. İslam fihhına göre halifenin Cuma namazını bizzat kıldırması ve hutbenin halife adına okunması ve Cuma namazlarını halka açık bir camide cemaatle kılmaları gerekmektedir ve merasimin ibadet İstanbul'un her hangi bir camisinde kılınan Cuma namazından farklı değildi. Cuma selamlıklarının Osmanlı'nın duraklama çağında padişahlar tarafından uzun süreler boyunca ihmal edildiği görülmüştü, on yedinci yüzyılda iki yıl boyunca Cuma selamlığına çıkmayan padişahlar olmuştu. II. Abdülhamit döneminde sultanın İslam halifesi olarak rolünün ön plana çıkarılmasıyla birlikte Cuma namazları görkemli törenler biçiminde düzenlenmeye başlamış, toplumsal düzenin vazgeçilmez bir geleneği olarak etkili birer güç gösterisi ve resmigeçit töreni haline gelmiştir.

II. Abdülhamit iktidarının ilk dönemlerinde Dolmabahçe sarayında otururken ve Yıldız'a taşındıktan sonra, Cuma selamlıkları için ilk yıllarda Sinan Paşa ve Ertuğrul camisi gibi civardaki çeşitli camilere gidiyordu. Sultan'ın Yıldız'a taşınmasından ve 1886'da sarayın karşına Cuma selamlıkları için Hamidiye Camisi'nin yapılmasından sonra, Cuma selamlıkları zamanla sadece burada icra edilir oldu. Normal koşullarda Yıldız'daki saraydan çıkmayan II. Abdülhamit özellikle Yemen, Arabistan gibi uzak eyaletlerden gelen tebaasıyla birlikte Cuma namazını kılmasının halka yönelik önemli sembolik anlamları vardı. Cuma selamlığının ibadet ile ilgili kısmı törensel yanı ile karşılaştırıldığında her zaman çok daha geri planda kalıyordu. Yıldız çevresindeki kışlalarda bulunan ve Cuma günü selamlık töreni için seçilen seçkin askeri birlikler sabahtan başlayarak hazırlanırlardı. Kırmızı şalvarlı, yeşil sarıklı Arap devriyeleri, Arnavut kökenli muhafız birliği ve Söğütlü uzun boylu Türk muhafızların oluşturduğu Ertuğrul Hassa Alayına mensup askeri birlikler, hanedanın erkek üyeleri, saray erkânı, önde gelen bürokratlar ve komutanlar, Cuma selamlıklarına her zaman tören üniformaları ile eksiz olarak katılmak zorundaydılar. Sultan yola çıkmadan yarım saat önce harem arabaları çıkar ve cami avlusunda sıralanırlardı. Sultan'ın arabası saraydan çıkarken marş başlar, selam borusu çalınır ve askerler bağırırdı. Şeyhülislam Sultan'ı cami kapısında karşılar ve Sultan'ın içeri girmesiyle Cuma namazı başlardı. Özellikle Yabancı elçi ve misafirler töreni Yıldız Sarayı bünyesindeki Seyir/Set Köşkü'nden izlerlerdi. Namazdan çıkan sultan'ın saraya dönmesinin ardından her alay kendi bandosunu çalarak izleyici kalabalığının

arasından geçer ve tören sona ererdi. Caminin avlusunda 21 Temmuz 1905'te gerçekleştirilen bombalı suikast girişimi selamlık törenlerinin siyasal ve sembolik önemini vurgulamıştır. (Karateke 2004, s.102)

Yıldız sarayının kapısından Yıldız Camisine çok kısa bir mesafe olmasına karşın Selamlık Alayına azami özem gösterilir, padişahın özel Arnavut muhafız birliğinin ve diğer askeri erkânın görkemli bir manzara oluşturmalarına dikkat edilirdi. Namazdan sonra Rikab-ı Hümayun Dairesi'ne mensup görevliler halktan arzuhal toplarlardı.

Valide sultan ve kadın efendi'nin Cuma namazına katılmamalarına rağmen camiye kadar gelerek tören boyunca arabalarda beklemeleri, yabancı konukların törenleri izleyip padişahı selamlamaları için platformlar hazırlanması, İslami uygulamalarla ve ibadetle ilgili olmayan ve bu dönemde törenlerin Avrupai törensel protokol kurallarına göre düzenlenmesiyle, selamlık töreninin bir parçası haline gelen önemli bir yeniliklerdi. (Deringil, 2002, s.34)

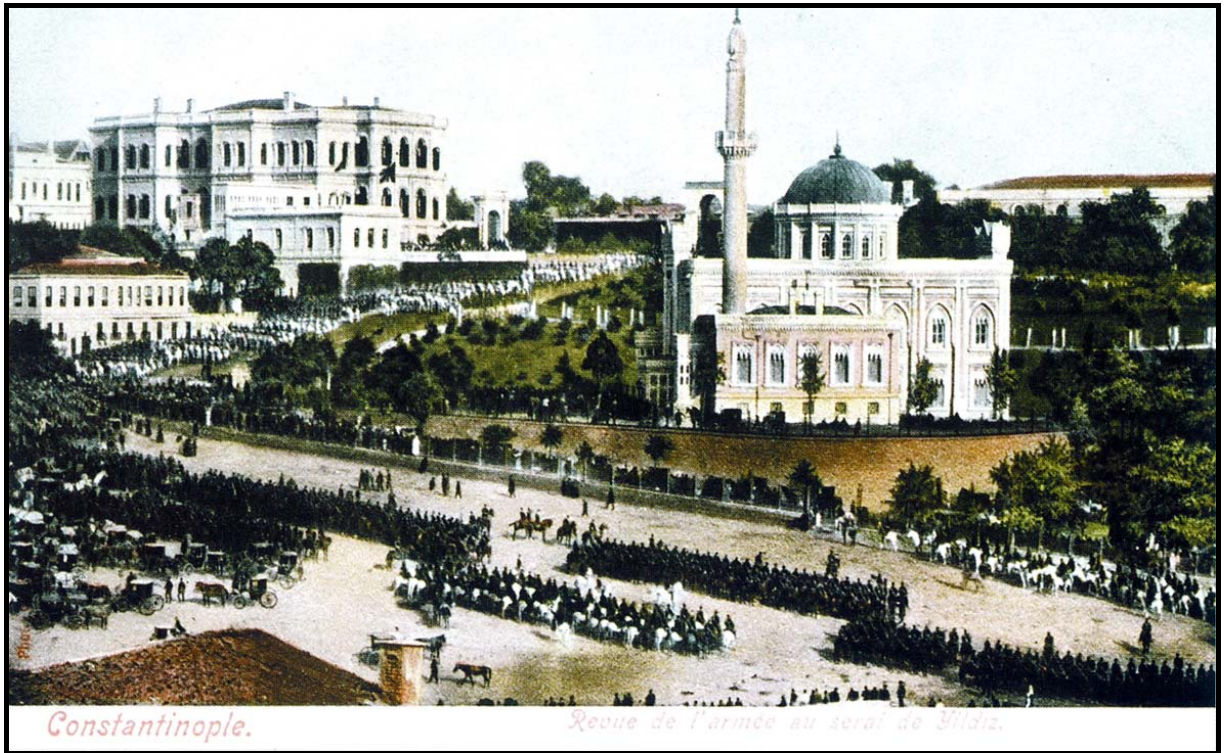
19. yüzyılda Cuma selamlıkları Avrupai bir protokol havasına bürünmüştür ve camilerin son cemaat yerleri ve hünkâr mahfilleri bu yeni protokole uygun biçimde inşa edilmeye başlanmıştır. Apdullah Kuran'ın bu konudaki çalışmasında 18.yüzyıldan itibaren hünkâr kasrı olgusunun giderek cami mekânı içinde ön plana çıktığı ve bununla devletin yeni güç simgeleme ve törensel ihtiyaçlarından kaynaklandığını okuyoruz.

Selamlık törenlerinin yapıldığı Hamidiye Camisi'nin önündeki alan devletin askeri gücünü ve ihtişamının sergilendiği, törenlerin düzeni ve disipliniyle izleyenlerin etkilenmesinin amaçlandığı bir sahne biçiminde kurgulanmıştı. Bu sahneyi oluşturan yapılar ve tören alanı II. Abdülhamit iktidarı boyunca şekillenmişti.

Bu sahnenin mimari elemanları Anıtsal Büyük Mabeyin kapısı, halifenin cuma namazlarını kıldığı Hamidiye Camisi, avlunun köşesindeki toplumun modernleşmesinin sembolü haline gelen saat kulesi, karşıda avluya bakan ve yabancı diplomatların Selamlık törenini izledikleri Set Köşkü ve saat kulesinin karşısındaki Padişahın tebaasının eğitime ve refahına verdiği önemin ve Sultanın himayesinin bir simgesi olarak Yıldız Sarayı'nın duvarlarına bitişik Sağır Dilsiz Okuluydu. Törenlerin dekorunu oluşturan cami, saat kulesi, okul, sarayın dışı dünyaya açılan görkemli ve ihtişamlı giriş kapısı, gibi yapılar, hep beraber

II. Abdülhamit'in imparatorluk genelindeki yatırımlarla oluşturmak istediği dünyanın küçük bir kopyasını yansıtmaktaydı.

Cuma Selamlığı İstanbul'a gelen yabancı seyyahlarında uğrak yeri olması ve görkemli bir görüntü sunmak açısından önem kazanmaktaydı. Selamlık Alayını izlemeye gelen yabancıların ve halkın faytonlarının oluşturduğu kalabalık dönemin fotoğraflarda görülmektedir. II. Abdülhamit dönemi selamlık törenlerinin ve etkili siyasal değerleriyle istenilen propaganda etkisini oluşturdukları, dönemin yerli ve yabancı gözlemcilerin anılarında ve İmparatorluk genelinde cumartesi günlerinin gazetelerinin ilk haberlerindeki özenli selamlık tariflerinde okunabilmekteydi.



Şekil 2.2.1.1: Selamlık Töreni, (Kabacalı A. 2005)



Şekil 2.2.1.2: Selamlık Töreni, (Kabacalı A. 2005)



Şekil 2.2.1.3: II. Abdülhamit Selamlık Töreni Sırasında, (Karateke, H.T. 2004)

2.2.2 Cülus Törenleri

Padişah'ın tahta çıkışının kutlandığı, klasik Osmanlı geleneğinde yer almayan Cülus yıldönümü kutlamaları, II. Mahmut döneminden başlayarak devletin resmi alışkanlıkları arasına yerleşmiş; bu süreçte iktidar simbolizminin yeni alanlara yayıldığı ve giderek daha önem kazandığı yeni imparatorluk ideolojisini destekleyecek bir pratiğe dönüşmüştü. İlk cülus yıldönümleri, Saray mahremiyetinde devlet ricalinin katıldığı törenlerle kutlanıyor, sadece üst düzey devlet ricalinin katıldığı törenlerle kutlanılıyor, gece ise sokaklarda şehrayinler düzenleniyor ve kamu binaları kandillerle donatılıyordu. Camilerde cülus yıldönümleri ve Sultan'ın doğum günlerinde kandiller yakılmaktaydı. (Erkmen, 2006, s 3)

Cülus Bayramları Abdülaziz'in saltanatına kadar önemli bir değişikliğe uğramadan, bu sınırlarda kutlanmıştır. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışından birkaç ay sonra, 2 Aralık 1861'de her yıl Haziran'ın 13'ünde, cülus-u Hümayun yıldönümü münasebetiyle şenlik yapılacağını duyuran bir irade bu tarihi yaz aylarına denk getirebilmek üzere cülus yıldönümlerinin artık hicri değil, şemsi takvime göre kutlanmaya başlanmasına karar verilmiştir. Yine bu dönemde, yıldönümlerinin başkente ve önemli kentlerde top atışlarıyla kutlanmaya başladığı, yerel otoritelerin ve halkın katılımıyla törenler düzenlendiğı, nişan ve madalya dağıtımı törenlerinin bu günlere denk getirildiğı görülmektedir. Bu tür uygulamalar Avrupa monarşilerinden alınmıştı. (Erkmen, 2006, s 6)

Cülus yıldönümleri ve doğum günü kutlamaları geleneğini gerçek anlamda II. Abdülhamit döneminde yerleşmiş, cülus yıldönümleri ve padişahın doğum günleri bayram niteliğı kazanmıştır. Özellikle kutlamaların merkezindeki başkent İstanbul, yıldönümleri dolayısıyla baştan aşağı donatılır ve süslenirdi. Cülus ve doğum günü kutlamaları II. Abdülhamit döneminde topluma yayılarak kamusallık kazanmalarıyla birlikte mimari bir gündem de kazanmıştır. Sultanın doğum günü olan 9 Ocak ve tahta çıkış tarihi olan 1 Eylül, imparatorluk genelinde inşaat takvimlerinde neredeyse kutsal sayılan iki tarih haline gelmişti. 1890'lardan başlayarak özellikle 1900'lerde bütün önemli kamu binalarının temel atma ve açılış törenleri bu günlerde yapılırdı. . (Hanssen, 2005)

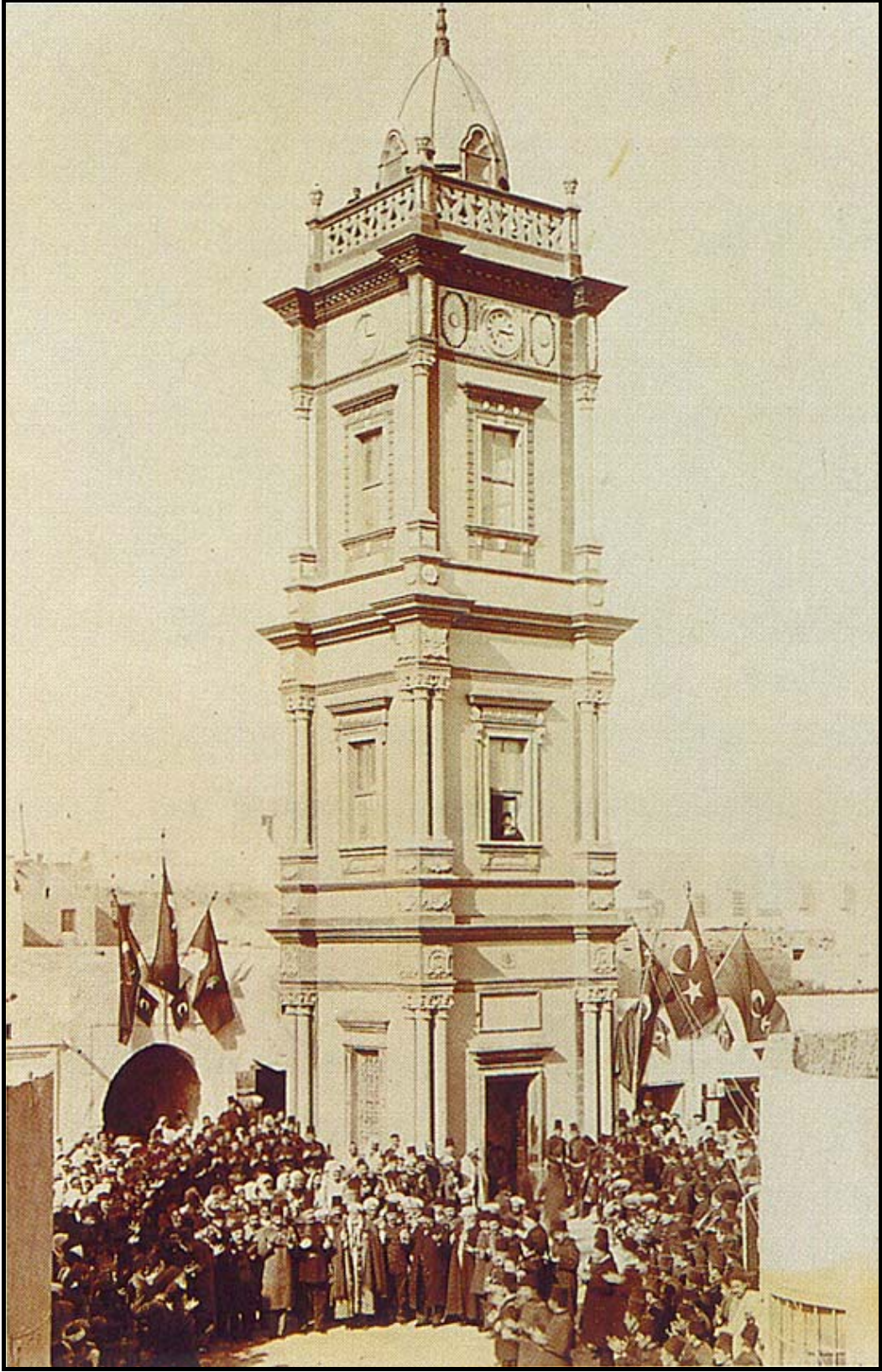
Yıl dönemlerine özgü geçici düzenlemelerle birlikte simge yapıların inşa edilmesine de başlanmıştır. Trenlerle bağlantılı olarak açılış ve temel atımı yapılan binaların çeşitliliğı II. Abdülhamit dönemindeki kamusal yatırım programının kapsamını yansıtmaktaydı.

Osmanlı kamusal alanını baştan aşağıya yenileyen ve imparatorluk imajının oluşturulmasında araç olarak kullanılan yapıların yapımı, Padişahla ilişkili törenler vesilesiyle merkezi otorite tarafından, Padişahın kamuya ihsanı olarak yansıtılmaktaydı.

Kutlamaların en önemlisi yüzyıl dönümüne de denk gelen 31 Ağustos 1900 yılındaki 25. yıl kutlamalarıdır. Bu kutlamalar sırasında yapımları bu kutlamalara için yaptırılan geçici nitelikteki şehrayin binaları ve bayram taklarının yanı sıra; eğitim, idari ve askeri amaçlı sayısız kamu binasının, yeni kentsel alt yapı yatırımlarının yeni meydanların ve yeni kent bahçelerinin, saat kulesi, çeşme ve anma sütunlarının, temel atımı ve açılış ve hizmete girme törenleri cülus bayramı kapsamında yapılmıştır. (Erkmen, 2006)



Şekil 2.2.2.1: Konya’da Culüs Yıldönümü Merasimi (Köker, O. 2005)



Şekil 2.2.2.2: Culus Yıldönümünde Trablus Saat Kulesi Açılışı, (Özdemir, K. 1993)

2.2.3 Söğüt Ertuğrul Gazi'yi Anma Törenleri

II. Abdülhamit iktidarı boyunca imparatorluğun kurucularının efsanesi bilinçli bir politikayla öne çıkartılmış, Osmanlı Hanedanının tarihsel mirası çevresinde devletin köklerini vurgulayacak gerçek bir “Osmanlı kültü” yaratılmasına çalışılmıştır.

Ertuğrul, Osman, Orhan gibi kurucu devletin kurucusu hükümdarların isimleri, camilere, kışlalara, kurumlara, gemilere (örneğin Ertuğrul yatı ve firkateyni), ve muhtelif nişanlara verilmeye başlanmış, Saray muhafızlığı yapmak mensupları Söğüt ve çevresi gençlerinden Ertuğrul Hassa Alayı kurulmuştur. (Deringil 2002, s.42)

Merkezi Bilecik kasabası olmak üzere "Ertuğrul Sancağı" adıyla bir liva oluşturulmuştur. İmparatorluğun Söğüt'te ki kökleri ile bağlantı kurmaya yönelik bütün bu çabalar Avrupa'da bu dönemde karşılaşılan, modern devletin meşruiyetini ve varlığını sağlamlaştırmak için geleneğin yeniden icadının bir yansımasıydı. Ayrıca her sene, belli günlerde, Kayı boyunun en saf soyundan olduklarını iddia eden Eskişehir yöresindeki Karakeçili aşiretinin Söğüt'ü ve Ertuğrul Gazi'nin türbesini ziyaretlerine resmi bir sıfat kazandırılarak Osman Gazi'nin babası ve Osmanlı Hanedanı'nın efsanevi kurucusu Ertuğrul Gazi'nin türbesinde her yıl ayrıntılı bir anma töreni (ihtifal) düzenlenilmesine başlanmıştır. (Deringil 2002)

Ertuğrul Gazi ihtifali rivayetlere göre, Ertuğrul Gazi'nin hayatta olduğu dönemde Domaniç Yaylasından salimen döndüğünde yapılan isleri istişare etmek, kazanılan mal ve mülkün şükür edasını yapmak için ahalisine bir toy düzenleyerek etli pilav ikram etmesi ve bu toyda aşiretin büyükleri ile beraber bir sonraki yılın planını yapması ile başlamıştır. Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra da bu gelenek devam ettirilmiştir. (Konyalı, 1959)

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI KENTİ

Osmanlı kentinin oluşumu, Osmanlıların 14.yüzyıldan başlayarak egemenlikleri altına aldıkları bölgelerde kurdukları yeni yerleşim yerleri ve Osmanlı topraklarına katılan eski yerleşimlerin, Osmanlı kurumlarını yansıtan yapılar aracılığı ile uğradıkları fiziksel değişimle gerçekleşmiştir. Bu merkezlerin oluşumu, kentsel dokusu ve içerdiği kurumlar Tanzimat öncesi ve sonrasında farklılıklar gösterir.

Tanzimat öncesinde, saray ve saraya bağlı kişiler tarafından bir vakıf kapsamında inşa ettirilen büyük külliyeler çevresinde oluşturulan yerleşim merkezleri, Tanzimat sonrasında yapılan idari ve kentsel reformlara da bağlı olarak daha farklı oluşum nedenleri ile ortaya çıkmış ve yeni nizamnameler kapsamında farklı bir doku yansıtmıştır. (Cerasi, 2001)

Tanzimat öncesinde geleneksel Osmanlı kent dokusu içinde genelde, Ortaçağ yerleşiminden kalan bir kale ve surlar, cami, medrese, hamam, imaret ve benzeri yapıları içeren bir külliye, arasta, şehir içi hanı, bedesten ve dükkânların bulunduğu bir ticaret merkezi köprü, çeşmeler, cami ve mescit çevresinde gelişen mahalleler ve konutlar bulunmaktaydı. Kent dokusu içindeki açıklıklar, külliyelerin çevresindeki açıklıklar, cami avluları ve mezarlık alanlarıdır. Kamu görevleri için ayrı binalar bulunmazdı. Kamu görevlilerinin konutlarının selamlık kısmı bu iş için kullanılırdı.

Tanzimat öncesi dönemde kentler şeriat kuralları, fermanlar ve geleneklere dayanarak vilayetlerdeki beylerbeyi ve sancak beyi ile kadının işbirliği ile yapması yönetilmekteydi. Osmanlı imparatorluğunda devlet düzeninin en önemli kurumlarından olan adalet örgütü kentlerde bulunduğu için kadılar kent ölçeğinde geniş yetkilere sahipti. Kentin yargı organı oldukları gibi aynı zamanda kentin güvenliği, vakıfların denetimi belediye hizmetleri, kolluk görevlerinin sorumluluğu da kadıların yetkisi dâhilindeydi. Ayrıca kadının bu görevleri yerine getirmesinde kendisine yardımcı olan yan hizmet kuruluşları ve kurumlar vardı. Subaşı, böcekbaşı, çöplük subaşı, mimarbaşı gibi güvenlik, temizlik, imar düzenin saplanması yeniçeri ocağına bağlı subay ve görevliler, çarşı temizliği, çarşı içi yollarının, çeşmelerinin ve suyollarının bakım ve onarımından sorumlu esnaf kethüdaları, esnaf ve zanaatkârları denetleyip gerekli vergileri toplamaktan sorumlu muhtesipler kadının yanında yer alan ona bağlı çalışan kollardı.

Klasik Osmanlı düzeninde bina yapımı bir ruhsata tabiydi. İstanbul’da bir bina yaptıracak kişinin mutlaka mimarbaşından ruhsat alması gerekiyordu. Mimarlar Ocağı’nda bulunan kethüdalar ve çavuşlar da kentin sokaklarında dolaşarak nizama aykırı yapıları saptayacak, onları yıktıracak ya da kurallara uygun hale getirecekti. Ama sistemin pratikte başarılı çalıştığını söylemek zordu, çıkmaz sokaklı, yol genişliklerinin korunamadığı, bina çıkmalarının birbirine değdiği, organik diye adlandırabileceğimiz bir kent dokusu ortaya çıkıyordu. Böyle bir dokunun ortaya çıkabilmesi için ya Mimarlar Ocağı’nın denetlediği hususlar, az sayıdaki mahremiyete ve komşuluk haklarına ilişkin kurallardan ibaretti ya da gerçekte etkili bir denetim yapılmıyor, gelişme büyük ölçüde kendi haline bırakılıyordu. Yeniçeriliğin bozulduğu dönemlerde bina yaptıranların, binanın yapıldığı mahalleden sorumlu Yeniçerilere bu tür haraç verir hale geldiği bilinmektedir (Engin, 1936, s.1031)

Beylerbeyi ve sancak beyinden bağımsız olan kadılar onlar sefere gittiklerinde yerlerine vekâlet ederlerdi. Ayrıca, sancak beyleri herhangi bir atamada kadıların onayını almak zorundaydılar. Kentte imar düzeniyle ilgili, suyuollarının yapım ve onarımı, inşaat izinlerinin sicile kaydedilmesi, inşaat işçilerinin ücretleri ve inşaat malzemelerinin fiyatlarının belirlenmesi, mezarlık ve Pazaryerlerinin taşınması, bina yapımı gibi konular direkt kadının sorumluluğundaydı ve bu konularda kadının başyardımcısı ise mimarbaşiydi. Osmanlı kentlerinde yönetici merkez işlevi gören özel yapılar kentlerin arazi kullanımında görülmemesine karşın, Görev süreleri oldukça kısa olan ve birçok görevlerle yükümlü olan kadı kentin ticaret merkezine yakın büyük konutları kullanmakta, bu özel konutu mahkeme, belediye ve hükümet konağı gibi birçok işlevi de içinde barındırmaktaydı. Bu yapı içinde kent yönetimi bir takım hizmetleri aktif olarak yerine getirecek güze sahip değildi. Su kanalizasyon, yangın söndürme gibi halk hizmetleri lonca ya da halk örgütleri tarafından yerine getirilirken, yönetim yatırımcı bir yol izlemektense sadece bu oluşumları bazı yaptırımlar uygulayarak denetlemekle yetinmekteydi. (Aktüre 1978, s.91)

Osmanlı kentinin mimari ve kentsel olarak “Batılılaşması” Tanzimat öncesi dönemde batının barok ve rokoko kavramlarının, Osmanlı söylemini kesintiye uğratmadan onun içine sızdığı iki yüzyıllık bir sürecinin sonucuydu. Osmanlı kentinde özel mülkiyetin kamusal mekânla muğlâk ilişkisi, vakıf kurumunun varlığı, bir belediye kurumunun yokluğu artan, trafiğin engelleyen dar sokak yapısı, 18. yüzyılın sonlarından itibaren kentsel düzenleme talebini ortaya çıkarmıştı. Bu alanda kentsel düzenlemeye yönelik fermanlar 1839’dan sonra

Tanzimat döneminde Osmanlı toplumu ve kurumlarının büyük modernleşme projesinin bir parçası olarak uygulanmıştı. (Cerasi, 2006)

3.1. Sultan II. Abdülhamit Dönemi Öncesinde Osmanlı Kenti

Tanzimat reformlarına yol açan süreçte, 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından, kadılara birçok görevde yardımcı olan yeniçerilerin yokluğu, kadılık kurumunun etkinliğini yitirmesine ve bu nedenle Osmanlı kentinin geleneksel yönetiminde önemli bir değişme neden olmuştur. Kentlerdeki kolluk ve belediye işleri İstanbul'da kurulan İhtisap Nazırlığına bağlı İhtisap müdürlüklerine devredilmiş, ardından 1836'da kurulan Evkaf Nazırlığı vakıf işlerinin idaresini üstlenmesiyle kadılar sadece yargı organı haline gelmişlerdir. Eyalet yönetimlerinin merkezileştirilmesine yönelik girişimlere bağlı olarak İhtisap Nazırlığı ile aracılığı ile doğrudan İstanbul'a bağlanan kent idaresinin, kentlerin yerel gereksinimlerini karşılanamayacağı zamanla anlaşılmıştır. (Aktüre 1978, s.94)

Osmanlı kentlerindeki değişen yapı ve beliren gereksinimler modern belediye örgütlerinin kurulmasının gerektiriyordu. Özellikle Kırım Savaşı'nda İstanbul'daki yoğun trafik başkentin pek çok problemini ortaya çıkarmış ve büyük aksaklıklar yaratmıştı. Bu olay İstanbul'da bir belediye örgütü kurulması için ilk girişimlerin nedeni oldu. Kent yönetimlerindeki her yeniliğin ilk uygulandığı yer olan İstanbul kenti, diğer Anadolu kentleri için her zaman bir model olmuştu. 1854'te kurulan Şehremaneti Dairesine geleneksel kent yönetimine ait görevler verilmişti.

İstanbul'da II. Mahmut döneminde şehir eminliğinin sorumluluğunda olan inşaatlar, sokaklar ve su yolları denetimi önce mimar başına, sonra da özerk Meclis-i Enbiya'ya (Binalar Kurulu) devredilmişti. Kırım Savaşı sırasında yeni Tanzimat Meclisi (1854) var olan yapının bir belediye idaresine dönüşmesini sağlayacak yeni tüzüğü hazırlamak için ileri gelen Osmanlı ve yabancılardan oluşan bir İntizam-ı Şehir heyeti atadı. Heyet hazırladığı raporlarla kent yasa ve tüzüklerini düzenleyip uygulayacak, kentin görünümünü değiştirecek ve bu çalışmaların parasal kaynağını ayrı bir belediye vergi yapısı ve vergi toplama örgütü ile sağlayacak özel bir belediye komisyonunun kurulmasını önerdi. Tanzimat Meclisi bu önerileri uygulamaya karar verdi ama bunlar yeni kent idaresine alışkın Avrupalıların daha çok oturdukları ve kentin modernleşme istemini ilk kez dile getiren kesimleri olan Galata ve Beyoğlu'nda uygulanacaktı. Yeni düzenin kentin diğer kesimlerine de yayılma beklentisiyle bu kesime Paris'in Modern örgütlenmesinin modeli olan "sixieme arrondissement", altıncı daire adı verildi. 7 Temmuz 1858'de yayınlanan bir emirle yeni daire Belediye Meclisi'nin denetiminde kuruldu. Meclis'in işleri arasında sokak kaldırım, su yolları, havagazı boruları

döşemek, besin maddeleri ile fiyatlarını, ölçü ve ayarları, yapım ve onarım işlerini denetlemek, Pazaryeri, otel, tiyatro, lokanta, kahvehane ve meyhane gibi halka açık yerleri denetlemek vardı. Yeni idarenin masraflarını hazine değil, bölge sakinlerine salınan ve yüzde üçü aşmayan yeni gelir vergisi ile taşınmaz mal vergileri karşılayacaktı. Vergilerin düzenli ve adil şekilde salınabilmesi için Belediye Meclisi'nin yetki alanında bir mal ve gelir sayımı yapmasına izin verilmişti. Ayrıca özel mülkleri satın alma ya da el koyma yoluyla kamu mülkiyetine geçirmek için borç alma hakkı da vardı. Tanzimat hükümetin vilayetlerde yaşayan halkın korunması görevini tanımış ve bu ilkeyi şimdi de başkentin bir kısmına yansıtmıştı. Düzenlemelerde yeni olan yaklaşım, kent sakinlerinin yaşantılarının olduğu kadar kentinde fiziksel yayılmasını geliştirme düşüncesi idi (Shaw 1998).

Kısmen de olsa kentin, Avrupalıların ve Avrupa kent yaşamı konusunda deneyimleri olan Osmanlıların bulunduğu kesiminde uygulanan örnek şehir meclisinin çalışmaları, kent yaşantısının geleneksel Ortadoğu yapısına daha çok alışkın bir kesimde uygulansaydı olacağından çok daha hızlı ilerledi. Arazi ve binaların taranması kısa sürede tamamlandı, bunlara, gerekse karlara dayanan bir vergi düzeni getirildi. Böylece imparatorluğun diğer kentlerinde de başlatılacak benzer düzenlemeler için bir örnek oldu.

Projenin başarısıyla, 1864 Eylül'ünde şehremininin yetkisi Üsküdar ve Marmara kıyıları da, dâhil olmak üzere Boğazın Asya ve Avrupa yakalarına kaydırıldı. 1868 yılındaki bir düzenlemeyle şehir emniyeti genel bir Belediye dairesi biçimine dönüştürüldü. Başta yine şehir emniyeti bulunuyordu, ancak kendisine yardımcı olmak üzere gündelik işlerle uğraşan bir Meclis-i Emanet ve kentin her kesiminden gelen üyelerin oluşturduğu bir Cemiyet-i Umumiye vardı. Belediye'nin bölündüğü 14 daire içinde Avrupa kıyısında Beşiktaş, Yeniköy ve Rumeli Feneri ve Anadolu kıyısında Kanlıca, Üsküdar, Haydarpaşa ve Adalar'ın çizdiği İstanbul Belediye idaresinin sınırları yaklaşık olarak günümüzde de korunmaktadır. Her daire altıncı daire gibi örgütlenip yönetilmekteydi. Bu dönemde dolaylı ve sınırlı da olsa, belediye meclislerinde seçim yoluyla temsil edilme ilkesinin benimsenmesi, daha önce vilayet meclislerinde uygulanan ilkelerin İstanbul'a da uygulanması açısından çok önemlidir (Shaw 1998).

Yeni belediye idaresi ve onu oluşturan bölge örgütlerine çok geniş görev ve yetkiler verilmişti: bina ve sokakların yapımı ve onarımı, su ve kanalizasyon borularının döşenmesi, Pazaryerlerinin temizliği, sokakların ve kamu binalarının, ışıklandırılması, rıhtımların

onarılması, kömür, odun, inşaat malzemesi ve besin maddelerinin sağlanıp depo edilmesi, kahvehane, otel, tiyatro ve diğer kamu mekânlarının kurulması ve bakımı, araç güvenliği, ölçü ve ayar denetimi, fiyat ve kalite kontrolünün uygulanması, kamu sağlığının korunması, yetimler, sakatlar ve yoksullar için kamu binalarının yapımı. Böylece belediye daha önce loncalar, milletler, ihtisap ağası ve diğer devlet memurlarının yaptıkları görevlerin çoğunu üstlenmiş oluyordu. Şehir eminine loncaları düzenleme, liderlerini ve üyelerini onaylama yetkisi de verilince geçmişte olduğundan çok daha fazla yetki sahibi oldu. Belediye vergileri Belediye idaresinin sağladığı uzmanların yardımıyla Belediye Meclisleri tarafından toplanacaktı. (Shaw, 1994, s. 125)

İstanbul'da başlatılan örnek, vilayetlerin diğer büyük kentlerine de yayıldı. 1870 Vilayet İdare Yasası altı yıl önce çıkarılan vilayet reform yasalarını genişleterek yerel muhtarlarla başlatılan düzeni kent ve kasabalarda belediye örgütlerine dönüştürdü, kent işlerinin yönetiminin valinin elinden alınması sürecini başlattı. 1877 yılında Parlamantonun kabul ettiği Vilayet Belediye Kanununa göre her kentin önemi ve nüfusuna göre 6 ila 12 üyeli bir belediye meclisi olacak, meclis üyelerinden biri İçişleri Bakanlığı tarafından Belediye Reisi olarak seçilecekti.

Devlet yönetim yapısında oluşan bu değişim ve kurumlardaki artış, kentlerin mekânsal yapılarını da etkilemiş, yeni mekân öğelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vilayetlerin oluşumu, Vilayet meclisi ve Belediye gibi kurumların ortaya çıkması, değişen eğitim sistemi, yenilenen askeri düzen, yeni ticari kurumlar farklılaşan ulaşım biçimleri ve teknolojik gelişmelerin sağladığı yeni kurumlar sonucunda Osmanlı kentlerinde daha önce görülmeyen kurumlar ortaya çıkar. Kent yönetiminin ve kurumsal yapının değişim süreci içinde 19. yüzyılın sonunda Osmanlı kentinin arazi kullanımlarına Belediye Binası, Hükümet Konağı, yeni plan özellikleri ile diğer kamu yapıları (hastane, okullar, hapishane, mahkeme binaları) ve kışlalar gibi farklı işlevleri olan yeni öğeler girmiş ve kentsel mekân da eylemlerin yoğunlaştığı yeni odak noktaları ortaya çıkmıştır.

Anadolu kentlerinde Tanzimat sonrası görülen en belirleyici özellik yeni inşa edilen Hükümet konağı gibi yapılarla kentte yeni bir idari merkezin oluşturulmasıdır. Mülki idarenin yer aldığı, PTT, banka, askerlik şubesi, adliye vb işlevlerinde içinde görüldüğü hükümet konakları genellikle Tanzimat sonrası Osmanlı kentlerinde eski dokunun ve bu dokuyu çevreleyen surların dışında bir mahallede yapılarak kentin yeni ve modern bir mahallesinin

oluşumunu sağlar. Zaten birçok orta Anadolu kentinde kenti çevreleyen surlar (Ankara) gelişmeyi engelleyici olarak görülmüş ve bu nedenle valiler tarafından yıkılmıştır. Hükümet konağı, askere alma dairesi, postane, kışla, namaz saatlerine bağlı bir zaman yerine sivil çalışma saatlerini belirleyen bir saat kulesi gibi yapılar farklı zamanlarda inşa edilseler bile genelde bir meydanın etrafında yer almaktaydılar.

Kastamonu, Amasya, Sivas bu düzenlemelere örnek olmaktadır. Benzer uygulamalar Ortadoğu kentlerinde de görülür, Halep, Beyrut, Şam, Trablus yeni meydan ve mahallelerin görüldüğü kentler arasındadır. Meydanlarda yapılan törenler, kutlamalar, (oluşturulan meydanların kullanımı) II. Abdülhamit'in fotoğraf albümlerinde çokça yer alan sahneler olmuştur. 1882 yılına ait Ankara Vilayeti Salnamesinde kentte 40 odalı büyük bir Hükümet Konağı'nın yapımının tamamlandığı yazılmaktadır. 1907 tarihli Ankara vilayeti salnamesine göre eyaletin 440 kişilik geniş bir memur kadrosu vardı. Tokat'ta hükümet konağı 1880 yılında inşa edilmiştir. Afyon kentinde hükümet konağının yapımına 1896 yılında başlanmıştır. 1898 yılında ise kentte Hükümet Konağı, belediye binası, telgraf ve postane gibi yapılar bir yönetim merkezi nüvesini oluşturmaktadır. Belediye binasında bulunan pek çok büro içinde, esnafı ve kente gelen malları denetleyen memurlar, tarım dairesi, kamu işleri komisyonu, dinsel kuruluşların idareleri, posta idaresi, düyun-u umumiye idaresi, Tütün ve Orman İnhisarlarının büroları bulunmaktaydı. Askeri sistemde yapılan reformlar sonucu kurulan her ordunun, 5-6 alaydan oluşan kendi redif örgütü vardı. Bu alayların merkezleri bölgenin büyük kentlerinde, sancak veya vilayet merkezlerinde bulunmaktaydı. Büyük kentlerde bulunan redif askerleri kentlerin hemen dışında bulunan, kendileri için özel inşa edilen kışlalara yerleştirilmişlerdi. Ankara kentinde bulunan iki tabur piyade ve bir süvari redif alayı kent dışındaki iki kışla ve eklerini kullanmaktaydılar. Bütün bu örnekler kentlerdeki devletin Anadolu kentlerindeki artan etkinliğinin göstergesiydiler. (Aktüre, 1978)

Tanzimat'la birlikte İstanbul'da ortaya çıkan modern ve ilerici merkez reformları aşamalı biçimde eyaletlere aktararak eyaletlerdeki geleneksel yapıyı dönüştürmeyi amaçlıyordu. Tanzimat reformları hayatın çok geniş bir kısmını etkiliyordu, kentler, misyonlar, yabancı okulları, konsolosluklar, oteller, bankalar, sigorta şirketleri ve diğer yabancı sermayeli yatırım şirketleri ile Avrupalı etkisinin bölgesel merkezleri haline gelmişti. İstasyon, rıhtım, postane gibi yapıların yanı sıra, malların nakli için depolar, yolculuk yapanların konaklaması için hanların yerine oteller inşa edilmiştir. Dış sermayenin Osmanlı

kentine girmesi sonucu bankalar kurulur ve bu kapsamda iş hanları, sigorta binaları yapılmıştır (Hansen 2002).

Kentlerde yaratılan modern mekânlar kentsel alanı kullanan kent sakinlerinin günlük yaşantısını olduğu kadar düşünce yapılarını ve algılamalarını da değiştirmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tanzimat ve ekonomik açılımın da etkisiyle, kentlerde değişime neden olan üç ana etmen bulunmaktaydı:

- Devlet yönetim sisteminin hükümet ve eyalet düzeyinde yeniden organize edilmesi ve eyalet merkezlerinde kurulan yeni yargı ve idare merkezleri yerel ölçekteki denetimi arttırmış, bu amaçla kanun ve yönetmeliklerde düzeltme ve standartlaşmaya gidilmiştir.
- Tanzimat yöneticilerinin çıkardıkları, inşaat, kayıt, sağlık ve eğitimle ilgili yasalar eyalet merkezlerindeki yaşamı daha önce hiç olmadığı biçimde düzenlemiş ve dönüştürmüştür.
- Gemiler, demiryolları, yollar ve telgraf gibi teknolojik gelişmeler, imparatorluğun uzak kesimlerindeki ulaşım ve haberleşmeyi sağlamış, İstanbul'u diğer bölgelerle eskiye nazaran daha da yakınlaştırmıştır.

Aynı teknolojik gelişmeler, Osmanlı eyaletlerini Avrupa'ya da yaklaştırmaktaydı. Buharlı gemilerle sağlanan düzenli deniz bağlantıları, liman ve demiryollarının yapımı ve yabancı sermayenin eyalet merkezlerine yayılması Avrupa ülkelerinin yeni pazarlar ve ucuz sermaye arayışının sonucuydu. (İngiliz Osmanlı Ticaret anlaşması, 1839) 1840–1864 arasındaki dönemden sonra Avrupalıların yerel alandaki doğrudan müdahaleleri devlet tarafından sınırlandırılmaya çalışıldı ve Avrupa etkisi İmparatorluğa bu süreden sonra İstanbul üstünden yayılmaya başladı (Hansen, 2002).

Osmanlı ve yabancı yapılarının yerleşimleri, bölgesel ve kent içi yapılanma ile kentler arasındaki hiyerarşiyi de etkilemekteydi. Eyalet merkezleri 19. yüzyıl boyunca devlet gücünün İstanbul'dan eyaletlere dağıldığı dağıtım merkezleriydi. Eyalet merkezleri devletin varlığını ve gücünü temsil eden yerlere dönüştürülmüşlerdi. Eyalet yasalarında yapılan reformlar sonucu eyalet yapılarında büyük ölçüde sağlanan türdeşliğe ve geniş çaplı merkezileştirmelere rağmen değişik bölgelerin stratejik önemi ve İstanbul'dan algılanış biçimleri farklıydı. Bu nedenle reform ve modernleşmenin eyaletlerdeki gelişimi, değişik

bölgelerde değişik hızlarda ilerlemişti. Eyalet merkezi olmak Tanzimat döneminde ve II. Abdülhamit döneminde gelişmenin en önemli etkeni oluyordu.

Osmanlı imparatorluğunda kentler 19. yüzyılın sonuna kadar korudukları gelişme sınırlarını 19 yüzyılın sonlarında üretim ve ulaşım gibi teknolojik değişimler sonucu kent dokusunda farklılaşmalar ortaya çıkmış, kent formuna yeni eklenen öğelerle birlikte kent, o güne kadar oluşmuş sık ve yoğun geleneksel dokunun dışına doğru genişlemeye başlamıştır.(S 185)

Osmanlı modernite projesinin en açıkça uygulandığı alanlardan biri de kentlerin gelişiminin ve dönüşümünün planlaması olmuştur. Vaka-i Hayriye'den sonra Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesiyle Mimarlar Ocağı'nın insan kaynağı kuruyunca 1831'de klasik Osmanlı düzeninin Şehreminliği ve Mimarbaşılığı lağvedilerek yerine “Ebniye-i Hassa Müdürlüğü” kurulmuştur. 1848 yılında çıkartılan Ebniye Nizamnamesinin onuncu maddesinde bina yapacakların ebniye müdürlüğünden izin alması ve ruhsat harcı ödenmesi hükmü getirilmişti. (Tekeli, İlkin 2004, s.42)

1839 Tanzimat reformu, kentsel forma ilişkin, esas olarak mevcut sokakların asgari genişliğine dair kurallar getirmiştir. Çıkarılan ebniye nizamnameleri ya da yasaları yoluyla yaya trafiğine göre oluşmuş, çıkmaz sokaklı, organik olarak büyüyen kent dokusu, araba trafiğine uygun geometrik bir düzeni olan kent mekânına dönüştürülmüştür. 19.yüzyılda çok sayıda yeni imar yönetmeliklerine rağmen bir toplu dönüşüm planı yoktu. Bu dönüşümde yer yer uygulanan daha çok anayolların genişletilmesi niteliğindeki imar operasyonlarından çok, kentlerdeki büyük yangınların yarattığı fırsatlar etkili olmuştur. İstanbul'da kentin geniş bir bölgesini etkileyen 1848 ve 1863 yangınlarından sonra, yeni imar yönetmelikleri ile sokak genişlikleri arttırıldı, yangından zarar görmüş ahşap evlerin yerine yeni taş ve tuğla binalar yapılması hakkında yönetmelikler çıkarıldı.

Vilayet meclisleri ve Belediye meclislerinin yeni yapılaşmalar ve kent düzenlemeleri için öngördüğü Ebniye Nizamnameleri kentlerin yeni fiziksel görünümelerini belirlemişti. Vilayetlerde bir vilayet mühendisinin bulundurulması kuralı gelmiştir. 1848-49 yıllarında çıkartılan bu nizamnamelerin ana maddeleri değiştirilmeden ve daha geliştirilmiş olarak 1864 nizamnamesinde yeniden ele alınmış ve İstanbul dışında diğer kentlerde ve büyük kasabalarda geçerli olacakları ilan edilmiştir. Yolların düzeni, evlerin cephelerinin sokağa taşması, evlerin

giriş merdivenlerinin sokağa çıkıntı yapmaması, evlere numara verilmesi gibi özellikler kurala bağlanmıştı. Yönetmelik, yeni blokların geometrik açıdan düzgün biçimde düzenlenmesine ilişkin normlar içeriyordu.

Sokakların genişletilmesi, ahşap evlerin yerine başka tipte ve teknikte evler yapılması ve anıtların yakınlarındaki kent bloklarının yıkımı yeni yönetmeliklere göre getirilen uygulamalardı. Bu kapsamda çıkmaz sokak düzenlemesi de geçerliliğini yeni planlamalarla yitirmiştir. Özellikle yeni kurulan yerleşim yerlerinin planlarını birbirini dik açıda kesen sokak planlaması oluşturmuştur. Eski doku içinde yeniden oluşturulan mahallelerin plan özellikleri bu düzeni yansıtmaktadır.

Osmanlı kentlerinde yollar genellikle dar, kıvrımlı ve çıkmaz sokaklı bir dokuya sahipti. Yaya ve hayvan trafiğine göre gelişmiştir. Arabaların geçebileceği yol sayısı azdır. Arabanın girişi ve kent içi yolların genişletilmesi ve yol ağının geometrik standartlarının geliştirilmesi gerekiyordu. 19. yüzyılda yol sistemlerinin araba ulaştırmasına uygun hale getirilmesindeki ilk teşebbüs 1839'da İstanbul kenti için yayınlanan ilmühaber oldu. Bu ilmühaberle kent için yollar 20, 15, 12, 10 zira genişlikte dört kademeye ayrılıyor, kenarlarına yapılacak binaların yükseklikleri belirleniyor, kent içinde çıkmaz sokaklar yapılmayacağı, bu yolların geometrik esaslara uygun olacağı şartı getiriliyordu. Bunu yine yalnız İstanbul'da geçerli olmak üzere yayınlanan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi izledi. Bu nizamnamede yolların 10, 8 ve 6 zira genişlikte, üç kademedan oluşacağı belirtilerek, yol genişlikleri bir ölçüde daraltılıyor ve yolların geometrik şartlara uygunluğu şartı gevşetiliyordu. Bundan sonra 1863'te bütün imparatorlukta geçerli olacak Turuk ve Ebniye Nizamnamesi çıkarıldı. Çıkmaz sokaklar en az 6 zira olacaktı. Yani yapılan yolların kıvrımları düzelterek biçimde geri çekilmesi isteniyordu. Bu nizamnamenin yerine 1882'de Ebniye Kanunu geçti. Bunda da 20, 15, 12, 10 ve 8 zira genişlikte yollardan oluşan bir aşamalı sistem öneriliyordu. Çıkmaz sokaklar 6–8 zira arasında bulunacaktır. Büyük caddelerin 40 zira genişlikte olmasına izin veriliyordu. Yol ağları geometrik esaslara uygun olarak düzenlenecekti. Osmanlı kent dokusundaki yolların genişletilmesi için bu nizamnamelere uygun bazı istimlâk faaliyetleri olmuşsa da bunlar çok sınırlı kalmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı kentleri, yaya ve hayvan sırtında dolaşılan kentler olmaktan çıkıp, araba ile dolaşılan kentler olmaya doğru değişim geçirmiştir (Tekeli, İlkin 2004, s.107).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı kentlerinde, bütün bu değişimlerin etkisiyle kentsel devrimler olarak görülebilecek büyük çaplı kentsel yenilenmeler ve önemli dönüşümler ortaya çıkmaya başlamıştır İstanbul, Halep, Şam ve Kahire'nin yanında uluslararası Akdeniz ve dünya ticaretine bağlanan Selanik, İzmir, Mersin, Beyrut ve İskenderiye gibi yeni liman şehirleri gelişmiş ve yeni bir görünüme kavuşmuştur. Benzer değişiklikler Samsun, Varna gibi Karadeniz kentlerinde de görülür.

Şam, Bağdat, Halep gibi kentler Osmanlı yönetimi boyunca her zaman önemli merkezler olmuşken, diğer kentler bu statülerini 19. yüzyılın sonları gibi oldukça geç bir dönemde ekonomik gelişme sonucunda kazandılar. (Eldem, Goffman, Masters 2000, s.18) Bir liman kenti olarak gelişen Beyrut 1840'larda kent duvarlarının dışına taşmaya başladı. 19. yüzyılın sonunda Ürdün'de Al-Salt idari merkez olarak gelişti. Şam gibi geleneksel büyük kentler bile sur dışındaki idari merkezlere (Merce Meydanı) ve konut alanlarına yönelik (Muhacirin mahallesi) yönelik büyük kentsel yayılma gösterdi, Sur içi büyük ölçüde yeniden yapıldı Modern liman faaliyetleri için yeterli olmayan Akka ve Sayda gibi tarihi liman kentleri ise gerilediler. Demiryolu bağlantısı ve liman tesislerinin yapılmasıyla Akka'nın yerine Hayfa gelişmeye başladı. (Hanssen, Thomas, Weber 2002, s.19)

Yukarıda sözü edilen kentsel değişiklikleri Tanzimat sonrasında oluşan yeni yerleşim merkezlerinin hepsinde bulmak olasıdır. Bu kentlerin oluşumlarında farklı nedenler olabilir. 1860'lardan sonra kurulan ve gelişen Güney Anadolu'da Mersin kenti, Beyrut'tan ticaret için gelen tüccarlar tarafından kurulmuştur. Önce liman ve çevresinde oluşmaya başlayan bu yerleşim birbirine paralel sokaklar çevresinde gelişmiştir.

Batı Trakya'da bulunan Dedeağaç, Enez'de liman kenti kurmayı üstlenen Avusturya firmasının (Baron Hirsh) bu işi gerçekleştirememesi üzerine ortaya çıkmıştır. Şirket 1870'de Enez yerine Dedeağaç'ta bir tren istasyonu, depolar, işçiler için evler kurmuş ve burası bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Yunanistan'daki Volos kenti de burada yaşayan Rum tüccarların saraya verdikleri dilekçe ile bölgede bir liman kenti kurulmasını istemeleri üzerine saray tarafından gönderilen mühendisler aracılığı ile planlanmış ve inşa edilmiştir.

Ekonomik ve idari açıdan sistemin bir parçası haline gelebilmek için ve bunun yanında getireceği gelişmeden faydalanabilmek için liman, yol ve önemli demiryolu bağlantıları kentlerin gelişimi ve dönüşümü için hayati öneme sahip hale geldiler.

Kentler arasındaki bağlantıların sağlanabilmesi için şehirlerarası yolların gelişimi konusunda II. Mahmut döneminde İstanbul-İzmir posta arabası yolunun yapılması gibi bazı teşebbüsler olduysa da, yeni bir teknoloji ile yol inşa teşebbüslerine Tanzimat sonrasında başlanmıştır. Anadolu'da araba geçişleri düşünülerek 1850'de yapımına başlayan ilk yollar Bursa-Mudanya, Bursa-Gemlik ve Trabzon-Erzurum şoseleri oldu. 314 kilometre uzunluğundaki Trabzon-Erzurum yolu 1872'de tamamlandı.

Ülkenin değişmekte olan ekonomik, idari ve toplumsal yapısına bağlı olarak geleneksel şehir yönetimi ve belediye örgütleri de sarsıntılar geçirmekteydi. Geleneksel şehir yönetimi ve belediye hizmetlerinde değişiklik yapmak kaçınılmazdı. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'daki yoğun trafik Babiâli'yi bu işlere el atmaya zorladı. 16 Ağustos 1854'te İstanbul'da Şehremaneti kuruldu. Avrupa ile yoğunlaşan iktisadi ilişkilere giren Doğu Akdeniz liman şehirleri, 19. yüzyıl hayatının gerektirdiği şehir içi ulaşım ve diğer hizmetleri yerine getirmek zorundaydılar. Bu şehirlerde tüccar gemilerinin mürettebatı için konaklama tesisleri, uygun sağlık şartlarını sağlamak başlıca sorun olmuştu. Avrupa dünyası için Doğu limanları artık egzotik uzak şehirler olmaktan çıkmış, yeni bir kazanç ve yerleşim alanı olmuştu. Modern hizmetleri yerine getirecek belediye idareleri gerekliydi. Nitekim İzmir'de belediye kurulması için ilk istek ve girişim yerli ve yabancı tüccarlar tarafından yapılmıştı. Selanik, Beyrut gibi limanlarda da aynı gelişme görüldü. Başkent İstanbul'da bile hükümet dairelerinin bulunduğu Babiâli mıntıkasından önce ticaret ve iş merkezi olan Galata-Beyoğlu semti, Altıncı Daire-i Belediye unvanıyla, ilk belediye kuruluşuna sahip oldu.

Genel olarak Osmanlı belediyelerinin geçen zamana karşı gelişemediği ve yeterli hizmeti veremediği görüldü. Bu nedenle de geleneksel hizmet ve örgütlenme biçimleriyle yeni belediyelerin çalışmaları yan yana yürüdü. Mahalle sakinleri ve cemaatler kendi semtlerinin belediye görevlerini yerine getirmeye devam ettiler. Belediyeler yetkisizdi ve görev alanları belirtilmemişti. Osmanlı şehrinde klasik yönetim düzeninin yıkılmasından doğan boşluğu yeni belediye idareleri dolduramadılar. Bununla beraber imparatorluk belediyelerinin bazıları başarılı hizmet gördüler. Bunlar zengin ticaret ve liman kentleriydi. İmparatorluktaki şehirlerin çoğunun halkı tarım ve buna ilişkin faaliyetlerle geçiniyordu; modern belediye hizmetlerinin alt yapısını kuracak ekonomik güçleri ve gereksinimleri yoktu. (Ortaylı, 2005, s.164)

3.2. Sultan II. Abdülhamit Dönemi Kent Düzenlemeleri

Abdülhamit iktidarının 35 yılında, anıtsal kamu yapıları, anıtlar, geniş bulvarlar, tören meydanları, düzenleri, simetrileri ve simgeledikleri ile bütün kentlerde yerel bölgesel yaşamı düzenleyen, kentsel hayatın çevresinde şekillendiği, belirgin biçimde Osmanlı olan bir yapısal dil geliştirilmişti.

Mimarlık Osmanlı modernleşmesinin ve imparatorluğun kalıcılığının halka sunulmasının aracıydı. Kentsel dönüşüm ve kent ortamının yeniden şekillendirilmesi, imparatorluğun kesin bir politik iradesi ve anahtar mevkilerdeki, valiler ve mutasarrıflar aracılığı ile yönlendiriliyordu. Kentlerin kamu yatırımları aracılığı ile gelişmesi, imparatorluğun yeni kamusal imajının halkın ve devlet görevlilerinin katılımı ile düzenlenen törenlerde sergileneceği platformları sağlıyordu. Sultan Abdülhamit'in uzun saltanatı boyunca, kamu yapıları aracılığı ile Osmanlılık eyaletlerdeki kentlerin dokusuna kalıcı olarak işlenmiştir. Kentlerin çağdaşlığı, güzelliği ve gelişmesi kartpostallara basılan ve fotoğraf albümleri halinde yabancı ülkelere gönderilen kamu yapılarının, parkların, okulların ve hastanelerin resimleri aracılığı ile dünyaya sergileniyordu. (Gavin, 1988)

Osmanlı anıtsal kamu yapıları kentin topografyasına hâkim mevkilere konumlandırılırlardı. Kışlalar, çeşmeler, hastaneler, okullar ve hükümet konaklarının yerleştirildikleri, sur dışındaki tepeler, meydanlar ve nehir kenarlarında, boyutları, süslemeleri ve tarzları ile devletin gücünün ve modernliğinin görsel ve fiziksel temsilleri olmaları amaçlanıyordu. Bu yapılar kentsel mekânı ve zamanı yeni sosyal ve siyasi anlamlarla biçimlendiriyorlardı.

Devletin varlığını ve gücünü mimarlık aracılığı ile kente yansıtması yeni bir olay değildi, Tanzimat öncesi dönemde klasik Osmanlı camileri, kubbeleri ve ince minareleri ile özellikle Balkanlarda fethedilen kentlerdeki Osmanlı varlığının ve gücünün en önemli simgeleri olurlardı. Tanzimat'la birlikte devletin kamusal alana müdahalesinin kapsamlı biçimde artışının sonucunda mimarı müdahalesinin de arttığı görülmektedir.

II. Mahmut döneminde memurluğun bir meslek haline getirilmesi yolunda başlayan çalışmalara başlayan çalışmalara rağmen ilk kez II. Abdülhamit döneminde Kanuni Esasi'den sonra 1877'de ile birlikte memurların sicilleri tutulmaya başlanmış, 1883 yılı itibarıyla alınan

bir kararname ile memuriyete giriş, disiplin, terfi ve tekaütlük işleri düzenlenmiş tüm vilayet ve devlet dairelerindeki mülkiye memurlarının sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Bütün bu gelişmeler büyük çaplı kentsel inşa programlarının uygulanmasını gerektirmişti

Tanzimat'la birlikte kentlerde yeni inşa edilecek kamu yapılarının sur dışında düzenlenen büyük meydanlara, yaptırılmaları ile yeni kentsel merkezler oluşturması ve kentsel gelişimin teşvik edilmesi amaçlanmıştı. Şam'da yeni kent merkezi olarak Merce Meydanı'nın düzenlenmesi gibi pek çok kentsel örnek de görüldüğü gibi bu yaklaşım Sultan II. Abdülhamit döneminde de artan ölçüde devam ettirilmişti. Beyrut, Trablusşam, Kudüs ve Halep'te kent meydanlarında gördüğümüz bahçe düzenlemeleri ile kentsel alanın güzelleştirilmesi de Osmanlı yöneticilerinin Tanzimat sonrası geliştirdikleri bir banilik alanıydı.

Bu dönemde kentlerin gelişimi ve dönüşümünü sağlayan en önemli dış etken 19. yüzyılda Akdeniz dünyasındaki ekonomik değişiklikler sonucunda önem kazanan kara ve denizdeki yeni ulaşım ağlarıydı. Bu bağlantılar ekonomik gelişmeyi beraberinde getirdiği için büyük önem taşıyorlardı. Deniz yolu ile Avrupa'ya ve dünya ekonomisine bağlanan liman kentleri 1840'lardan başlayarak önemli bir gelişim göstermeye başlamıştı. Osmanlı devleti kentsel gelişimini desteklemek için en önemli yatırımı bu ulaşım ağının ve bağlantıların oluşturulmasına yapmıştır. Devletin yabancı sermayeli şirketlere verdiği işletme imtiyazları karşılığı yaptırılan Dersaadet, Haydarpaşa, İzmir, Selanik, Beyrut, Sakız limanları ile kentlerde modern liman tesisleri oluşturularak gelişmenin desteklenmesi amaçlanmıştır (Tekeli, İlkin, 2004, s.157).

Kıyılardan içerdeki kentlerin gelişimi için gerekli olan birbirleriyle ve liman kentleriyle olan bağlantılar ise kara ve demiryolları ile sağlanmaktaydı. Limanlar gibi yabancı sermayeli şirketler aracılığı ile yaptırılan demiryolları ve demiryolunun kentteki görünen yüzü olan Tren garları Tanzimat sonrası kentlerinin gelişimde önemli katkısı olan yapılar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Karayolları ise devlet kaynakları ile yaptırılmaktaydı. 1880'de Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa, karayolları, demiryolları, limanlar, göl ve nehirlerin düzenlenmesi, sulama ve bataklıkların kurutulması için çok yönlü bir bayındırlık planı hazırlamıştır. Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın Umur-u Nafia programında, Anadolu'da Rize-Erzurum, Gümüşhane-Erzincan, Tirebolu-Karahisar, Giresun-Karahisar, Ordu-Sivas, Ünye-Tokat, Bafra-Terme, Sinop-Yozgat-Kayseri, Bartın-Safranbolu, Bandırma-Balıkesir,

Ayvalık-Kırkağaç, Antalya-Isparta, Maraş-Adana-Karataş arasında 2.535 km karayolu yapılması önerilmiştir. Bu yollar demiryolları gibi bir hinterlandı limana, bağlayarak ekonomik gelişimi sağlamayı amaçlayan yollardır. (Tekeli, İlkin, 2004, s.157)

II. Abdülhamit döneminin başlangıcında 1879'da 900 km. olan soşe yolların 1888'de 10.400 km. çıktığı, daha sonra yılda ortalama 300 km yeni yol, 700 km tamirat yapıldığı anlaşılmaktadır. II. Abdülhamit döneminin sonunda 16.000–17.000 kilometrelik bir yol ağı oluşturulmuştur. (Tekeli, İlkin, 2004, s.157)

3.3. Kent Düzenlemelerinde Kullanılan Mimari Öğeler ve Kurulan Yeni Kentler

Tanzimat'ı takip eden süreçte devlet 'düzen getirmek' için yaptığı müdahaleler ve yüklendiği yeni işlevlerle kamusal alana giderek daha fazla nüfuz etmiş, benimsediği merkezileşme idealini adım adım ilerletmiştir. Merkezileşmeyi işlevsel kılmak üzere geliştirilen idari ve kurumsal yapılaşmanın kendi alanına bıraktığı izleri, kentlerdeki mimari ürünlerinden somut bir biçimde takip etmek mümkündür. Bundan sonra devletin bünyesine, onun doğrudan yetkisine dâhil olan haberleşme işleri, kamu sağlığını korumaya dayalı faaliyetler, değişimi yönlendirecek kadroyu yaratacak eğitim kurumları, iç güvenliğin yeniden organize edilmesi, kısacası merkezileşen idari organizmanın parçası olan daha pek çok etkinlik, kentlerin mekânsal yapılarına şimdiye kadar görülmeyen yeni öğeler kazandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda yapım faaliyetleri 19. yüzyıla kadar Hassa Ocağına bağlı mimarlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Klasik Osmanlı düzeninde varolan “mimarbaşılık” ve “şehir mimarlığı” bir bürokratik makamdı. Saray teşkilatı içinde Şehireminliğine bağlı olarak çalışan bu ocak geleneksel bir eğitim sürdürmekteydi. Bilgi ve birikimler usta çırak ilişkisi içinde aktarılmaktaydı. (Yıldıran 1989, s. 46)

18. yüzyıldan beri Osmanlı mimarisi Avrupa'nın etkisi altındaydı. 18.-19. yüzyıl İstanbul'unun bazı kasır ve köşkleri, Nuruosmaniye Camisi, Selimiye Kışlası gibi yapılar Osmanlı barok mimarisinin örnekleri diye betimlenir. Osmanlı baroku denilen mimarinin özellikleri sadece başkentte değil, taşradaki bazı kamusal yapılarda ve ayan konaklarında bile görünür. 19. yüzyılın ünlü mimarları Balyanlar bu ortamın yaratıp zenginleştirdiği bir aileydi. Sultan I.Abdülhamit döneminde 1777 yılında Balyan ailesinden Kirkor Kalfa'ya saray mimarı unvanını vermiştir (Tekeli-İlkin 2004, s.46) .Batı Tarzı kamu yapılarına ilk geçişi simgeleyen yapı İstanbul Darphanesi olmuştur (Cerasi, 2001) .

II. Mahmut döneminde 1831 yılında Şehireminliği ile Mimarbaşılık birleştirilerek, Ticaret ve Nafia Nazırlığına bağlı Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştur. Bu süreç içinde gelişen yeni yapım teknolojilerine ayak uyduramayan, geleneksel eğitim almış mimarların ve kalfaların yerini dışarıdan eğitim almış gayrimüslimler ya da doğrudan doğruya yabancı mimarlar almaya başlamıştır. 1840 yılında meslek loncalarının kapatılmasıyla geleneksel örgütlenmeler sona ermiştir.

Balyan ailesinin mimarları bir yüzyıl boyunca Dolmabahçe Sarayı'ndan Nuruosmaniye Camisi'ne ve Beylerbeyi Sarayına kadar onlarca binayı yapmışlardır. Beyazıt kulesi, Çırağan Sarayı gibi yapılarıyla şehre damgalarını vurmuşlardır. Balyanlar, yerel süsleme, oymacılık, camcılık gibi geleneksel sanatları yeni yapı teknikleri ile kaynaştırmışlardır. Ortaya çıkan eklektik mimari, 19. yüzyıla özgü beğeniyi en geniş biçimiyle yansıtır. Balyan ailesi geleneksel inşaat ustalığından modern mimari eğitime ve mimarlığa geçişi temsil etmekteydiler. Yaptıkları eserler ampir, barok, rokokonun izlerini taşımakla beraber, 19. yüzyılın özgün Osmanlı mimarisi sayılmaktadır.

İstanbul'un 19. yüzyıldaki mimari değişimine damgalarını vuran diğer mimar ailesi Fossattilerdi. İsviçreli olan Fossati'ler Milano Brera Akademisinde yetişmişlerdi. Neo-rönesans, neo-klasik üslupta çalışan Guiseppe Fossati İstanbulda 1830'larda Rus sefarethanenin yapımına başlıyor ve 1849 yılında bitiriyor. Sultan Abdülmecit Ayasofya'nın onarımı işini veriyor. Sultan'ın çalışmalarından memnun kalması sonucu Darülfünun ve İran Elçiliği onlara yaptırılmıştır. Neo-rönesans üslubunun görkemi bu kamu yapılarında tercih edilmelerinde önemli rol oynamıştı. Kamusal binalar ve sayılı konakların dışında, şehirler henüz yangınların silip süpürdüğü ahşap yapılardan vazgeçebilmiş değildi. İzmir, Selanik gibi şehirlerde ve İstanbul'da Beyoğlu gibi dar bir bölgede ancak kagir konut mimarisine geçilebilmişti. (Ortaylı 2005, s.249-251)

II. Abdülhamit döneminde özellikle yoğun biçimde İstanbulda etkinlik gösteren gayrimüslim mimarlar arasında, Balyan ailesinin tanınmış üyelerinden Sarkis Balyan'ın yanı sıra, Mimar Vasilaki, Mimar Yanko, Mimar Ohannes, Amaysan Efendi, Dikran Kalfa, başmühendis Berthier gibi isimlere rastlanmaktadır. Önemli yabancı kökenli mimarlar ise Alexandre Vallaury, Raimondo d'Aronco, Phillipe Bello, Guilio Mongeri, M. Rene Ducas, Jachmund, Otto Ritter ve Helmuth Cuno'ydu. (Yıldıran 1989, s.46)

Bu dönemde mimarların verdikleri ürünlerde Avrupa kaynaklı eğilimlerin ve beğenilerin hakim etkisi görülmekteydi. Avrupa'da 18. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıl boyunca etkinliğini koruyan, yapı türlerine göre belirli üslupların tercih edilmesi eğilimi egemendi. Yapı türlerine göre üslup seçilirken geçmişin biçimleri kaynak oluşturmaktaydı. Neo-klasik, neo-rönesans, neo-barok, neo-gotik üslupların yanı sıra 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan kıvrak ve devingen çizgileriyle özgün bir akım olan Art-Nouveau'nun belirli yapı türlerinde kullanımı tercih edilirdi. Ayrıca bütün bu üslupların birbirine karıştırılarak

yorumlandığı, oryantalist ve Osmanlı mimarisine ait üslupların da bir araya getirilmesiyle yaratılmaya çalışılan sentezler dönemin mimarlığına damga vurmuştur.

Kamu yapılarının inşasında tercih edilen, 19. yüzyılda Avrupa’da çok yaygın bir mimari tarz olan eklektiksizim devletin modernleşen yüzünü yansıtmaktaydı, II. Abdülhamit döneminde İstanbul’da yabancı mimarlara yaptırılan kamu binaların mimari tarzları genellikle oryantalist ve daha sonra da Art Nouveau stilinde olsalar da, devlet tarafından vilayetlerde yaptırılan kamu binalarında kimi zaman oryantalist motiflerle de süslenen, imparatorluğun görkemini ve gücünü sergileyecek klasisist bir tarzın tercih edildiği görülmektedir. Bu sade anıtsallık devletin kendini eyaletlerde düzenin, itidal ve mantığın ve devamlılık aracı olarak sunmayı amaçlamasıyla bağlantılı olduğu düşünülebilir. Ekonomik imkânsızlıklara rağmen bu yapıların anıtsallığı imparatorluğu yerel halka homojen ve güçlü bir yapı olarak yansıtmayı başarıyordu. (Hanssen 2005, s 237)

Halep, Şam, Bağdat gibi eski merkezlerde ve İzmir, Selanik, Beyrut gibi yeni gelişen liman kentlerinde inşa edilen kamu yapılarında Osmanlı canlandırmacılığının süsleme biçimlerini, yerel malzeme, yerel mimari tarzlar ve yerel mimarların beğenileriyle harmanladığının görülmesine rağmen, bu yapıların Avrupa mimarisi ile uyumlu benzer tarzları Osmanlı İmparatorluğunun birbirinden çok değişik bölgelerinde Tanzimat’la birlikte taşra vilayetlerinde devletin yeniden sağlanan devlet otoritesinin ve merkezi devlet yönetiminin uyumunu ve birliğini temsil etmekteydi.

Daha önceki dönemde kamu görevlileri için ayrı binaların bulunmadığı, ikametgâhların aynı zamanda yönetim işleri için kullanıldığı düşünülürse, aslında kendisini de tümüyle yeni bir olgu olan ‘devlet binaları’ sadece işlevsel olarak değil, sembolik olarak da taşranın payitaht İstanbul’a daha sıkı bağlamaya çalışıldığını ifade etmekteydi. Vilayetlerde Osmanlı iktidarını simgeleyen bu binalar, bir yandan da devlet ile halk arasında daha sıkı bir diyalogun kurulduğunu gösteriyordu. Postane, hastane, eczane, karakol, okul, kışla, mahkeme binası ve elbette hükümet konakları ile devlet halk için çok daha görünür bir olgu haline gelmişti.

Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde sayıları artarak ülkenin dört bir yanında rastlanırlar hale gelen hükümet konakları, küçük kasabaların bile önemli binalarıdır. Daha önemlisi hükümet konağı ve çevresindeki diğer kamu binaları kent alanında bir devlet sitesi

oluşturuyorlar, böylece kentte ‘yönetici merkezi’ olarak adlandırılabilen yeni bir mekânsal öge ortaya çıkıyordu. (Avcı 2004, s.241)

Güvenlik endişelerinden dolayı Yıldız Sarayı’nın yüksek duvarlarının arkasına çekilen II. Abdülhamit, halka simgeler aracılığı ile ulaşmak isteyecekti. İktidarın görünmek için kullandığı simgesel araçların sayısı ve bu yolla iktidarın simgesel görünürlüğü bu dönemde hayli arttı. Özellikle, ülkenin her köşesine dikilen, İmparatorluk armasını ve saltanatın öteki belirtilerini taşıyan saat kuleleri ve çeşmeler her yere yayıldı. Mütevazı ya da görkemli çeşmeler Osmanlı şehrinin yeni görünümünün parçasıydı bu çeşmeler İstanbul, İzmir, Selanik, Bursa Beyrut ya da Trabzon’da da karşımıza çıkmaktadır. Güçlü sembolik anlamları bulunan bu anıtsal çeşmeler, çoğu zaman Avrupalı modellerden esinlenmişti.

Bütün bu çabaları, köprü, saat kulesi, baraj, yol, vesaire üzerinde yapılan simgesel deklarasyonları tarihi çerçeve içerisine oturtmakta fayda vardır. Bu çerçeve ise Tanzimat’tan beri yürütülen Osmanlı kamu alanını çağdaşlaştırma/düzen getirme çabalarıdır. Bu düzen getirme ideolojik yükleminden hiçbir şekilde arındırılmamıştır. Düzen görünümü saplantısının kamu alanlarının devletin ideolojik söylemine uygun bir hale getirilmesinden başka bir şey değildi. Osmanlı kentlerine düzen getirme çabalarında, arma, tuğra, tarih taşı, meydan düzenlemeleri çok önemli simgesel silahlardı. Bu dinamiği İlber Ortaylı plastiğin ihtişamı ile boyun eğdirme olarak tarif etmektedir. (Deringil 2007, s 67-68)

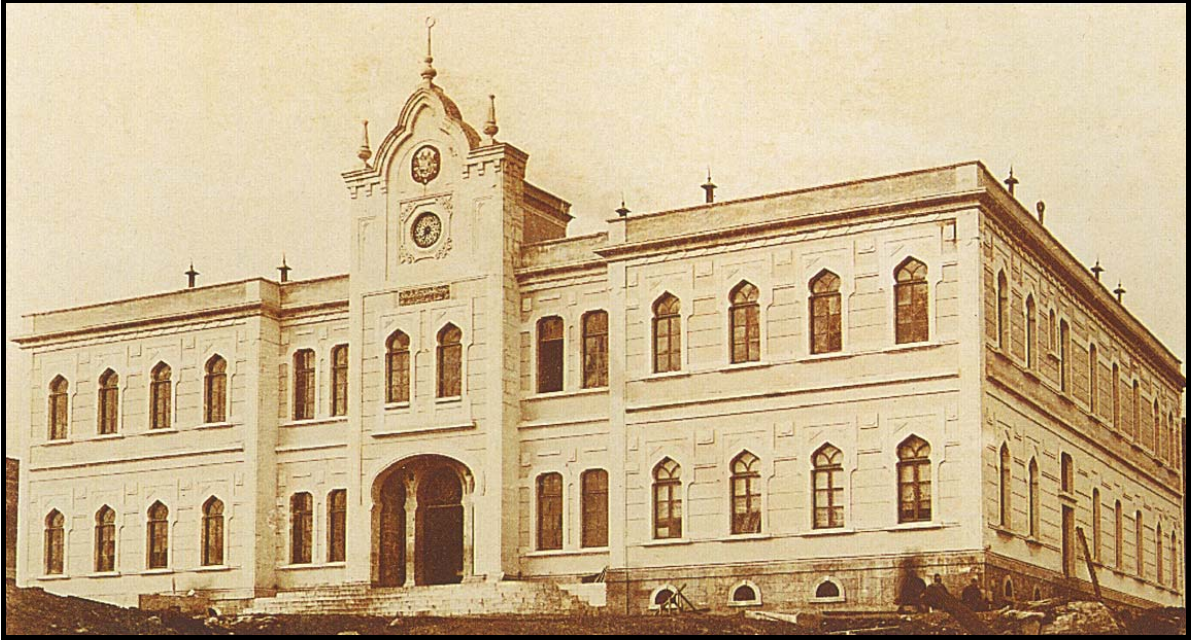
Klasik dönemde devletin kentin gelişimini teşvik etmek için vakıflar aracılığı ile yaptırdığı cami, han, hamam gibi yapıların yerini, yeni oluşturulan kurumların kullanımı için gerekli yeni yapı tipleri olan ve devletin bölgedeki otoritesini görünür kılacak ve tahkim edecek hükümet konağı, kışla, karakol, okul ve hastane binaları ve gar yapıları almıştır. Üzerlerinde görkemli devlet armasını ve Padişahın tuğrasını taşıyan bu kamu yapıları ve padişahın kente hediyesi olarak özel hazinesinden yaptırdığı, büyük vilayet merkezlerinin kent meydanlarını süsleyen saat kuleleri, meydan çeşmeleri ile daha küçük merkezlerdeki küçük kasaba camileri Padişah kentlerdeki simgesel varlığının ve egemenliğinin görsel teyidiydi. Bütün bu yapılar imparatorluk armaları ve diğer saltanat simgeleriyle farklı biçimlerde de olsa yerel düzeyde iktidarı açığa vurmaları açısından önemliydiler.



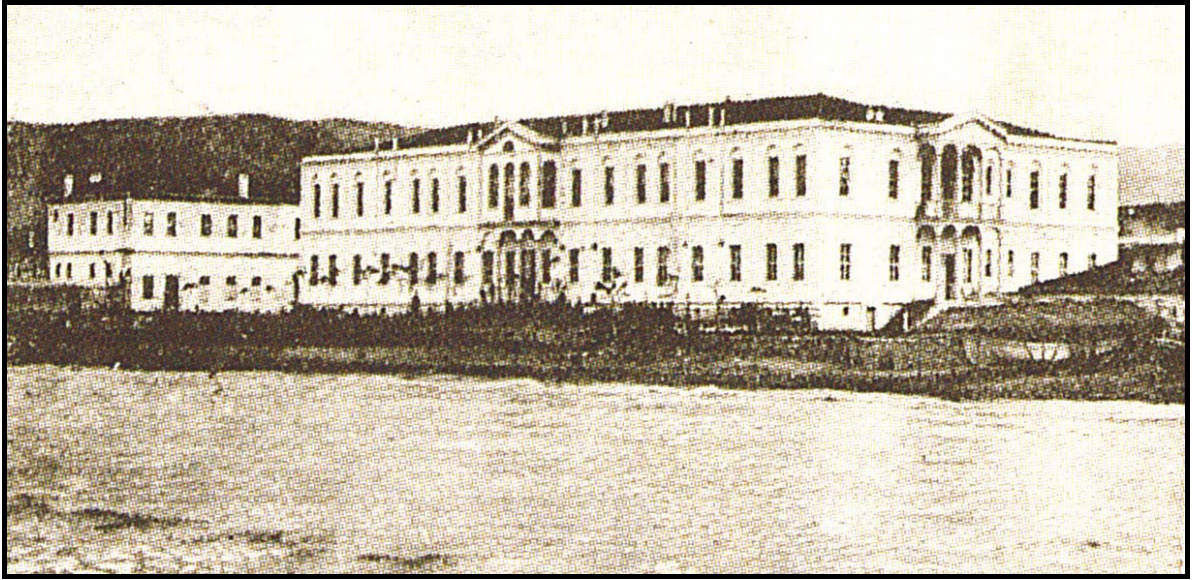
Şekil 3.3.1: Bergama Hükümet Konağı, (Acun, H. 1994)



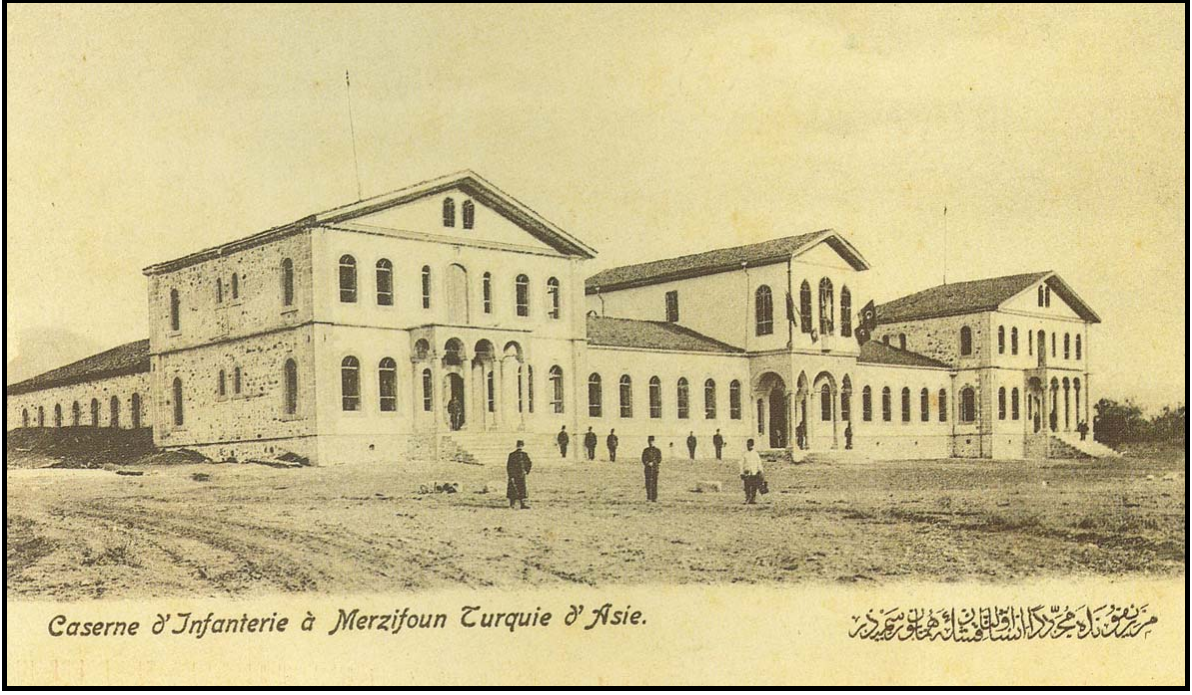
Şekil 3.3.2: Konya Hükümet konağı (Köker, O. 2005)



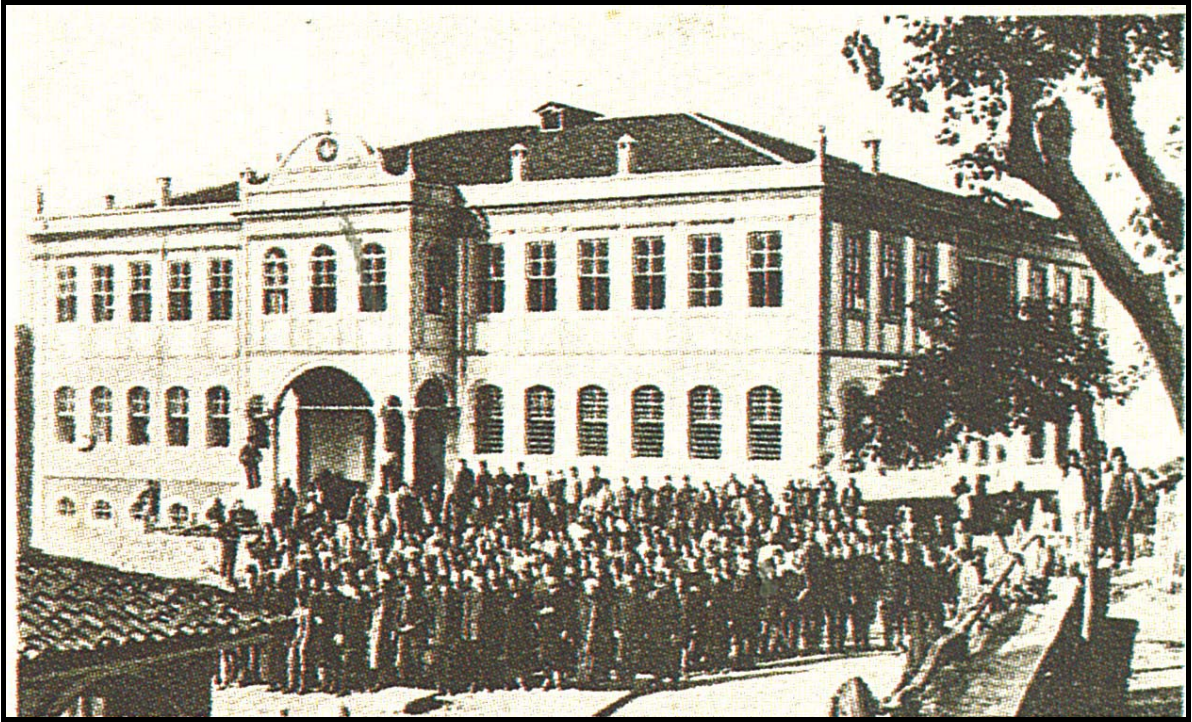
Şekil 3.3.3: Manisa Hükümet Konağı, (Köker, O. 2005)



Şekil 3.3.4: Samsun Hükümet Konağı, (Köker, O. 2005)



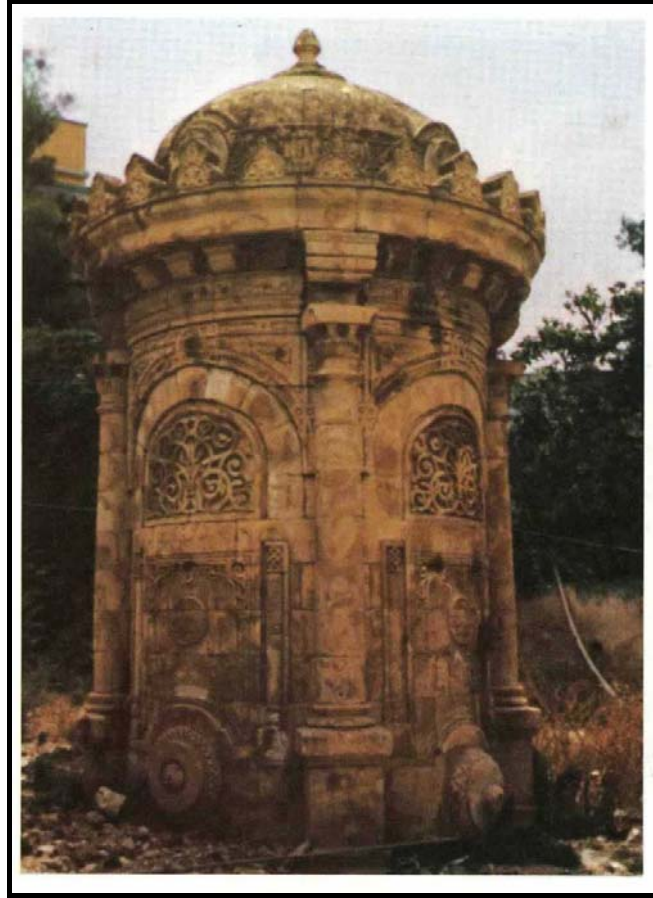
Şekil 3.3.5: Merzifon Piyade Kışlası, (Köker, O. 2005)



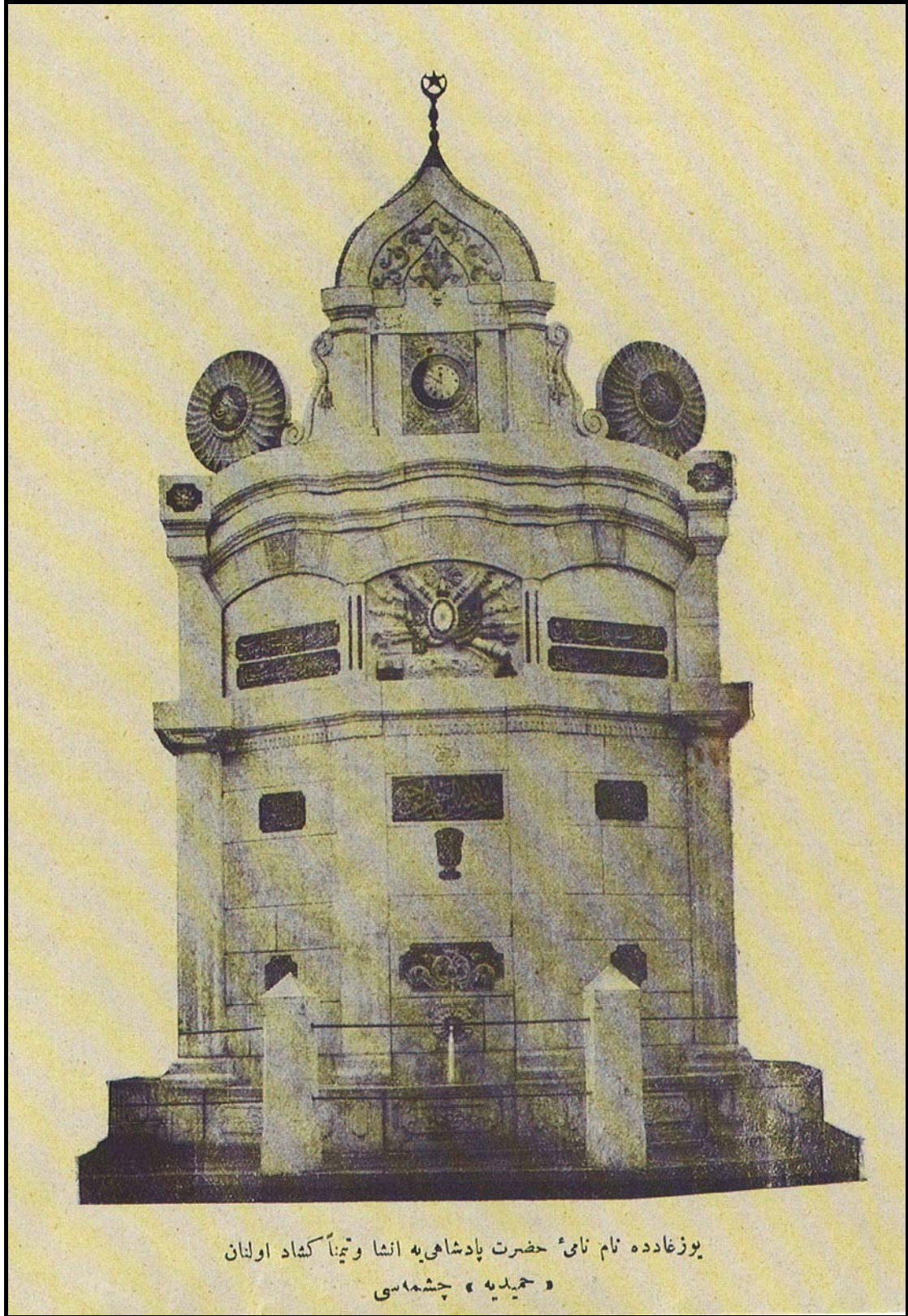
Şekil 3.3.6: Giresun Hükümet Konağı, (Köker, O. 2005)



Şekil 3.3.7: Erzincan Hükümet Konağı, (Köker, O. 2005)



Şekil 3.3.8: Baabda Çeşmesi, (<http://www.kultur.gov.tr/>)



Şekil 3.3.9: Yozgat Saatli Çeşme, (Özdemir, K. 1993)

3.3.1 Simge Yapıları Olarak Saat Kuleleri

Saat kulesi yapma geleneği Avrupa’da 14. yüzyılda yaygınlaşmışsa da, Osmanlı topraklarında, Kienitz’e göre, Kanuni Sultan Süleyman (1520- 1566) hemen sonra 16. yüzyılın sonlarında başladığı kabul edilir. Kienitz’in bu fikrini 16. yüzyılda yapılan Banyaluka Ferhat Paşa Camii saat kulesi ve Üsküp saat kulesi destekler. 1593’te Üsküp’ü gezen bir Türk yazarı, şehirdeki saat kulesini gâvurların (dinsizlerin) binaları arasında saymıştır. Bu tarihten 67 yıl sonra Üsküp’e gelen Evliya Çelebi de saat kulesinden söz eder. (Acun 1994, s.8)

Osmanlı İmparatorluğunda 16. yüzyıldan itibaren saat kulesine rastlanmasına rağmen imparatorluk sınırları içinde yayıldığı dönem II. Abdülhamit dönemidir. II. Abdülhamit dönemi mimarisine bakıldığında saat olgusunun önemli bir yer tuttuğu açıkça görülmektedir. Bu dönem kamu yapılarının cephelerinin birçoğunda saat bulunmaktadır. Saat kullanımının yaygın olarak kullanılması, ilk olarak Rumeli Anadolu tren yolu üzerindeki tren istasyonlarında görülmektedir. En küçük istasyon yapısının cephesinde bile saat odak noktasında yer almaktadır. Tren istasyonlarının ardından okul, hastane ve idari yapıların cephelerinde saate rastlanmaya başlanır. (Özdemir 1993, s.154)

Şehirleri ve kasabaları süsleyen birer anıt ve sembol olan saat kuleleri, zamanı göstermesinin yanı sıra yangın ve gözetleme kulesi fonksiyonları da bulunurdu. Bu yapılar kentin önemli kamu yapılarının cephelerinde, odak noktası olan meydanlarda ya da yerleşim biriminin en yüksek tepesine yerleştirilirdi.

16.yüzyılın sonlarında Osmanlı hayatına giren saat kulesi yapma geleneği 18. ve 19. yüzyıllarda batıdan doğuya doğru giderek artmıştır. Saat Kulelerinin Anadolu içlerine kadar yayılmasının en kuvvetli sebebi ise II. Abdülhamit’in tahta çıkışının 25. seneyi devriyesinde (1901) Valilere saat kulesi yapımı ile ilgili gönderdiği fermanıdır.(Acun 1994, s.8)

Tanzimat Fermanı ile hızlanan modernleşme hareketleri - modern devletin doğuşuyla beraber kent merkezine eklenen bu yapı zamanı bildirmesi haricinde devletin varlığını da duyuran ideolojik bir anlam taşımakta, modernleşmenin ve reformların bir simgesi olarak kullanılmaktadır. Özdemir’in “Ottoman Clocks and Watches” adlı eserinde de belirttiği gibi, saatler 16. yüzyıldan itibaren bir statü sembolü olarak görülürken 19. yüzyılda cephelere

eklenen saatler ve inşa edilen saat kuleleriyle birlikte, sıradan halkın sıradan halkın zaman kavramını rahatça algılayabileceği, toplumsal bir kavram haline gelmişlerdir. Aynı zamanda genellikle şehrin odak noktalarında bulunan saat kulelerinin iki yüzündeki saatler alaturka saatler iken, diğer iki yüzündeki saatler alafranga saatlerdir bu çeşitlilik aynı zamanda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının bir simgesi olarak, resmi kuruluşların ezani saat yerine batıda olduğu gibi güneş saatiyle çalışma düzenine girmesine de neden olmuştur.

Saat kuleleri zamanı göstermenin yanında, yangın ve gözetleme kulesi olarak da kullanılmışlardır. Bununla birlikte Çanakkale, Dolmabahçe, İznik ve İzmir Saat Kulelerinde olduğu gibi kaidelerindeki çeşmelerle sebil; Dolmabahçe, Kayseri, Muğla, Tokat Saat Kulelerinin altlarındaki odalarla da muvakkithane görevlerinin yanı sıra, yangın kulesi ve sisli puslu havalarda yön gösterici, ayrıca bazılarının üzerlerinde taşıdıkları hava olaylarını ölçen rüzgârgülü gibi çok fonksiyonlu yapılar olarak inşa edilmişlerdir.

Saat kulelerinin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir; saatler her saat başı saat sayısı kadar veya saat başı tek vuruş yapacak şekilde imal edilmişlerdir. Büyük ağırlıklarla çalışan saatler, özelliklerine göre, haftalık, on beş günlük veya aylık olarak kurulabilir. Her kulenin bir veya daha çok saat kadranına ve çanına sahip olması, bir başka ortak özelliktir. (Acun 1994, s.8)

Saat kulelerinden bazıları varolan kamu yapılarına eklenti olarak inşa edilirken, genellikle hükümet konağı, belediye binası gibi kamu yapılarının yakınlara, tepe veya meydan gibi şehrin odak noktasına yerleştirilmişlerdir. Bu yapılar genellikle şehrin en yüksek yapılarıdır.

Cengizkan, saat kulelerinin kent içindeki yerleşimlerini mekansal kurgu açısından, ticaret merkezinin, yönetim yapılarının ve kentsel yerleşim alanlarının geometrik merkezinde yada ortasında yer alan saat kuleleri, kentin bir alt bölgesinin elemanı olanlar ve yerleşim dışından kamusal mekanı örgütleyen kuleler olarak üç ana başlıkta gruplamıştır.

Amasya'da her iki yakayı birbirine bağlayan köprünün başında hükümet konağının önünde, Ankara, Antalya, Bergama, Bursa, İzmit, Merzifon, Niğde, Sinop gibi yerleşmelerde, hem ticaret merkezinde hem de eski yerleşim merkezinde ya da bunların çeperinde yer alarak, bir kent surunun ya da eski bir yapının üzerindeki konumuyla görülebilirlik kazanan, gözleme

ve yangın kulesi işlevlerini de yüklenen, bir nirengi noktası, landmark özelliği kazanmaktadır. Bu kuleler, ticaret merkezinin, yönetim yapılarının ve kentsel yerleşim alanlarının geometrik merkezinde ya da ortasında yer alan saat kulelerine örnek olarak verilebilir. (Cengizkan 2002, s.19)

Cengizkan'ın Adana, Çankırı, Çorum, İzmir Konak, Kayseri gibi yerleşmelerdeki, saat kulelerini, ticaret merkezinin ya da arasta uçlarından birisinde yer alan; bazen kentin en işlek caddesinin orta noktasında, en işlek yolların kesiştiği yerde ya da iki ucundan birinde konumlanan; bazen de hem ticari merkezi noktlayıp, hem de kent merkezinde yine nirengi olarak bulunan kuleler olarak, ikinci grupta sınıflandırmıştır.

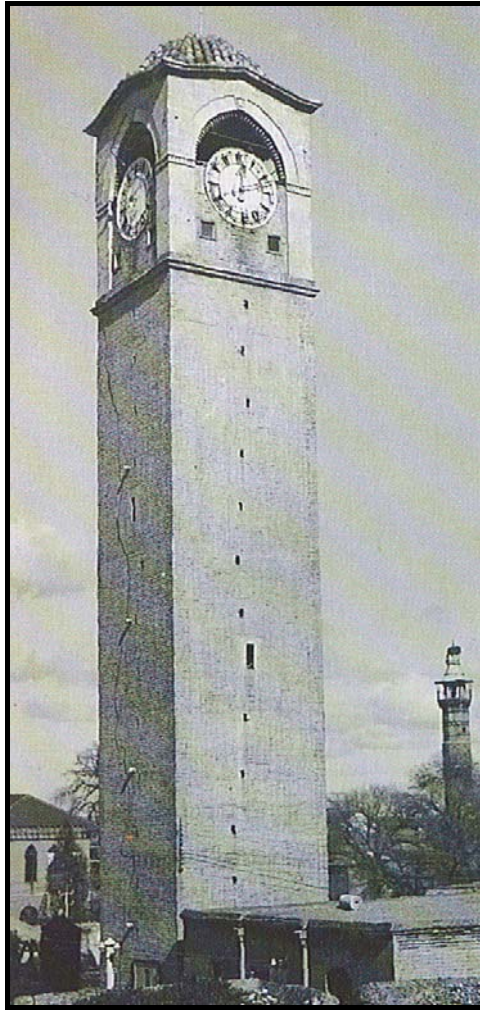
İstanbul Tophane, Dolmabahçe, Yıldız Sarayı gibi yerleşmelerde bir kışla veya limanın ya da saray gibi bir yapı grubunun parçası olan saat kulesinin, devletin politik dini ve prestij değerlerini aynı anda temsil etmeye yönelik görev yaptığı söylenebilir.

Yerleşim dışından kamusal mekânı örgütleyen saat kuleleri ise Sivrihisar, Safranbolu gibi küçük yerleşim bölgelerinde, yerleşim alanlarının dışında genellikle yerleşimin en yüksek tepesine yapılarak, yerleşim alanı dışında mekân kurucu özellik oluşturacak bir eleman olarak düşünülmüşlerdir. (Cengizkan 2002).

Adana Saat Kulesi:

Adana Ulu Cami Mahallesi, Hükümet Caddesi üzerinde bulunan 35m yüksekliğinde, tuğla kare prizma şeklindeki saat kulesi 1881 yılında Ziya Paşa'nın emri ile yapımına başlanmış, dönemin muvakkit ve gökbilimcisi Hacı Bekir Efendi tarafından tasarlanan yapının inşası 1882 yılında Abidin Paşa döneminde bitirilmiştir. Fransız işgali sırasında saat odasının bulunduğu kısım yanarak zarar görmüş, 1925 yılında Almanya'dan saat makineleri yeniden getirtilerek yerine konmuştur. 1935 yılında saat kulesinin tepesine acil durumlarda kullanılmak için siren yerleştirilmiştir.

8 m² tabana oturan saat kulesinde kule üzerine çıkan ve temele inen bir merdiven, en üstte çanın asılı bulunduğu baldaken köşkü ve baldekenin dört tarafında saat kadrantları bulunmaktadır. (Acun 1994, s.7)



Şekil 3.3.1.1: Adana Saat Kulesi, (Özdemir, K. 1993)

Ankara Saat Kulesi:

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihi yapı ve kalıntıların üzerine inşa edilen saat kulelerine Ankara Saat Kulesi örnek gösterilebilir. Tarihi MÖ. 200'lere uzanan ve Roma, Sasani, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde onarım gören Ankara Kalesi hisar kapısının sol burcu üzerine inşa edilmiş olan saat kulesi, kitabesine göre, 1884 yılında, dönemin Ankara Valisi Sırrı Paşa tarafından yaptırılmıştır. Saat kulesinin ismine ilk defa Rumi 1308–1309 tarihli Ankara Salnamesinde rastlanmaktadır.(Özdemir 1993, s. 236)

Tarihi alışveriş merkezi olan Saman pazarı ve çevreye hizmet vermesi hedeflenen saat kulesinin köşeleri dar, kenarları geniş sekizgendir. 9 metre yüksekliğindeki kalenin güneybatı yönüne- saman pazarına- bakan cephesinde 1 metre çapında bir saat kadranı yer almaktadır. Saat kulesinin çanı üzerinde yazan bilgiye göre çan, 1884'de Strasbourg'da Louis Edel tarafından yapılmıştır. (Özdemir 1993, s. 237)



Şekil 3.3.1.2: Ankara Saat Kulesi, (<http://www.ergir.com/Ankara.htm>)

Balıkesir Saat Kulesi:

Balıkesir Saat Kulesi, şehir merkezinde Belediye Parkı içerisinde bir yamaç üzerinde yer almaktadır. Kitabesinde yazılan bilgilere göre 1827 yılında Silistre Valisi Girid-i Zade Mehmet paşa tarafından Galata Kulesinin bir benzeri olarak yaptırılmış, 1897 depreminde yıkılmış ve 1901 yılında mutasarrıf Ömer Ali Bey tarafından bugünkü kulenin inşa edilmiştir. 1962 yılında belediye tarafından onarım gören kule 1985 yılında restore edilmiştir. (Acun 1994, s.10)

Balıkesir Saat Kulesi 3,5 x 3,5 metre ölçülerinde kare tavanlı bir plan üzerine beyaz kesme taşlardan inşa edilmiştir. 20 metre yüksekliğinde ve beş katlı olan kule, enine iki sıra silme ile üçe bölünmektedir. Geniş olan 3. kat bölümünün dört tarafında “S” şeklinde küçük konsollara oturan demir korkuluklu çıkma balkon ve kapıları bu hattın tam üstünde ince uzun dikdörtgen pencereler yer almaktadır. 5. katta her cephede yuvarlak kadranlı birer saat bulunmaktadır. En üst bölümde ağırlıkla çalışan mekanik kule saatinin çan sesinin rahatça duyulabilmesi için, ince ahşap direkler üzerine oturan, dört tarafı açık, kurşun kaplı, soğanbaşı kubbeli bir köşk vardır.

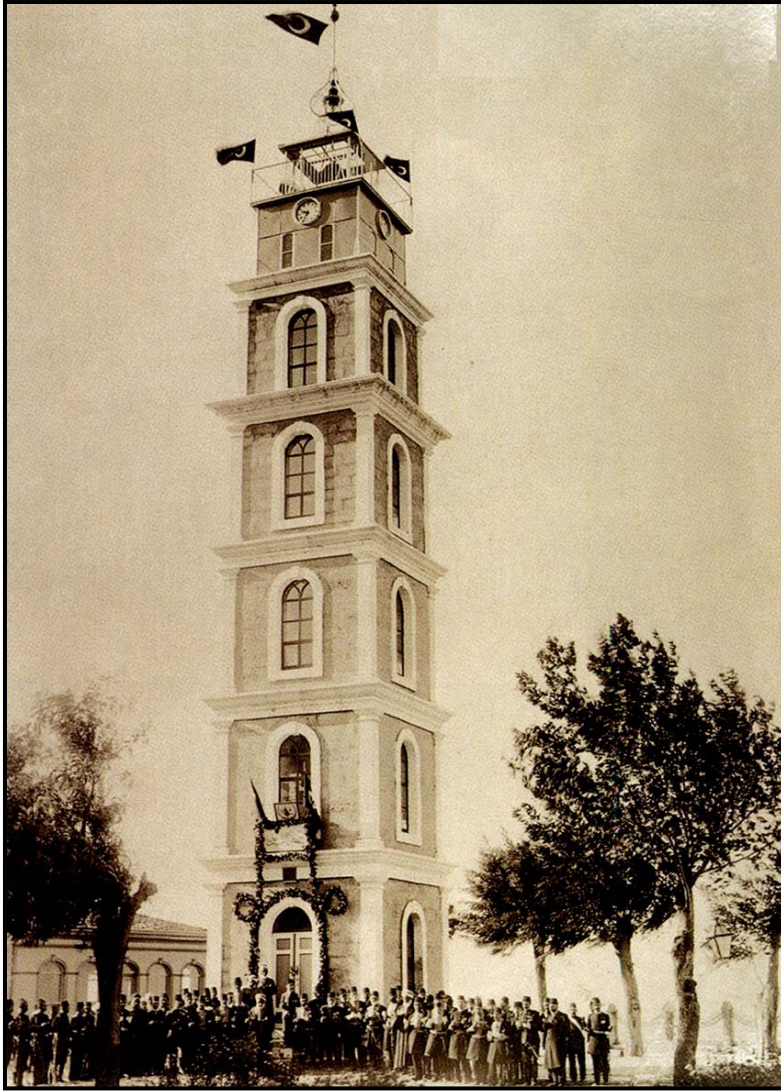


Hüdavendigâr salnamesinde (h.1325) ve IRCICA'nın arşivindeki fotoğraflarla bugünkü saat kulesi arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Bu da orijinaline uygun bir biçimde yenilediğinin kanıtıdır. Orijinal kulenin temelleri bugün toprak altındadır. En üst kat kubbe ile örtülmüş ve büyük bir çan eklenmiştir. Buranın hemen altındaki katta ise dört yöne de birer saat konmuştur. (Acun 1994, s.10)

Şekil 3.3.1.3: Balıkesir Saat Kulesi, (Özdemir, K.1993)

Bursa Saat Kulesi:

Abdülaziz döneminde (1861- 1876) yaptırılan ve daha sonra yıkılan kare planlı kesme taştan yapılmış olan dört katlı saat kulesini yerine yaptırılmış olan Bursa Saat Kulesi, Osman ve Orhan Gazi Türbelerinin kuzeyinde bulunan Tophane parkı içinde bulunmaktadır. İmparatorluk döneminde Ramazan ayı iftar vaktini bildiren topun atıldığı yerde bulunmasından dolayı “Tophane” diye anılan kule, 2 Ağustos 1904 tarihinde Vali Reşit Mümtaz Paşa ve Belediye Reisi Mehmet Emin Bey zamanında yapımına başlanmış, II. Abdülhamit’in 30. yıl tahta çıkış törenleri olan 31 ağustos 1906 gününde tamamlanmış ve Vali Reşit Mümtaz Paşa tarafından açılmıştır.



33 metre yüksekliğinde kesme taştan inşa edilmiş olan kuleye önünde dört basamaklı merdiveni olan yuvarlak kemerli bir kapıdan girilmekte ve içerisinde yukarı çıkan 89 basamaklı ahşap bir merdiven bulunmaktadır. 4.65 x 4.65 metre kare planlı saat kulesinin gövdesindeki beş profilli saçak kuleyi düşeyde altı parçaya bölmektedir. Her katın dört cephesinde yuvarlak kemerli dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Kulenin dört cephesinde yuvarlak kadranlı saatler yerleştirilmiştir. Ağırlıklarla çalışan saatin çanın çapı 90 cm. dir. (Özdemir 1993,s. 267)

Şekil 3.3.1.4: Bursa Saat Kulesi, (Özendes, E. 2000)

Çanakkale Saat Kulesi:

Şehir merkezinde, iskele yanında bulunan Çanakkale Saat Kulesi, İtalyan Konsolosluğu da yapan Vitalis Gaptirole'nin isimli tüccar tarafından 10.000 altın ödenerek yapıldığı edildiği de söylenen kule, kitabesine göre 1896 tarihinde Çanakkale Sancak Beyi Cemil Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Kenar uzunluğu 4,5 metre olan kare planlı olan saat kulesi, aşağıdan yukarıya doğru incelen bir yapıya sahiptir. Gövdesi dikdörtgen silmelerle bölünmüş olan beş katlı yapı pembe renkli Ayvalık taşından inşa edilmiştir. Saat kulesine güney cephesinden girilmekte, kuzey cephesinde ise mermer kurnası ve ayna taşı bulunan, basamaklı silmeli çeşme nişi ve üzerinde kitabe bulunmaktadır. Kulenin ikinci ve üçüncü katlarında birer adet hafif sivri kemerli aydınlık pencereleri ile ikinci katta bir balkonu vardır. Dördüncü katta yapının dört cephesinde yuvarlak kadranlı saatler ve bu katın güneyinde saat odası bulunmaktadır. Yapı, en üstte çanın bulunduğu çokgen gövdeli çan köşkü, kurşun kaplı kubbeden oluşmuş çatı örtüsü ile son bulmaktadır. (Acun 1994, s. 13)

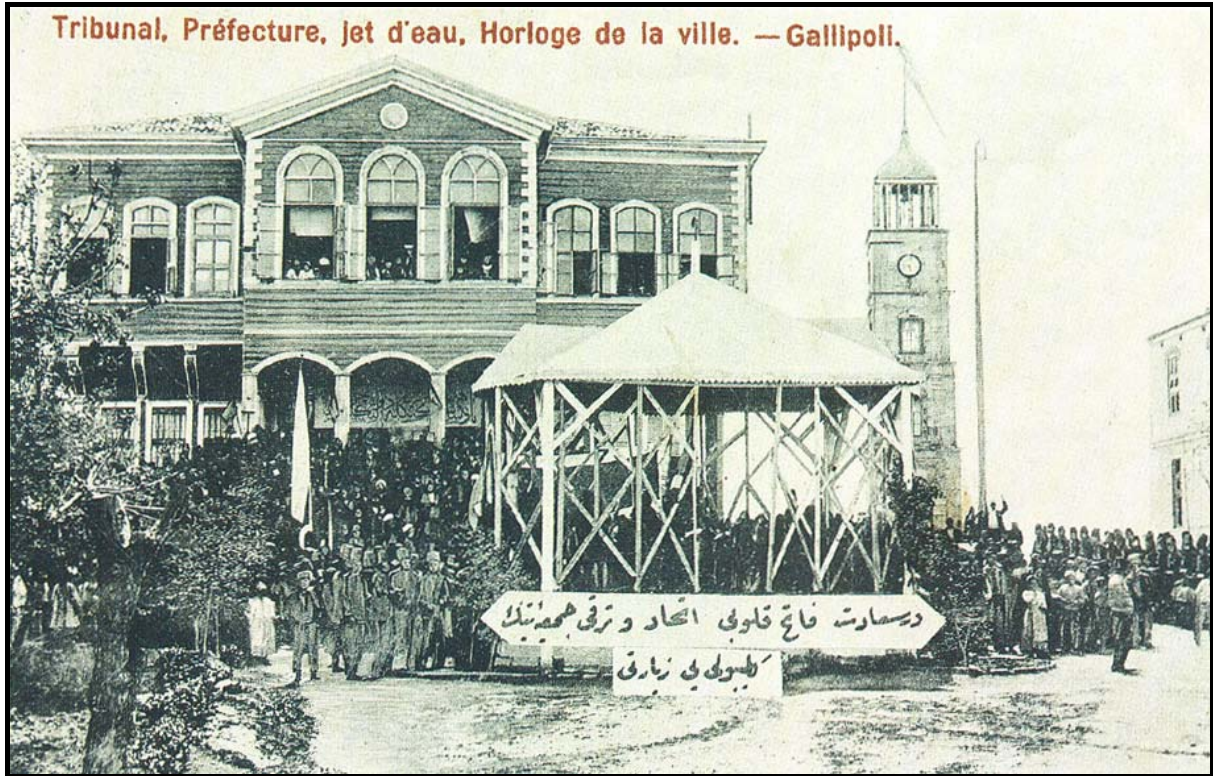


Şekil 3.3.1.5: Çanakkale Saat Kulesi, (Özdemir, K. 1993)

Çanakkale - Gelibolu Saat Kulesi:

1901 yılında, Sultan II. Abdülhamit'in 25. tahta çıkış yıldönümü şerefine Gelibolu hükümet konağı yanında inşa ettirilmiş olan Gelibolu Saat kulesi, 1. dünya savaşı sırasında yıkılmış olan 5 katlı kulenin görüntülerine ancak eski fotoğraflarda ve kartpostallarda rastlanabilmektedir. (Özdemir 1993, s. 274)

Bu dönemden kalan fotoğraflara göre yukarıya doğru incelen yapısı bulunan kulenin ikinci ve üçüncü katlarının tüm cephelerinde pencere açıklıkları bulunan yapının dördüncü katında kadranlı saatler yer almakta, saat kulesi ahşap strüktürlü, soğan kubbeli çan köşkü ile tamamlanmaktadır.



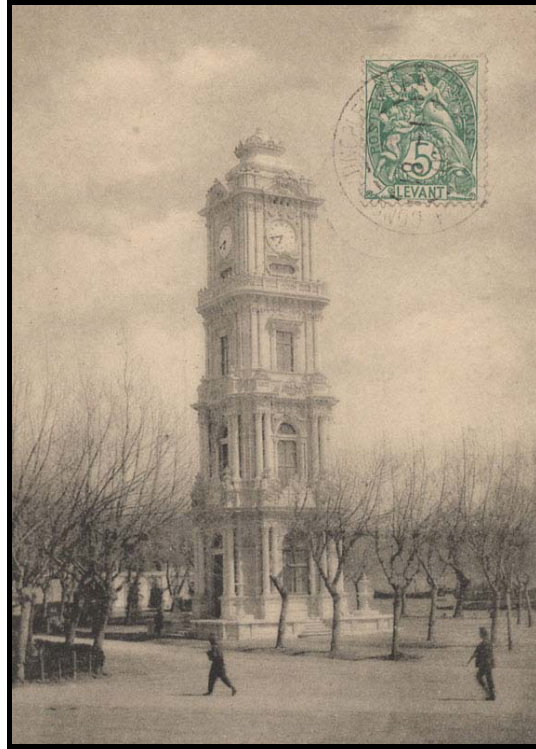
Şekil 3.3.1.6: Çanakkale - Gelibolu Saat Kulesi, (Özdemir, K. 1993)

Dolmabahçe Saat Kulesi

Dolmabahçe Sarayı'nın önündeki Saltanat kapısı ile Bezm-i Âlem Valide Sultan Camisi meydana 1894 yılında yaptırılan saat kulesi 16 Ocak 1895 yılında saatinin yerine takılmasıyla açılmıştır. Mimarları Garabet Balyan ve Nigolos Balyan'dır. (Tuglacı 1993, s.245)

27 metre yükseklikle 4 katlı dört köşeli kulenin, her köşesinde birer saat vardır. Kulenin dört yönünde birer Osmanlı arması, alt katının 4 yüzünde birer barometre-termometre vardır. Yapımında Sultan Abdülaziz'in saltanatının son döneminde Bayıldım Bahçe'sinin arkasında Maçka'da yapmayı düşündüğü büyük Aziziye camisinin ancak yapım aşamasında tahttan indirilmesi üzerine yarım kalan cami için hazırlanan taşların kullanıldığı belirtilmektedir. (Gezgör 1987, s.124)

Kule 12 x 12 metre ölçülerinde, 6 basamaklı merdivenle çıkılan bir platform üzerine oturur. 8.50 x 8.50 metre boyutlarında kare planlıdır. Platformun köşelerinde yuvarlak tekneli, iki katlı fıskiyeleer görülür. Köşelerdeki çiftli sütunların ortalarında yuvarlak kemerli pencereler vardır. Sütunluları yivli ve korent başlıklıdır. Saatler dördüncü kattadır. Saat kadranlarının altında, köşeleri yuvarlatılmış parmaklıklı bir balkon vardır. (Acun 1994, s.22)



Şekil 3.3.1.7: Dolmabahçe Saat Kulesi, (Oba Koleksiyonu, AHISTDOLM003)

Edirne Saat Kulesi

Edirne Saat Kulesi, Edirne kalesinin dört büyük burcundan Üç Şerefeli Cami'nin yakınındaki kente hakim bir konumdaki Makedon burcunun üzerine, yangın kulesi işlevi de görmesi amacıyla Vali Hacı İzzet Paşa tarafından, 400 lira maliyetle 1884 yılında ahşap olarak yaptırılmıştı.

Edirne Saat Kulesi, Edirne Belediye Mühendisi Avadis Efendi tarafından planlanmıştır. Burcun üzeri demir parmaklıklarla çevrilerek aşağıdan yukarıya daralarak inşa edilen 4 katlı ahşap kulenin her katında aydınlatma pencereleri vardı. Saati Fransa'dan getirtilmişti ve son katta dört yana bakan saat kadranları vardı. Bir süre sonra yangın geçiren saat kulesi 1894 yılında kâgır olarak neo-klasik üslupta yenilendi. Sekizgen planlı kule 48 metre yüksekliğindeydi. Mart 1303'de (1887) başlanan inşaatı Aralık 1309'da (1894) bitirilmişti (Özdemir, 1993, s.193).



Şekil 3.3.1.8: Yangından Önceki Edirne Saat Kulesi, (<http://www.edirneden.com/>)



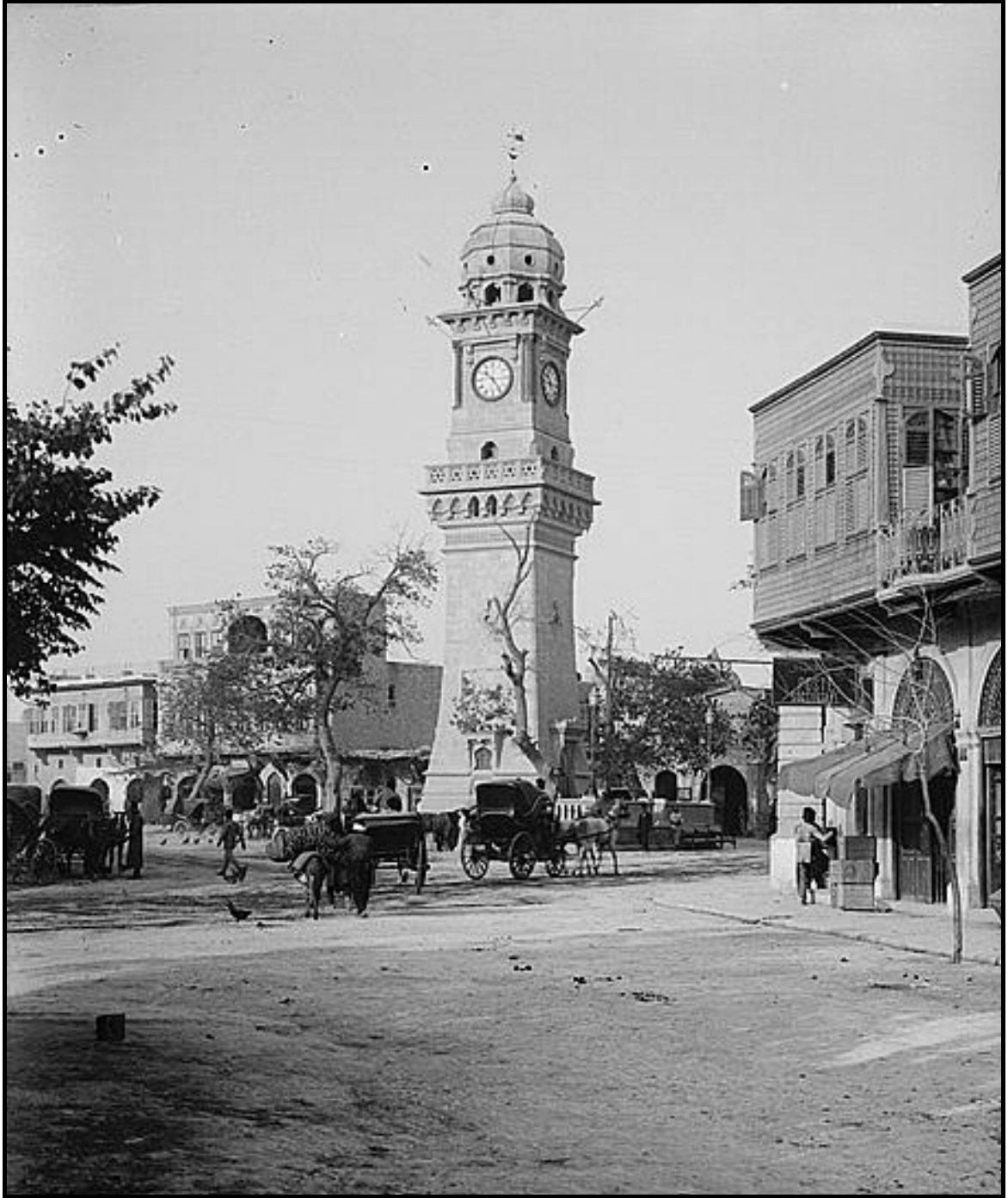
Şekil 3.3.1.9: Yangından Sonraki Edirne Saat Kulesi, (Özendes, 1999)



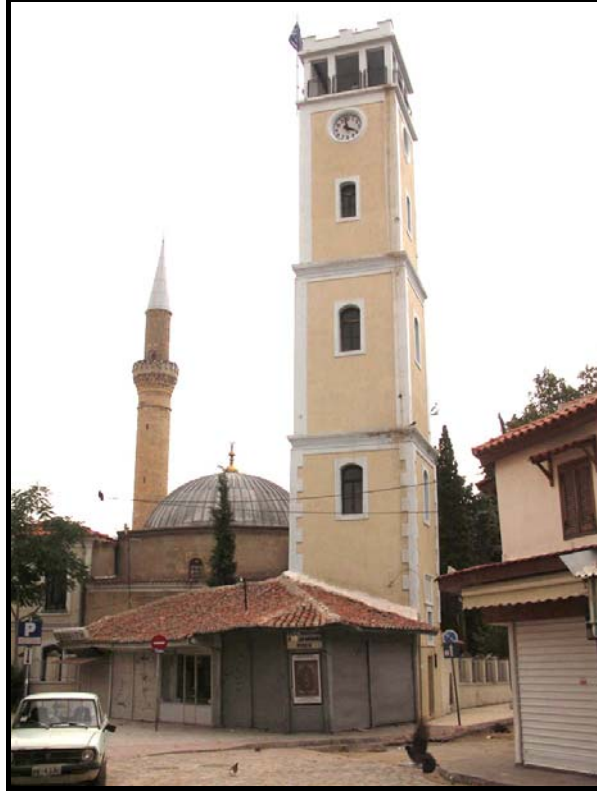
Şekil 3.3.1.10: Bayburt Saat Kulesi, (Bayburt Belediyesi Arşivi,2003)



Şekil 3.3.1.11: Samsun Saat Kulesi, (<http://www.samsun.gov.tr/>)



Şekil 3.3.1.12: Halep Saat Kulesi, (G. Eric and Edith Matson Photograph Collection Library of Congress)



Şekil 3.3.1.13: Gümölcüne Saat Kulesi, (<http://www.batitrakya.com/>)



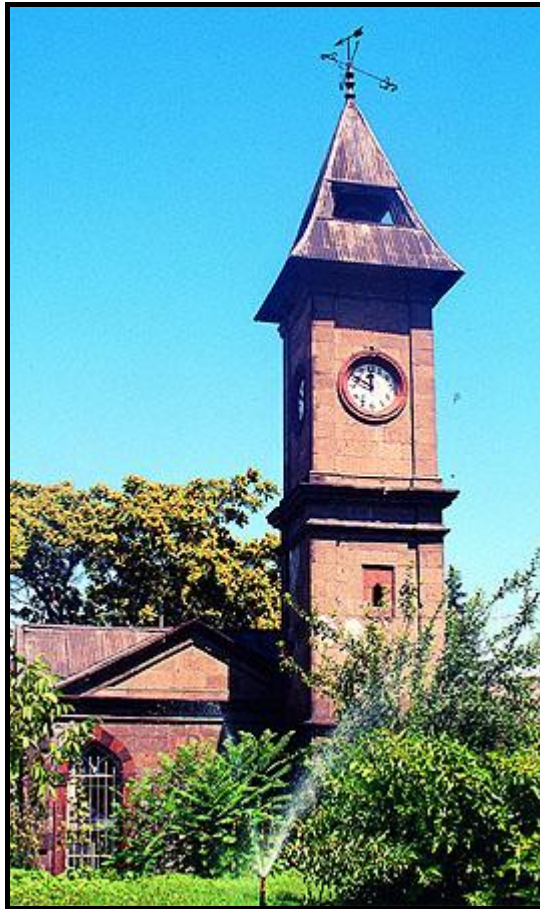
Şekil 3.3.1.14: Çorum Saat Kulesi, (<http://www.kenthaber.com>)



Şekil 3.3.1.15: Yafa Saat Kulesi, (<http://www.eretzyisroel.org/>)



Şekil 3.3.1.16: İskeçe Saat Kulesi, (<http://www.bura.org.tr/>)



Şekil 3.3.1.17: Kayseri Saat Kulesi, (<http://www.kayseri.gov.tr>)



Şekil 3.3.1.18: Siirt Saat Kulesi, (<http://www.pbase.com/dosseman/siirt>)



Şekil 3.3.1.19: Urfa Saat Kulesi, (Köker, O. 2005)



Şekil 3.3.1.20: Yozgat Saat Kulesi, (Özdemir, K. 1993)



Şekil 3.3.1.21: Nablus Saat Kulesi, (G. Eric and Edith Matson Photograph Collection Library of Congress)



Şekil 3.3.1.22: Trablusşam Saat Kulesi, (<http://www.tripoli-lebanon.com>)



Şekil 3.3.1.23: Akka Saat Kulesi, (<http://www.biblewalks.com/Sites/KhanAlUmdan.html>)

3.3.2 Eğitim Yapıları

III. Selim ve II. Mahmut belirli alanlarda laik eğitimin gereksinimi görmüşlerdi. Subay, yönetici, mühendis ve doktor yetiştirecek teknik okullar kurmuşlar ancak, matematik, bilim ve yabancı dil gibi temel eğitimden yoksun öğrenciler yüzünden bu girişimlerinin etkileri sınırlı kalmıştı. Ulema gücünün temelini oluşturan ve hala geleneksel konuları geleneksel yöntemlerle öğreten mektepler Müslüman öğrencilerin eğitimini tekel altına almışlardı. Bu okullardan mezun olanlar yeni teknik eğitim için hazırlıklı değillerdi. Bunun çözümü laik bir ilk eğitim düzeni getirmektir. (Shaw 1994, s.141)

Teknik akademi düzeyi altı ilk modern laik okullar II. Mahmut döneminde mektep mezunlarının akademilere girmesini sağlamak üzere kurulmuştu. Rüştiye adı verilen bu okullara 10–15 yaş arası öğrenciler alınıyordu. Medrese öğrencileri cüppe ve sarık takarken devlet okulu öğrencileri redingot, pantolon ve fes giyiyordu. Tanzimat döneminin ilk yıllarında önce İstanbul’da, daha sonra da vilayetlerde Rüştiyeler kuruldu, ancak eğitilmiş öğretmen yokluğundan ilk başlarda bunların yaygınlaştırılması pek hızlı olmadı. Para bina ve öğretmen gibi büyük sorunlar ilerlemenin hızını kestiği için Kırım Savaşı sırasında tüm imparatorlukta 60 rüştiye vardı. (Shaw 1994, s.146)

Rüştiye üstü lise eğitimi veren ve ilki Mekteb-i Sultani adıyla 1868’de açılan sultaniler Tanzimat’ın son döneminde gündeme gelmiştir. 1869’da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi oldukça rasyonelleşmiş ve merkezileşmiş bir devlet okulu sistemini talep etmekteydi. Tasarlanan okul sisteminin düzeni, imparatorluk çağında geniş ve gelişmiş bir devlet kurumları ağı kurmaya eğilimli hükümet için oldukça cazipti.

Maarif Nazırı Safvet Paşa döneminde çıkartılan, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin başlıca hükümleri şunlardı:

- İlköğretim zorunluydu. İlköğretim okulları sıbyan mahalle ve köy okullarıydı.
- Rüştiyeler (ikinci kademe okullar) en az 500 haneli kasabalarda açılırdı.
- İdadiler (ortaokul) 1000 haneli büyükçe merkezlerde açılacaktı.
- Sultaniler (lise) vilayet merkezlerinde kurulacaktı.
- İstanbul’da bir Darülfünun (üniversite) bulunacaktı.

- İstanbul’da bir Darülmuallimin (erkek öğretmen) ve Darülmuallimat (kız öğretmen) okulu açılacaktı.

Nizamname büyük vilayet merkezlerinde de birer sultani mektebi açılmasını öngörmekteydi. Sultanilerin açılması, rüştiye ile bu aşama arasında İdadi (hazırlık) adı verilen bir ara okulu da zorunlu kıldı. Askeri idadilerden esinlenen bu okulun amacı; muhtelif rüştiyelerden gelen öğrencilerin aynı düzeye kavuşturulmasıydı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi idadiyi, 4 yıllık rüştiye ile birlikte 7 yıl olarak belirlemişti.

II. Abdülhamit’in 33 yıllık saltanatı boyunca 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne hayatiyet ve işlerlik kazandırma çalışmaları aralıksız sürmüştür. Eğitim ve öğretim sırf İstanbul için değildir. İmparatorluğun her tarafında bir eğitim seferberliği yaşanmıştır. 1869 Nizamnamesi’ne göre II. Abdülhamit döneminde inşa edilen okul binaları genişleyen hükümet aygıtının sadece bir yüzünü yansıtmaktaydı. Büyüyen okul sistemiyle birlikte, İstanbul’un etki alanını genişletmek ve vilayetlere ulaşmakla görevlendirilmiş benzer bir devlet daireleri ağı oluşmuştur. Devlet okul sisteminin yayılması merkezi hükümetin kendi yargılama yetkisi dışında kalan alanlarda otoritesini sağlamasının farklı örneklerinden sadece bir tanesidir. Amaç devletin en ücra köşelerine kadar, merkezi otoritenin uzantılarını götürmek, bir anlamda bürokrasiyi ve resmi kurumlaşmayı yaymak düşüncesiydi. Bu çabalarla yüzyılın sonuna gelindiğinde eğitim alanında imparatorluğun genel olarak her tarafında bir önceki yüzyılda olmayan tek tiplilik sağlanabilmişse de Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin öngördüğü okullaşma uzun süre, hatta Osmanlı devletinin yıkılışına kadar tam olarak gerçekleştirilememiştir. Abdülhamit döneminde 1879–1886 arasında illerde 119, İstanbul’da da 17 yeni rüştiye yaptırmıştır (Sakaoğlu 2003, s.97).

İstanbul’a çevre oluşturan İzmit, Hereke, Geyve, Adapazarı, Taraklı, Akhisar, Silivri, Gebze, Şile, Çatalca ve Kandıra’da birer Rüştiye vardır. 19. yüzyılın sonunda gelindiğinde bütün ülkede yalnız 400 kadar rüştiye bulunuyordu. Ortaöğretimde idadi-sultani karmaşası ve sürtüşmesi vardı. 1870’lerin sonunda henüz biri İstanbul’da diğeri Yanya’da iki idadi vardı. 1875’te İstanbul’da dört idadi bulunmaktaydı. 1884’te il merkezlerindeki idadilerin sayıların 29’a çıkmasına rağmen rüştiye mezunlarının devlet dairelerinde cazip işler bulabilmeleri nedeniyle idadilere ilgi yoktu (Sakaoğlu 2003, s.91).

İdadi programını uygulayan okulların çoğalması 1880’den sonradır. Valiler il, olanaklarıyla idadi açma yarışını sürdürürken, sultan da imparatorluğun başlıca büyük

kentlerinde kendi “sultani” unvanını taşıyan bu mekteplerin açılmasını bürokratik büyümenin bir gereği olarak teşvik ediyordu(Sakaoğlu 2003, s.85).

Uzun zaman rağbet görmeyen idadiler, Abdülhamit döneminin sonlarında il merkezleri ile büyük kazalarda açılması ve bunlar için görkemli binalar yapılmasıyla teşvik edilmişlerdir. Bu dönemde sultani ise hala Galatasaray’daki Mekteb-i sultani’ydi. 1892-1893 yılında yapılan değişikliklerle, Sultani (lise ve lise üstü) okulun yalnız İstanbul’da bulunmasını; idadilerin de “vilayet idadisi”, “liva idadisi” olarak ikiye ayrılmasını, birincilerin rüştiye sınıfları ile 7 yıl, ikincilerin ise 5 yıl olmasını getirmiştir. (Sakaoğlu 2003, s.110).

Teknik eleman eksikliğini karşılamak için 1888’de kurulan Bursa’daki Harir Darüttalimi ertesini yıllarda da Antalya ve Beyrut’ta açılmıştır. Ziraat Ameliyat (Uygulama) mektepleri Selanik’te (1889); Bursa’da (1892); Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi Ankara’da (1902), İzmir’de Bağcılık Aşı ve Ameliyat, Selanik Polis mektepleri bunlardandır. Darülmuaallimin okullarının sayısı bu dönemde 31’e çıkmış, Şam, Bağdat, Erzincan, Edirne, Manastır Ordu merkezi birer Harbiye, Şam’da Tıp Mektebi açılmıştır. Abdülhamit’in 25. Saltanat yılının anısına 1901’de Barülhayr-ı Ali (yetimler okulu) kurulmuştur. 1908’e kadar toplam 2500 öğrenci mevcutlu on yedi sanayi mektebi kurulacaktı. (Georgeon 2006, s.283)

İlk başta okulların fiziki görünüşü geçmişle olan bağlarından radikal bir kopuş olduğunun başka bir delili gibi görülebilir. Mimari görünüm yeni tarz okulların Batı Avrupa’dan bilinçli bir ithal olduğu iddiasını desteklemek içinde gösterilebilir. Eski sadrazam Mehmet “Küçük” Said Paşa anılarında Paris’teki Osmanlı büyükelçiliğinden, idadi okullarının mimari planları için çalışmalar yapılmasını ve bunların vilayetlere dağıtılmak üzere İstanbul’a gönderilmesini istediğinden bahseder. Mahmut Celal Paşa (1885–86) yılında yazdığı raporda; vilayetlerde ve vilayetlerin dışında yeni kurulacak olan 300 ve 200 öğrencilik birinci ve ikinci sınıf idadiler için hazırlanmış ve korunaklı çantalara yerleştirilmiş seksen planın bölgelere gönderildiğini belirtmiştir. Mimari görünüm, idadilerin Fransız benzerleri örnek alınarak yapıldığı düşüncesini doğrulamaktadır. Osmanlı yapılarının çoğu tıpkı Fransa’daki gibi aşırı simetrik ve tasarım olarak neo-klasiktir. Genellikle idadi binalarının ölçekleri büyük tutulmuştur. Hemen hepsi taştan inşa edilmiş ve kemerli ya da alınlıklı pencereler, süslü merdivenler, kapılar, eklemler, saçaklar gibi incelikli detaylarla bezenmişlerdi. (Fortna 2005, s.174)

Osmanlı okul binaları bezemeler kullanarak, toplu namaz ve merasimler için alanlar oluşturarak, Osmanlı İslam geleneğinin temel elemanlarını birleştiriyordu. Müfredatlarında olduğu gibi bu yapıların mimarilerinde de, orijinali Avrupalı olan esin kaynağının Osmanlı devletine uyumu görülmektedir. Örneğin, idadi binalarında yaygın bir özellik olarak padişahın tuğrası, okulun hedeflerini ve kuruluşunda padişahın inayetini anlatan bir kitabe ve devlet arması ve hilal gibi sembolik öğeler bulunuyordu. Bunu açık örnekleri Trabzon, Selanik ve Yanya’da görülebilir (**Şekil 3.3.2.15, Şekil 3.3.2.16, Şekil 3.3.2.20**). Okulların içinde yaygın biçimde sergilenen padişahım çok yaşa sloganı, binaların varlığını merkezi hükümetle ve onun nihai otoritesini padişahla birleştiren, dış cephelerde kullanılan tuğra ve hilal öğelerini güçlendirmekteydi.

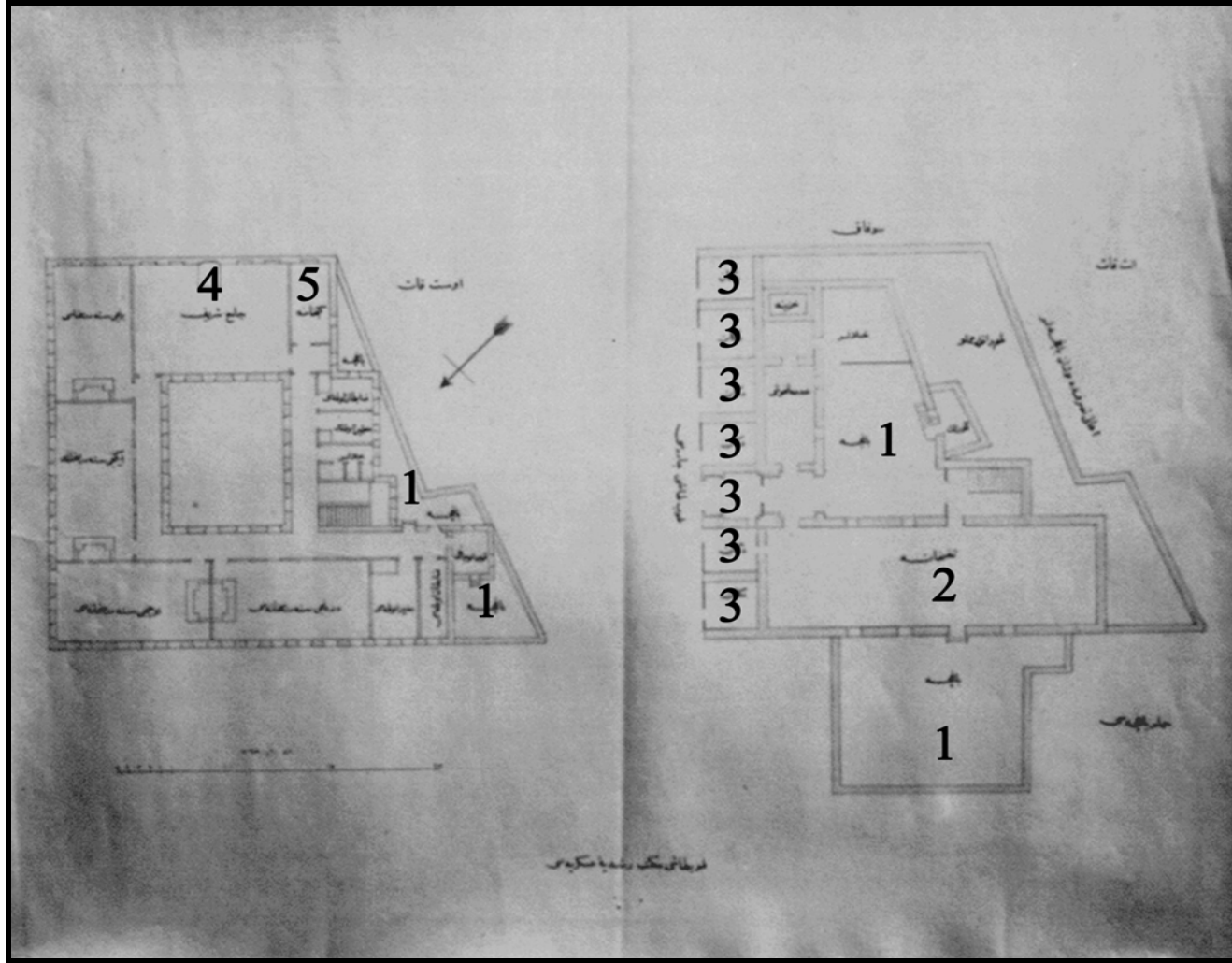
Geç Osmanlı okul binalarının diğer çağdaş resmi binalar ve Hamidiye döneminde inşa edilen, diğer sembolik yapılarla da arasında güçlü benzerlikleri vardır. Bu tip yapılar arasındaki kuvvetli mimari benzerlikler Tanzimat’la başlayan Abdülhamit döneminde belirlenen geç Osmanlı tarzının sadece eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmadığı görülür. Beatrice Saint-Laurent, Bursa’daki geç Osmanlı mimarisi üzerine yaptığı çalışmasında bu genel tarzı “Osmanlılaştırma” olarak nitelendirir.

Bütün genel öğelerine rağmen devlet okulları tek tip olmaktan uzaktır. Okul binaları birbirlerinden farklılıklar gösterirler. Bazı durumlarda önceden var olan yapılar muhtemelen ekonomik nedenlerle okul haline getirilmiştir. Şam’daki idadi (Mekteb-i Anbar) varlıklı tüccarlar için konut olarak yapılmış ve daha sonra özel okul olarak kullanılmıştır. Bağdat’taki idadi binası fakirler için açılmış bir hastanede faaliyete geçmiştir.

Yeni Osmanlı okulları yapıları itibariyle imparatorluktaki kurulu ve geleneksel eğitimden farklı olduklarını göstermekteydiler. Son derece düzenli ve klasikleşmiş dış görünüşleri, dini içerikten fiziki kopuşlarının ve pek çok örnekte şehir merkezinin dışında, şehrin dış mahallelerinde inşa edilmeleri yeni okulları büsbütün alışılmışın dışında yapmaktaydı. Bu fiziki uzaklık yeni okulları şehir merkezindeki geleneksel yaşamdan da koparmaktaydı. (Saint-Laurent, s 5)

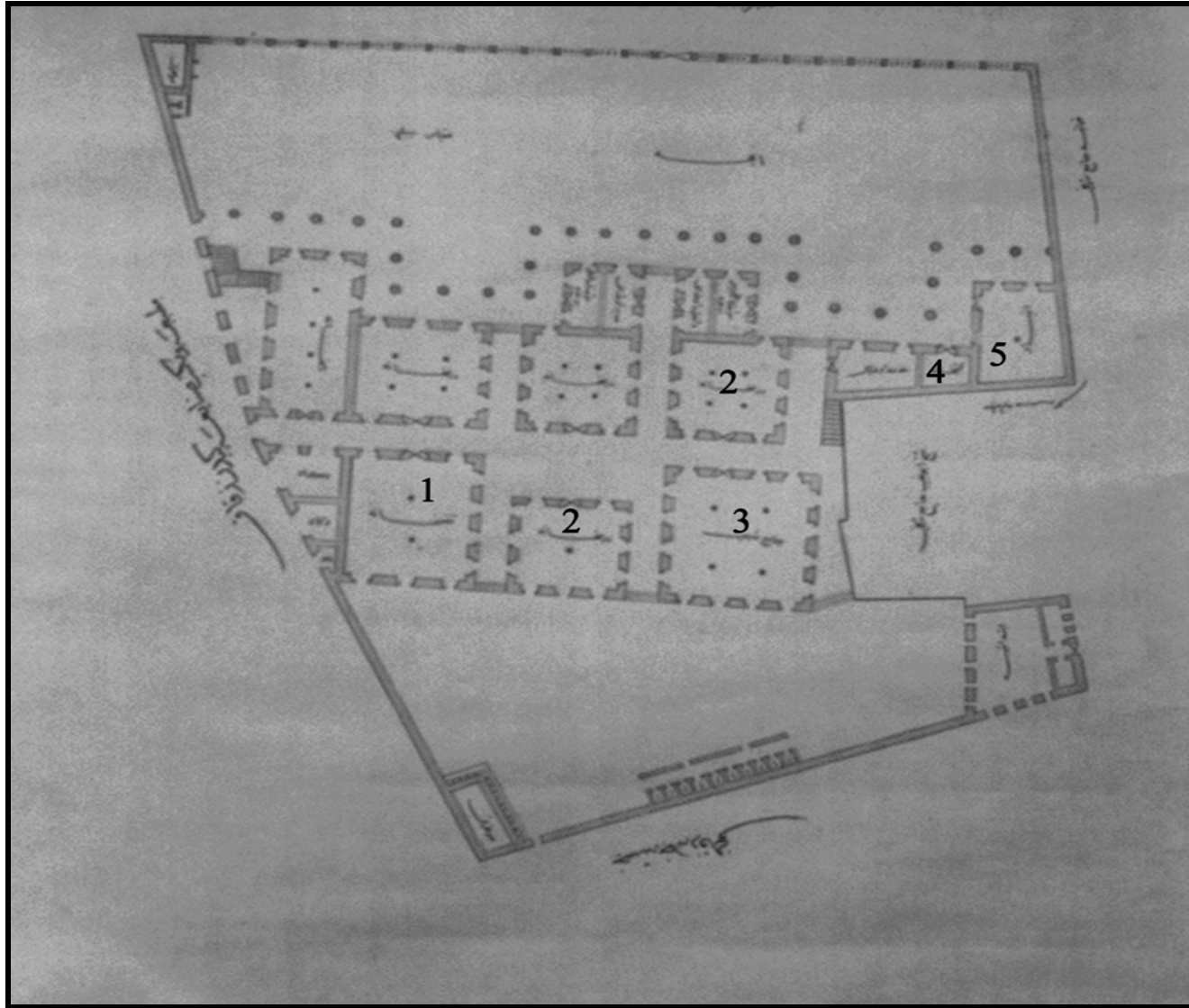
Osmanlı ve İslam için önem taşıyan kentlerde resmi yapıların şehrin geleneksel merkezi civarına yerleştirildikleri görülmektedir. Edirne’de yeni eğitim binaları Selimiye Camii külliyesinden çok uzak olmayan bir alana toplanmışlardı (**Şekil 3.3.2.11**). Kudüs’te

idadi mektebi, şehrin en kutsal mekânları olan Kubbet-üs Sahra ve Mescidi Aksa'nın yakınlarında, el-Mamuniyye medresesinin harabeleri üzerine yerleştirilmişti. Bu yapıların yapım aşamasında ya da bundan kısa süre sonra çekilen fotoğrafları şehrin bir köşesinde duran heybetli yapıları sergiler, parlak taş cepheleri imparatorluğun geleceği açısından yeni bir başlangıcın dolaylı habercisi gibiydi. (Fortna 2005, s.171)



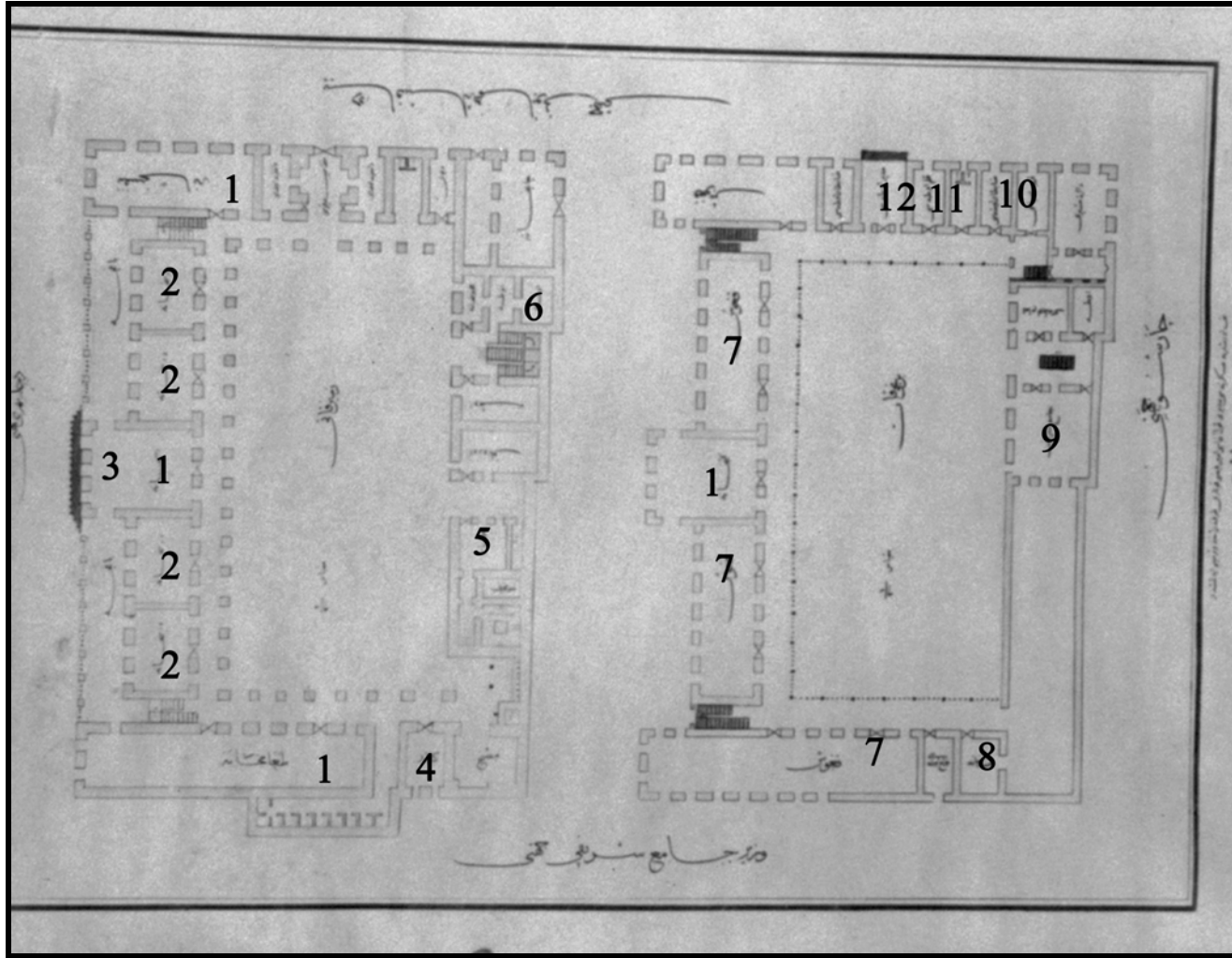
1. Bahçe
2. Teneffüs Hane
3. Dükkân
4. Cami-i Şerif
5. Kütüphane

Şekil 3.3.2.1: Bağdad Askeri Rüştıyesi Zemin Kat Planı, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



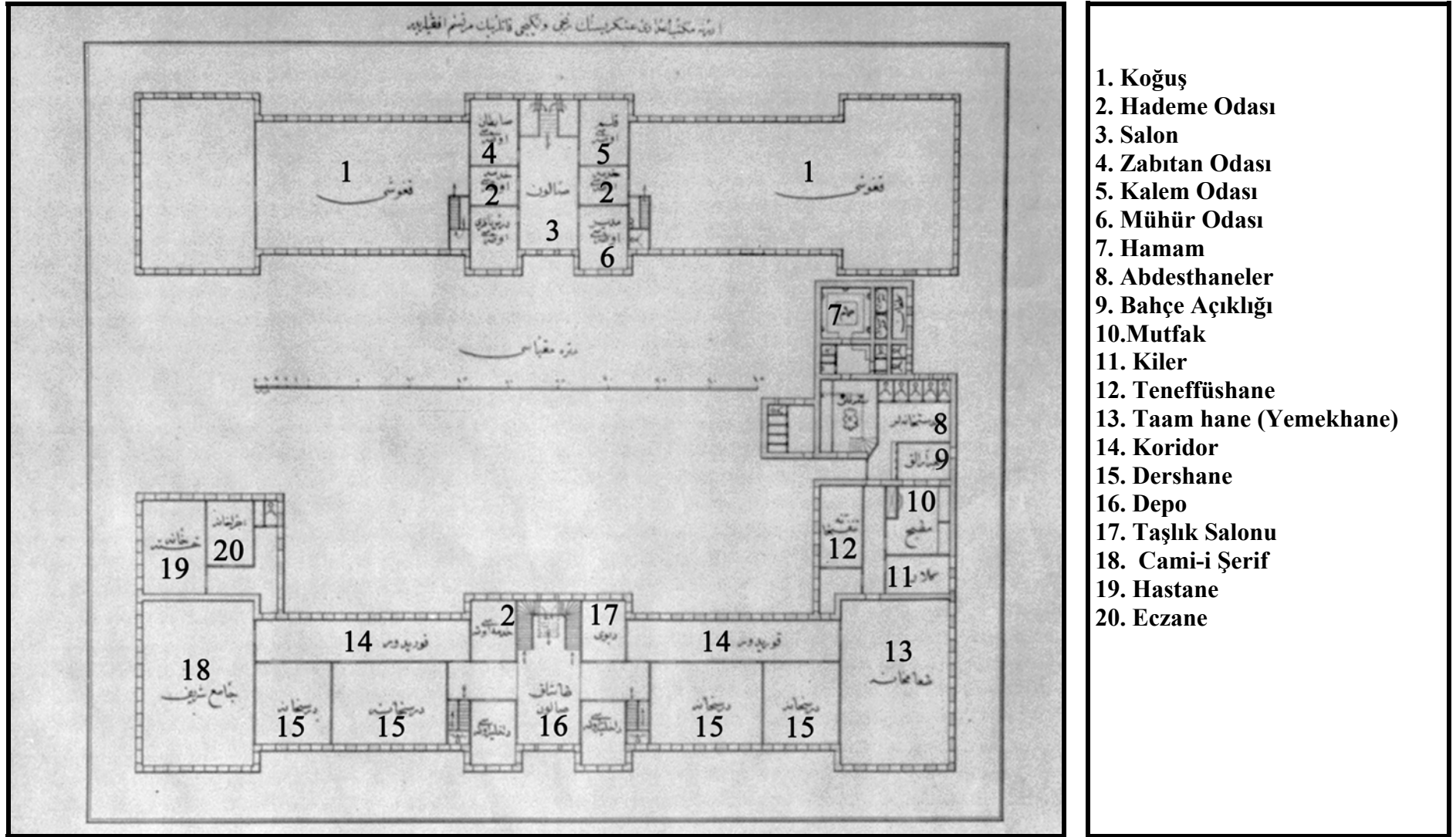
1. Teneffüşhane
2. Dershane
3. Cami-i Şerif
4. Abdesthane
5. Ambar

Şekil 3.3.2.2: Bağdad Askeri Rüştiyesi Zemin Kat Planı, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)

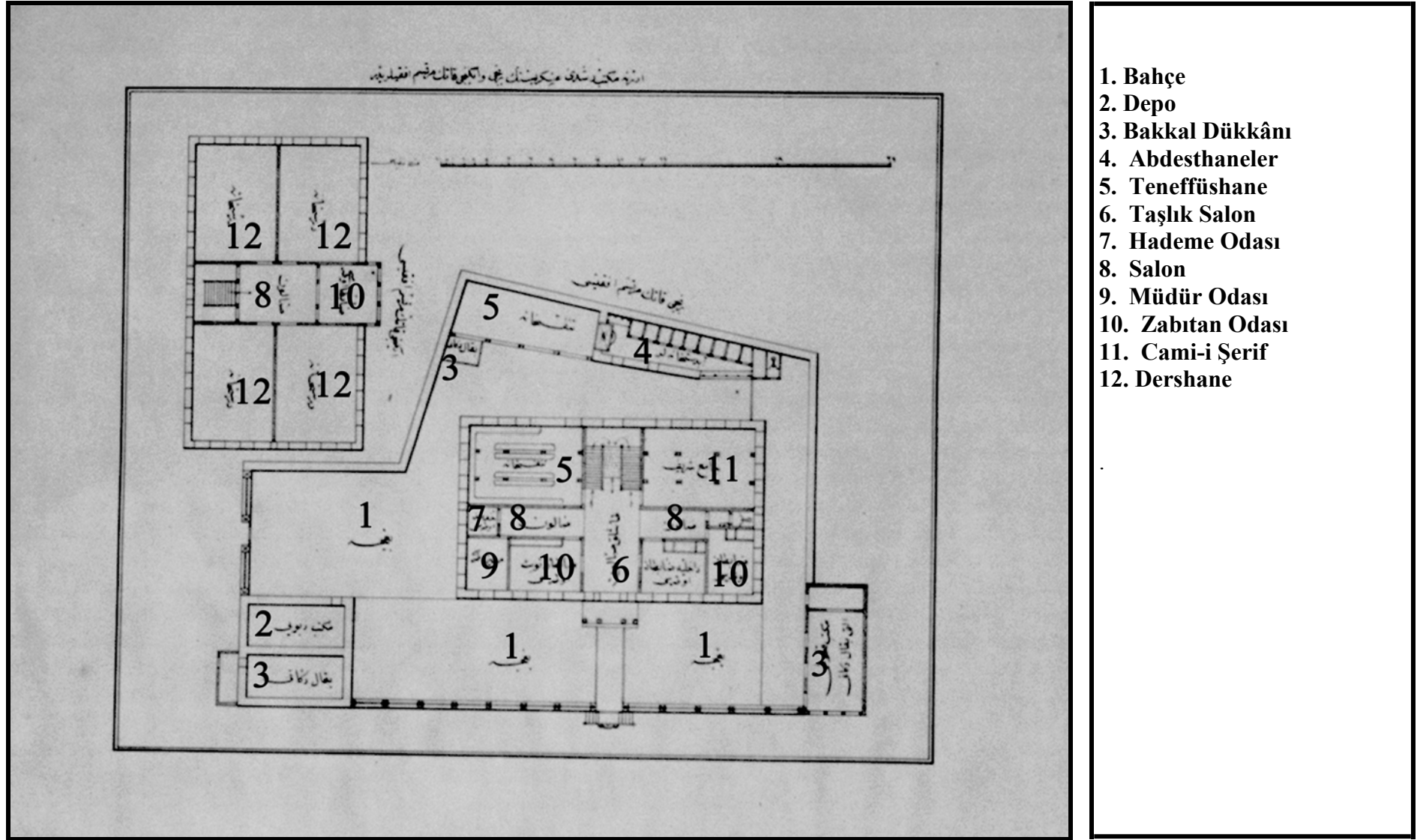


1. Teneffüşhane
2. Dershane
3. Bahçe
4. Kiler
5. Hamam
6. Sofa
7. Koğuş
8. Hastane
9. Cami-i Şerif
10. Zabitan Odası
11. Kalem Odası
12. Müdür Odası

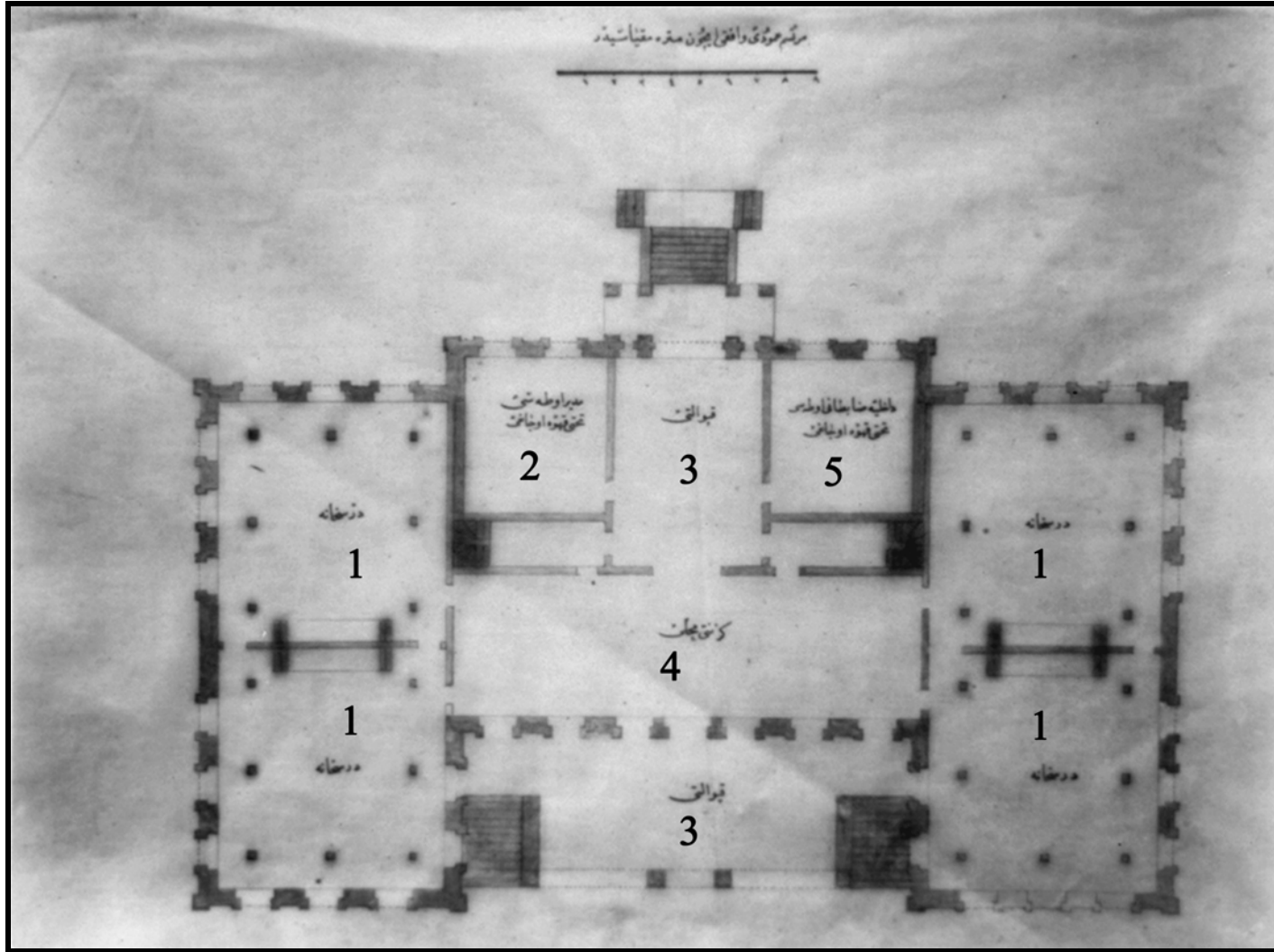
Şekil 3.3.2.3: Bağdad Askeri Rüştiyesi Giriş Kat ve Birinci Kat Planları, (Abdülhamit II. Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.4: Edirne Askeri İdadisi, Birinci ve İkinci Kat Planları, , (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)

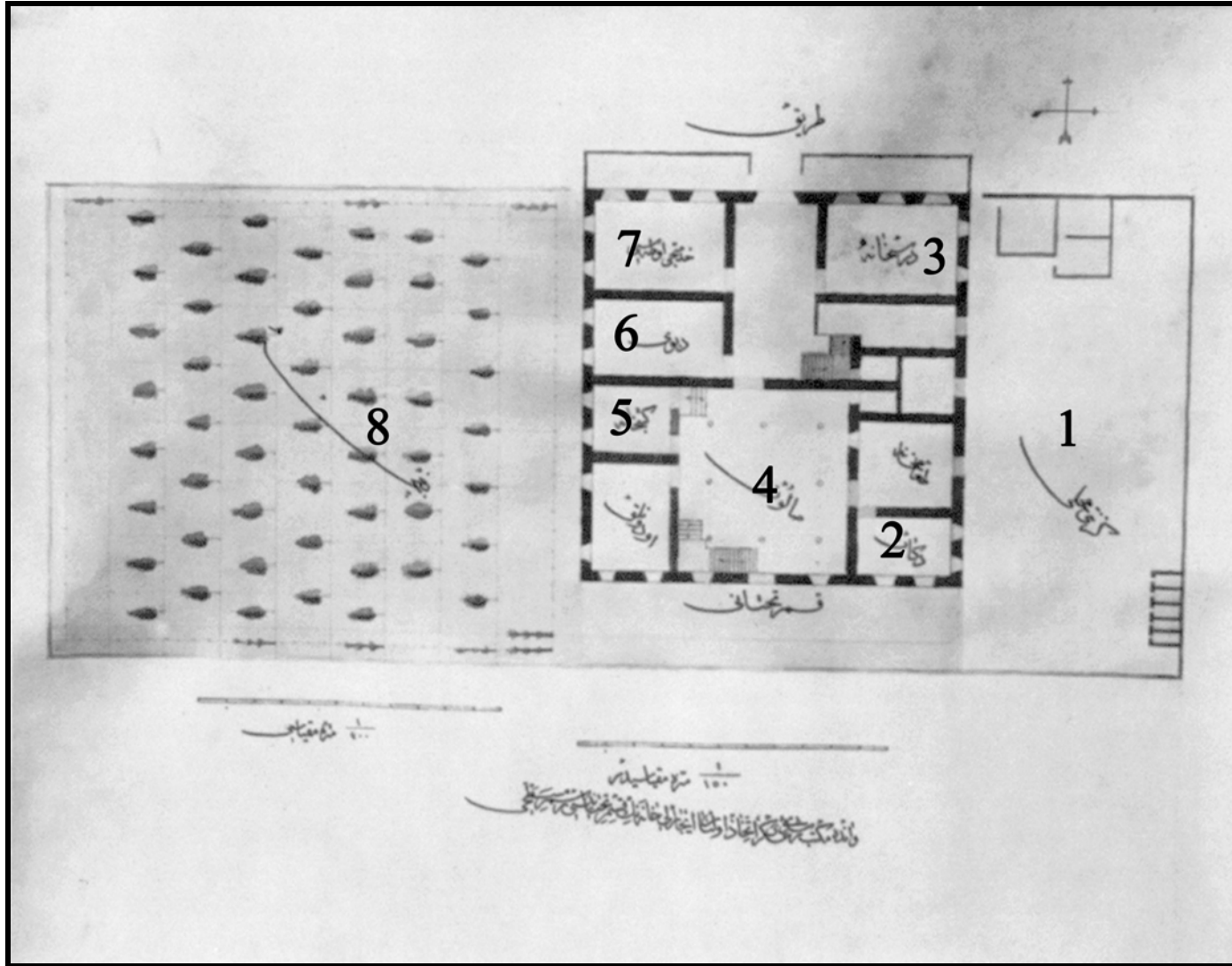


Şekil 3.3.2.5: Edirne Askeri Rüştiyesi Birinci ve İkinci Kat Planları, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



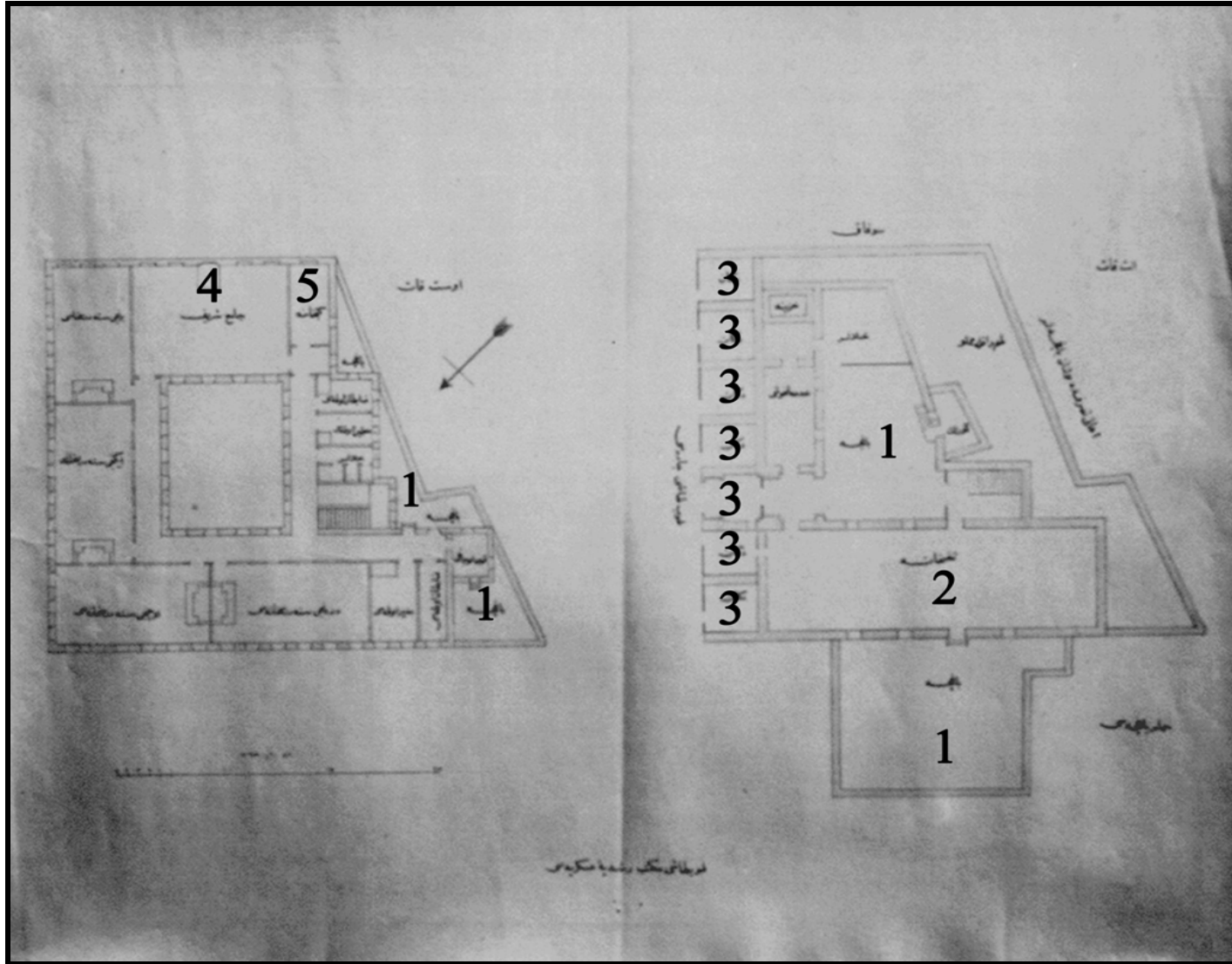
1. Dershane
2. Müdür Odası Altı Kahve Ocağı
3. Kapı Altı
4. Gezinti Mahalli
5. Dâhiliye Zabitan Odası Altı Kahve Ocağı

Şekil 3.3.2.6: Erzincan Askeri Rüştiyesi Giriş Kat Planı, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



1. Gezinti Mahalli
2. Dükkân
3. Dershane
4. Salon
5. Kütüphane
6. Depo
7. Hademe Odası
8. Bahçe

Şekil 3.3.2.7: Van Askeri İdadisi Giriş Kat Planı, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



1. Bahçe
2. Teneffüşhane
3. Dükkânlar
4. Cami-i Şerif
5. Kütüphane

Şekil 3.3.2.9: Toptaşı Askeri Rüştiyesi Kat Planları, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.10: Edirne İdadisi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.11: Bağdat İdadisi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



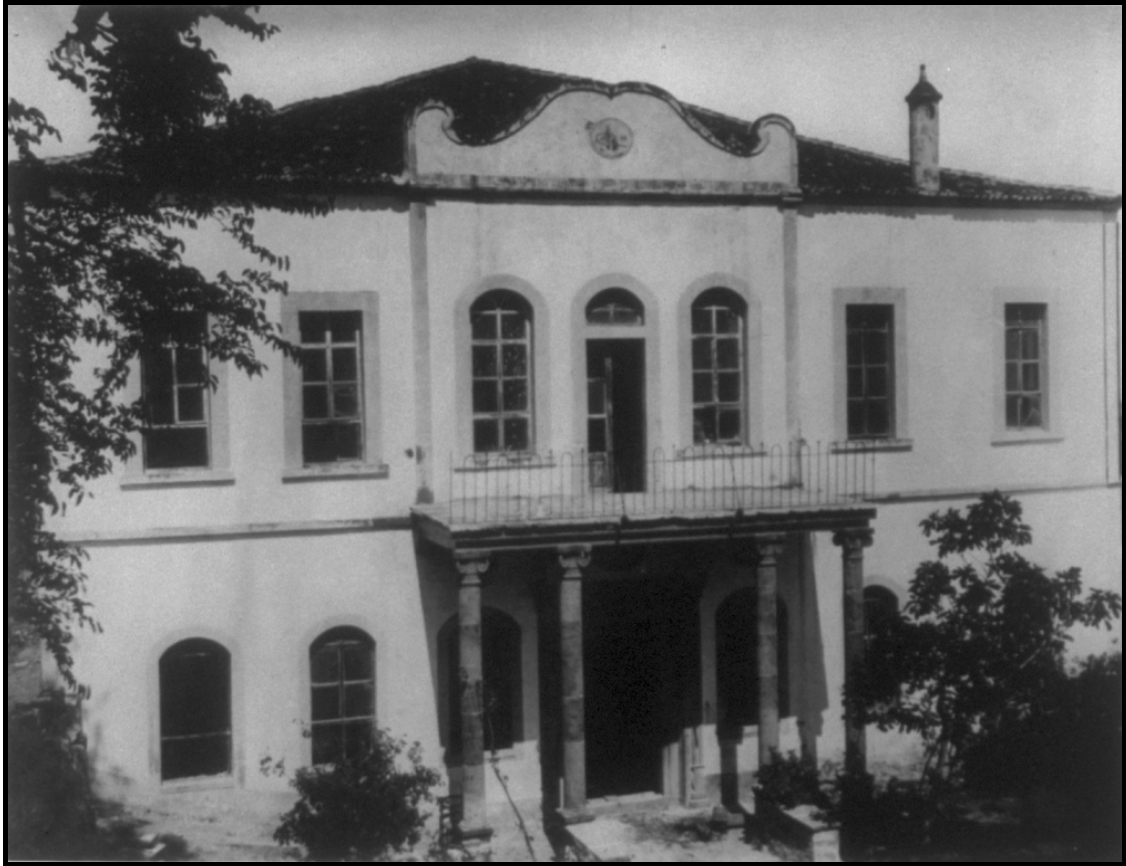
Şekil 3.3.2.12: Konya Hamidiye Sanat Okulu, ((Köker, O. 2005)



Şekil 3.3.2.13: Bursa Mekteb-i Rüşdiye-yi Askeri, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.14: Trabzon İdadi Mektebi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.15: Trabzon Askeri Rüştiyesi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.16: Bolu İdadi Mektebi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.17: Balıkesir Sultanisi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.18: Diyarbakır İdadi Mektebi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.2.19: Selanik Askeri Rüştiyesi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)

3.3.3 Hicaz Demiryolu Yapıları

Hicaz demiryolu ise II. Abdülhamit döneminin Ortadoğu'daki en görkemli girişimi ve uygulaması olmuştu. 1 Mayıs 1900 de Abdülhamit'in bir irade-i sen iyesiyle ilan edilen ve aynı yıl cülus yıldönümünde temeli atılan Hicaz demiryolları Arabistan'ın kapısı kabul edilen Şam'dan başlayacak, Medine'ye ulaşacak ve kutsal kent Mekke'de sona erecekti. Projenin en iddialı ve diğer demiryolu projelerinden farklı olan yanı hattın yabancı sermaye alınmadan tamamen Osmanlı devletinin kaynaklarıyla yapılacak ve işletilecek olmasıydı. Hicaz hattı Müslüman mühendislerce inşa edilecek, yerli malzeme kullanılacak ve kutsal topraklardaki hat tamamen Müslümanların eseri olacaktı (Özyüksel, 2000, s.41).

Hicaz demiryolunun diğer demiryolu hatlarından önemli başka bir farkı da ekonomik bir değeri olmaması nedeniyle tamamen siyasi bir proje olmasıydı. Demiryolunun yapımı dini ve askeri/yönetmel gereklere dayanmaktaydı. Abdülhamit'in hicaz demiryolu politikasında bu iki unsur iyice iç içe geçmişti. Planlanan hat zorlu hac yolculuğunu kolaylaştıracak, daha çok müminin hacca gitmesine olanak sağlayarak Sultan/Halife'nin Müslümanların gözünde saygınlığını arttıracaktı. Osmanlı sultanları 16. yüzyıldan beri "iki kutsal yerin Mekke ve Medine'nin koruyucusu", unvanıyla hac kervanlarının güvenliğinden sorumluydular.

Abdülhamit bu saygınlığı korumanın kutsal kentlerin elde tutulabilmesiyle mümkün olduğunu biliyordu. Kutsal kentlerin elden çıkması Abdülhamit'in İslamcı politikasının inandırıcılığını ortadan kaldırırdı. Hicaz demiryolunun diğer bir işlevi olan bölgeye asker sevkıyatına imkân sağlaması bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya yönelikti.

Rusya ile kaybedilen savaştan sonra Balkan topraklarının önemli bir bölümü doğrudan ya da dolaylı olarak kaybedilmişti. 1880'lere gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat döneminde büyük önem verilen Tuna vilayeti ve diğer Balkan topraklarının kaybedilmesiyle daha çok Asyalı ve Müslüman bir devlet haline gelmişti. İmparatorluk içinde özellikle Arap topraklarının önemi artmıştı (Özyüksel, 2000, s.47).

Abdülhamit'in İslamcılık politikasının amacı dışarıya yayılmak değil kendini savunmak ve imparatorluk sınırları içindeki halkı Halifelik teması çerçevesinde seferber edebilmektir. Panislamizm kendi meşru varlığını tehlikede gören devletin kendini savunmaya yönelik bir politikasıydı. Amaç kendi Müslüman tebaası üzerindeki denetimini güçlendirmek

ve Osmanlı Sultanını dünya Müslümanlarının gözünde meşru İslam Halifesi olarak kabul ettirmek ve bunu emperyalist ülkelere karşı bir pazarlık kozu olarak kullanabilmektir (Özyüksel, 2000).

Hicaz demiryolu hattı hem 1882'den itibaren, Mısır'a ve Süveyş kanalına hâkim olan İngiltere'nin Arap yarımadasına hâkim olmasını engellemek, hem de buradaki aşiretleri denetim altına alarak Arap Yarımadası'nın İmparatorlukla bağlarını arttırmak bakımından önem taşıyordu. Hicaz demiryolu II. Abdülhamit'in İslamcı politikasının en önemli ve gözle görünen öğelerinden biriydi. 1900 yılında sultan hattın gerçekleştirilmesiyle bizzat ilgilenmeye başladı. Bu projeye dış kaynak bulmak zordu. Osmanlılar bunun finansmanını büyük bir İslamcı kampanya ile İmparatorluk içinde ve bir miktarda imparatorluk dışından gelen gönüllü katkılarla sağladılar. Demiryolunun finansmanı için bağış kampanyasını Sultan'ın yıllık hükümdarlık ödeneğinin bir aylık bölümüne gelen 50.000 liralık önemli bağışı ile açılmıştı (Özyüksel, 2000).

Finansmanın tamamen içten karşılanması bu demiryolunun yapımında tamamen yerli malzemeye ve yerli iş gücüne dayanılmasına imkân veriyordu. Devletin bütün imkânları hattın yapımı için seferber edilmişti. Anadolu Demiryolu'nun yapımında çalışmış Alman Maissner'e Paşa unvanı verilerek projenin başına getirilmiştir. Hendese-i Mülkiye Mektebi'ni her yıl bitirenlerin yarısı bu hatta atanıyordu. Demiryolu telgraf hatları ordu telgrafçılarınca gerçekleştirilmiştir. Değişik makine mühendisliği işlevleri için donanma mensuplarından, lokomotiflerin işletilmesinde donanma kazancılarından ve istihkâmcılarından yararlanılmıştır. İtalyan taş ustaları kiralanmıştır. Hattın geçtiği çöllerdeki Bedevilerden işçi sağlanması zor olduğu için askerlerden oluşturulan amele taburları kurulmuştur. Rayların bir kısmı, bazı birinci sınıf yolcu vagonlarıyla bir cami vagonu eldeki imkânlarla İstanbul'da tersanede yapılmış, rayların büyük kısmı, 6 lokomotif ve vagonların bir kısmı ithal edilmiştir. Bu hattın yapımı için gerekli malzemenin taşınmasında kullanılmak üzere Beyrut-Şam-Museyrip hattı Fransızlardan satın alınmıştır. Hicaz hattına bağlı olan 1891'de aldıkları imtiyazla bir İngiliz şirketince yapımına başlanan ve yarım bırakılan Hayfa-Der'a hattı 1904-1905 yılları arasında Osmanlı devletince tamamlanmıştı. Hayfa'da fabrika, iskele, ambar, dökümhane ve boruhane gibi fonksiyonlar görülüyordu. (Tekeli, İlkin, 2004, s.167-169)

Hicaz demiryolu ile Yafa'ya yapılacak bir deniz yolculuğunun ardından, Şam'a kolaylıkla ulaşılabilir, oradan demiryolu ile Mekke'ye devam edilebilirdi. Şam'dan Mekke'ye

yaklaşık 50 gün süren zorlu hac yolculuğunu demiryolu güvenli ve rahat bir biçimde gidiş dönüş sekiz günlük bir yolculuk haline getiriyordu (Özyüksel, 2000).

Şam'dan başlayan Hicaz demiryolu 1904 yılında 460. kilometredeki Maan istasyonuna (**Şekil 3.3.3.4**) ulaştı ve Abdülhamit'in tahta çıkış yıldönümü olan 1 Eylül 1904'te ilk resmi açılış töreni yapılmıştı. Osmanlı yönetimi bu ve bundan sonraki açılış törenlerine büyük önem göstererek, onları birer propaganda aracı olarak kullanacaktı. Böylece Hicaz demiryolunun hayal olmadığı, adım adım hedefe yaklaştığı vurgulanıyordu. Örneğin hattın Hayfa Bağlantısının tamamlanmasını kutlamak için Hayfa istasyonuna bir anıt dikilecekti.

Abdülhamit ilk resmi açılış töreninin şaşılağı geçmesine özel önem vermişti. Törenin istenilen parlaklıkta geçmesi için Turhan Paşa'nın yönetiminde bir komite oluşturulmuştu. Kutlamalara sadece Osmanlı eliti değil, her türlü ulaşım ve konaklama masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere, çeşitli İslam ülkelerinden üst düzey devlet adamları ve gazeteciler davet edilmişti. Üst düzey bürokrat ve gazetecilerden oluşan kafiye 31 Ağustos'ta Maan'a ulaşmıştı. Maan istasyonunun kutlamalarına resmi erkân dışında, kalabalık bir halk topluluğı ve Maan bölgesinin bedevi kabileleri de katılmıştı. Bedevilerin binicilik gösterileri yaptıkları törenlerde, hattın yapımında çalışanlara madalyalar dağıtmıştı. Madalyaların bir yüzünde bir lokomotif resmi ve padişah tuğrası, arkasında ise "Hamidiye Hicaz demiryolu'nun Maan İstasyonu'nun açılışı anısına" yazmaktaydı. Bu tür önemli kutlamalar 1907 yılında el-Ula, 1908 yılında ise Medine İstasyonu'nun açılışında yapılacaktı. (Özyüksel, 2000, s.156).

II. Meşrutiyetin ilanından sonraya kalan Medine istasyonunun (**Şekil 3.3.3.5**) açılışı 1 Eylül 1908'de yapılmıştı. Hattın açılış töreninin olabildiğince gösterişli olmasına özen gösterilmiş bütün kent ve istasyon ışıktandırılmıştı. İslam âlemi için büyük bir gurur kaynağı olan bu olay masrafları Osmanlı devleti tarafından karşılanan Müslüman ülkelerden gelen çok sayıda gazeteci tarafından bütün İslam âlemine duyurulmuştu. Ancak törenlere İslam Birliğı politikası açısından II. Meşrutiyet'e neden olan devrimin gölgesi düşmüştü. Meşrutiyetten sonra Abdülhamit'in yetkilerinin kısıtlanması, Hicaz demiryolunun yaratıcısı olarak görülen yakın danışmanı Arap İzzet Paşa'nın sürgüne gönderilmesi ve adının anılmamasına rağmen yeni rejimin Hicaz Demiryolunu sahiplenmesi ve kutlamalara özen göstermesi sayesinde heyecan verici bir açılış düzenlemişti.

Hicaz demiryolu binaları çok farklı boyutlarda yapıları. Tesislerinin tasarımları uluslararası standartlara göre yapıyordu. En büyükleri başlangıç ve varış istasyonları olan Şam ve Medine istasyonlarıydı. Her iki terminal binasının mimarisinde de eklektik ve İslami özellikle (Memluk) canlandırmacı özellikler görülür. İstasyon yapılarının mimarisi yeni ulaşım teknolojilerini benimserken bunları İslami bir bağlamda sunan Osmanlı yönetiminin görsel sembolleriydi. Hicaz demiryolunun küçük, sadece işlevsel ara istasyon binalarıyla büyük tezatlık gösteren bu iki görkemli bina stilistik açıdan eklektik oryantalizmleriyle Osmanlı ve Memluk üsluplarının bir karışımıydı. Tasarımda kullanılan bu mimari elemanlar 19. yüzyılın ortasından beri geliştirilen ve oldukça sık tekrarlanan İslami canlandırmacı mimarinin klasik süslemeleriydi. Şam (**Şekil 3.3.3.3**) ve Medine (**Şekil 3.3.3.6**) terminallerinde yapıların cephelerde süsleme amaçlı kullanıldığı görülen fleur-de-lis motifleri ise Osmanlı ya da Memluk canlandırmacılığı ile ilişkili değildi doğrudan batıdan ithal edilmiştir ve tasarımdaki eklektik yaklaşımı ve batılı tasarımcıların etkisini göstermektedir. (Fahmy, 1999)

İki katlı istasyon binaları İmparatorluğun genelinde İngiliz ve Fransız şirketlerinin yaptırdıkları istasyon binalarından çok daha büyük ve görkemliydi. İstanbul'daki Sirkeci ve Haydarpaşa istasyonları ile karşılaştırılabilir yapıları. Yapılar plan açısından da benzerlik göstermekteydi. Demiryolu hattına dik biçimde hattın sonunda yer alan uzun dikdörtgen planlı iki katlı yapıları, ortada büyük bir yolcu salonu vardı ve düşey dolaşım köşelerdeki kulelere yerleştirilmişti. Alt katta bilet satış gişeleri, bagaj odaları, kadınlar ve erkekler için ayrı bekleme salonları ve üst katta idari personel için ayrılan ofisler bulunmaktaydı. İki binanın da ön cephesinin ortasında saat bulunmaktaydı.

Hattın başlangıç noktası olan Şam Kadem-i Şerif'i 43.000 m²lik bir istasyondur. Lokomotif ve vagon tamir ve bakım atölyeleri vardır. Birkaç kilometre içerde şehir içinde 1911 yılında tamamlanan Şam istasyonu ise el-Marya meydanının yakınına yapılmıştı. Hicaz Demiryolu genel müdürlüğü olarak kullanılmaktaydı. Şam'daki istasyon bu özellikleriyle Medine'deki istasyondan daha büyük ve kapsamlıydı. Hattın Mekke'ye ve hatta Sana'ya kadar devam etmesi düşünüldüğü için Medine istasyonu büyük bir ara istasyon olarak kalacaktı.

Medine-yi Münevvere veya Anberiye istasyonu şehri rahatsız etmemek ve genişleme imkânı sağlayabilmek için şehirden oldukça uzakta Anberiye mevkiinde inşa edilmiştir. 1908 yılında hizmete açılan Medine-i Münevvere ana istasyonu teknik, genel

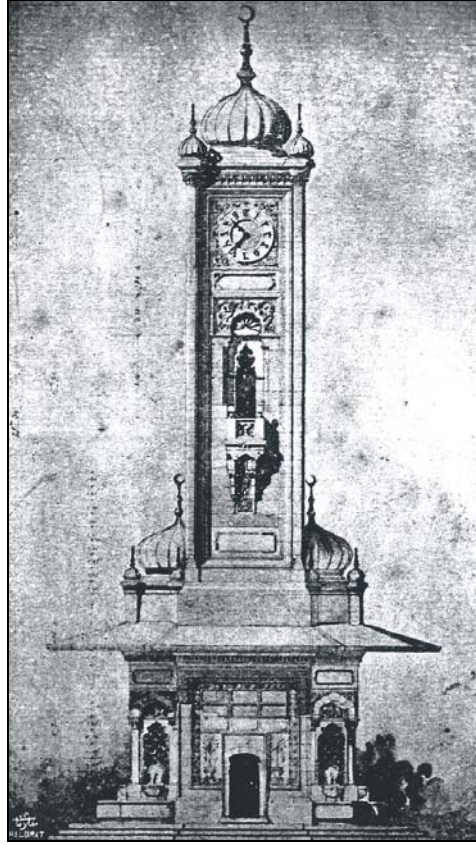
hizmet ve idari binalarla desteklenerek geniş bir araziye yayılan büyük bir külliye oluşturmaktaydı. Başlıca teknik bina olan bakım ve tamir atölyesinin kesme taş duvarları, çelik gergili ahşap makaslar üzerinde yükselen beşik çatısı ve şimendifer dumanının tahliyesi için çatı içerisine yerleştirilmiş bacaları vardır. Diğer teknik hizmet binaları su depoları, antrepolar ve atölyelerdir. Hizmet binaları dinlenme yerleri, abdest yerleri, umumi tuvaletler, idari binalar ise ofisler ve bilet gişeleriydi (Numan, 2000).

Külliye'nin en önemli binası ana binadır. Medine'ye ayak basan hacıları karşılayan bu bina klasisizm çerçevesinde İslami mimari ifade arayışını yansıtmaktadır. Bekleme ve karşılama salonu olarak tasarlanan büyük ve geniş bir orta mekânın iki tarafında yer alan ofis ve müştemilat odalarından oluşan iki katlı merkezi dikdörtgen bloğun etrafı sivri kemerli bir sıra revak ile çevrelenmiştir. Duvar ve kemer örgüsünde değişik renkli kesme taşlar kullanılmıştır. Yapım sisteminde göze çarpan en önemli özelliklerden biri tavanın I ve T demirlerle desteklenen bir nevi volta döşeme olan demirsiz beton plaklarla örtülmüştür. (Numan, 2000, s.453)

Medine'deki istasyon iki aşamada yapılmış görünmektedir. Hemen yanındaki camisi ile birlikte yapıldığı düşünülen ilk kat bazalt taşıdır ve cami ile benzer bir Osmanlı üslubuna sahiptir. Üst katın ise alt kattan oldukça farklı Şam istasyonundaki gibi belirgin bir benzerlik gösteren Memluk mimarisinden esinlenen bir cephesi vardır. İkinci katın istasyon açıldıktan sonra Şam istasyonunun tamamlandığı dönemde eklendiği düşünülebilir.

Medine istasyonunun hemen yanına yaptırılan bazalt taşından yapılması dışında Hamidiye (Ambariye) camisi klasik cami Osmanlı örneklerine benzemektedir. Memluk çizgilerinden esinlenerek tasarlanan, ana binadan ayrı tek kubbeli Osmanlı camisi, kütle ve ifadesi ile diğer yapılardan ayrılsa da külliye'yi tamamlayan bir unsur olarak tasarlanmıştır (Numan, 2000).

Yapıldığı dönemde Medine'nin silüetine hâkim olan iki minaresi Sultan tarafından yaptırılan ve bir selâtin camisi olduğu göstermekteydi. Tek minareli ve saat kuleli İstanbul'daki Hamidiye cami'nin aksine burada geleneksel üslupta ve iki minareli olarak yaptırılan cami istasyonun yanında geleneksel değerlere saygısını vurguluyordu.



Şekil 3.3.3.1: Hicaz Demiryolu için Yaptırılacak Saat Kulesi, (Erkmen, A. 2006)



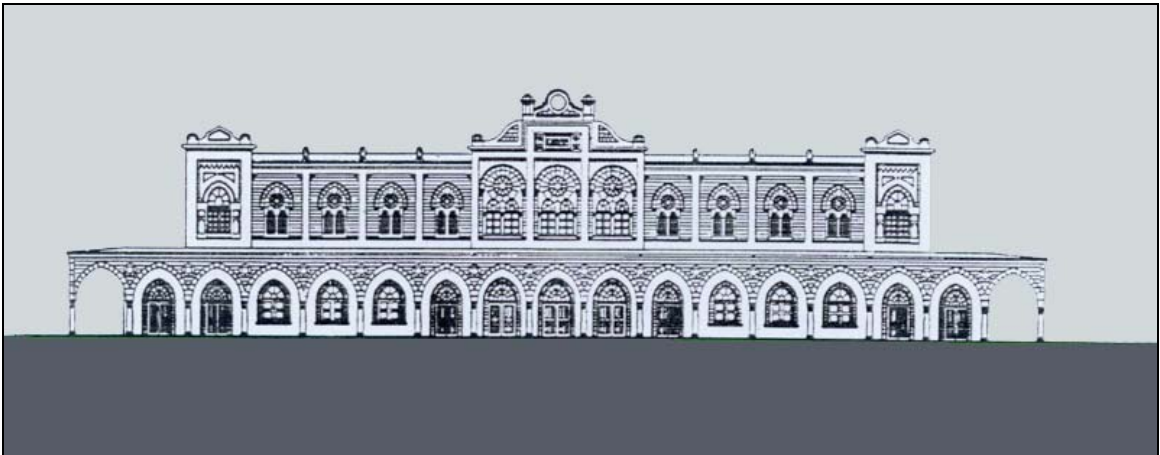
Şekil 3.3.3.2: D'Aranco'nun Hicaz Demiryolu için Tasarladığı Anıt, (Osmanlı Mimarı D'Aranco Sergi Kataloğu, 2006)



Şekil 3.3.3.3: Şam'daki Hicaz Demiryolu İstasyon Binası, (<http://nabataea.net/hejaz1.html>)



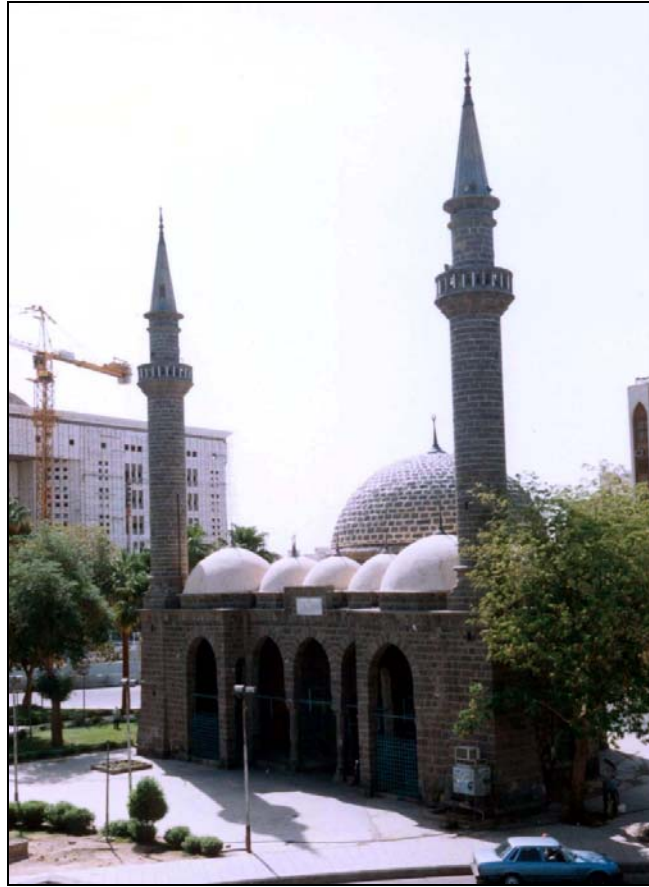
Şekil 3.3.3.4: Maan İstasyonu, (Fahmy, 1999)



Şekil 3.3.3.5: Medine İstasyonu, (<http://nabataea.net/Medina.html>)



Şekil 3.3.3.6: Medine İstasyon Binası Ön Cephedeki Kadranlı Saat Boşluğu,
(<http://nabataea.net/Medina.html>)



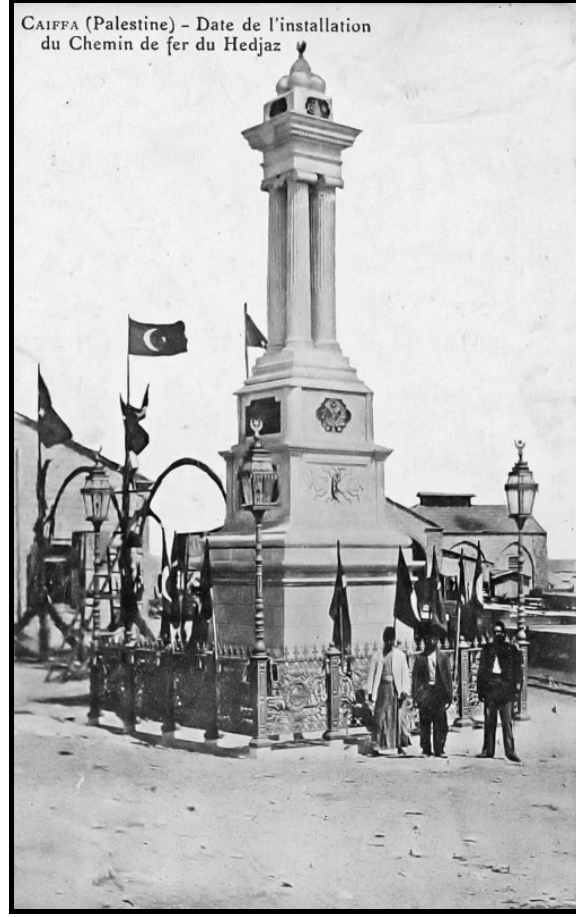
Şekil 3.3.3.7: Medine – Anberiyeh İstasyonu Camisi, (<http://nabataea.net/Medina.html>)



Şekil 3.3.3.8: Amman’da Demiryolu Köprüsü, (<http://nabataea.net/Medina.html>)



Şekil 3.3.3.9: Hicaz Demiryolu Madalyası,
(<http://www.tsk.mil.tr/askerimuze/madalyalar.htm>)



Şekil 3.3.3.10: Hayfa - Hicaz Demiryolu Anıtı, (Erkmen,A. 2006)



Şekil 3.3.3.11: Hayfa Demiryolu İstasyonu, (<http://www.eretzyisroel.org/>)

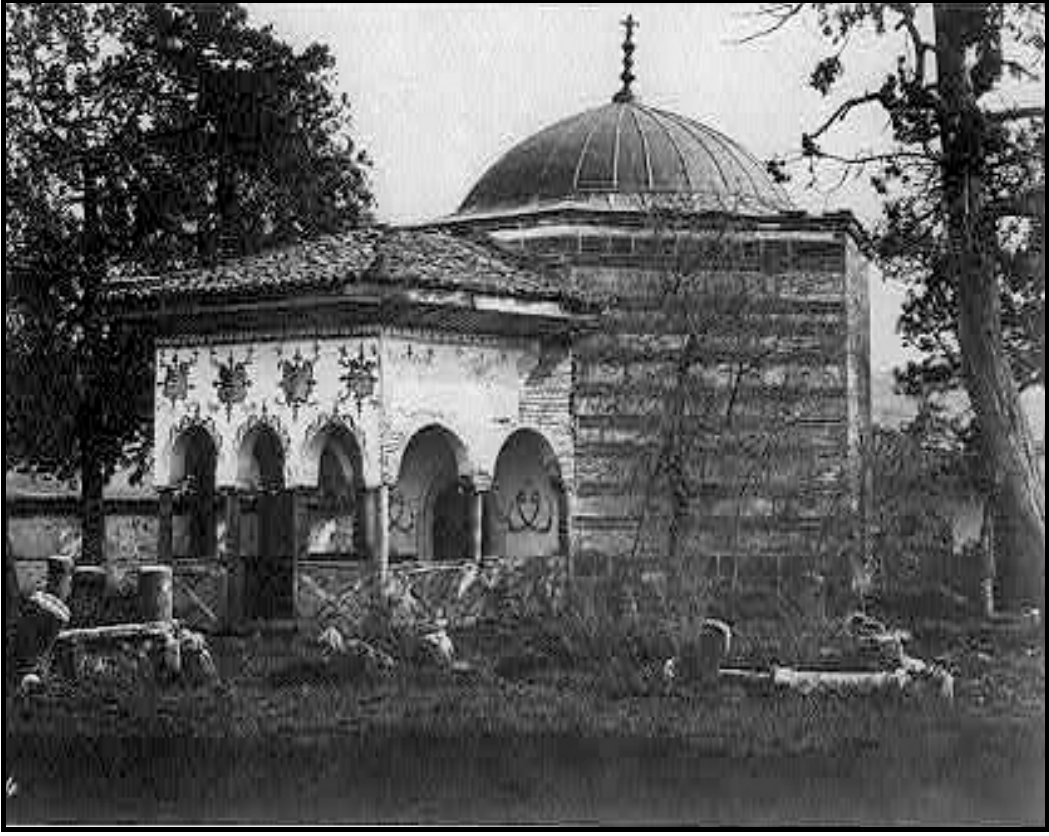
3.3.4 Söğüt Kazasının İmarı

Osmanlı devletinin doğduğu merkez olarak kabul edilen Bilecik yakınlarındaki Söğüt kasabasına II. Abdülhamit, büyük önem vermişti. 1886–1887 yılında Ertuğrul Gazi'nin, Söğüt'teki türbesi ve lahdi yeniden yaptırılarak ve yanında hayır sahibi Abdülhamit'in adını yücelten kitabeye sahip bir de çeşme açılmıştır. 1887 yılında Ertuğrul Gazi'nin annesi Hayme Ana'nın mezarı tespit edilerek bir türbeye dönüştürülmüştür. Osman Gazi'nin ilk mezarı da babasının yanı başında yeniden yaptırılmıştır. Ayrıca her sene, belli günlerde, Kayı boyunun en saf soyundan olduklarını iddia eden Eskişehir yöresindeki Karakeçili aşiretinin Söğüt'ü ve Ertuğrul Gazi'nin türbesini (**Şekil 3.3.4.1**) ziyaretlerine resmi bir sıfat kazandırılarak Osman Gazi'nin babası ve Osmanlı Hanedanı'nın efsanevi kurucusu Ertuğrul Gazi'nin türbesinde her yıl ayrıntılı bir anma töreni (ihtifal) düzenlenilmesine başlanmıştır. 1902 yılında Ertuğrul Gazi Camii'nin çevresindeki camiye kuşatan binalar boş alan yaratmak için istimlak edilmiştir ve bu alan Karakeçili aşiretinin özgün göçebe kıyafetleri içinde Söğüt'e girip at üstünde resmigeçit yaptıkları ve atlıların, binicilik gösterileri, cirit oyunları gibi Türklüğün geleneksel sporlarını icra ettikleri bir kutlama yeri haline gelmiştir. (Deringil 2002, s.41)

Söğüt kasabasına ayrıca II. Abdülhamit, Orhan Gazi camisini tamir ettirmiş, 1903-1905'arasında kare planlı, kurşun kaplı tek kubbeli, kırmızı kesme taştan çift minareli Hamidiye Camisi'ni ve caminin hemen karşısına üzerinde tuğrası bulunan , kırmızı kesme taştan pencere ve kapı söveleri olan iki katlı taş Hamidiye İdadisi yaptırmıştır.

Her yıl gelen ziyaretçilerin konaklaması için Söğütte bir misafir hane yaptırılmasına karar verilmişti. Bu misafirhanenin planları Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır. (Dündar,1999)

Osman Gazi'nin ninesi Hayme Ana'nın kayıp mezarının bulunması ve türbesinin yaptırılması, Söğüt'teki Ertuğrul Gazi Türbesi büyük paralarla ihya edilerek çevresi geniş duvarlarla çevrili, ağaçlandırılmış bir bahçe içerisinde yer alan anıtsal bir mozoleye ve ziyaretgâha dönüştürülmesi, Ertuğrul Gazi'yi anmaya yönelik ziyaretlerin resmileştirilmesi ve gelenekselleştirilmesi, II. Abdülhamit'in Söğütte Mekke'yi ziyaret hacılar için yaptığı misafirhaneye benzer bir misafirhane yaptırmayı planlaması, Söğüt kasabasını İmparatorluğun, Türk kökenleri ile somut ve elle tutulur bir bağın kurulduğu seküler bir hac merkezine dönüştürmüştü.



Şekil 3.3.4.1: Ertuğrul Gazi Türbesi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.4.2: Ertuğrul Gazi Türbesi Haziresi, (Abdülhamit II.Collection, Library of Congress)



Şekil 3.3.4.3: Söğüt İdadisi, (<http://www.bilecik.gov.tr/sogut.htm>)



Şekil 3.3.4.4: Söğüt Hamidiye Camisi, (<http://www.bilecik.gov.tr/sogut.htm>)

3.3.5 Birüsseba Kazasının Kurulması

Günümüzde İsrail’de bulunan Be’er-Sheva (Birüsseba) kenti, Mısır’ın 1882 yılında İngiliz hâkimiyetine girmesi üzerine, Sina yarımadasındaki sınırı kontrol altında tutmak ve bölgedeki Bedevi kabileleri bir araya getirecek bir merkez oluşturmak için II. Abdülhamit döneminde (1319H./1901M.) Filistin de Necef Çölünde kurulmuştur. Mısır’ın İngilizlerin eline geçmesinin ardından Sina bölgesini Osmanlı ve İngiliz devletleri arasında sınır durumuna getirmiştir. İngilizlerin Arap aşiretlerine yönelik ilişkileri ve propagandaları nedeniyle Sina ile sınır oluşturan ve Bedevi aşiretlerinin yoğun olarak bulunduğu bölge önem kazanmıştı. Mısır ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki sınır Abdülhamit döneminin sonuna kadar tartışmalı kalmıştı. 20. yüzyıla girilirken Kudüs-ü Şerif Sancağı kağıt üzerinde tüm Sina yarımadasını içermesine rağmen, sınır İngilizlerin baskılarıyla Kızıldeniz’deki Akabe körfezi ve Akdeniz kıyısındaki el-Ariş kasabası arasında çekilmişti Çölün ortasındaki yapay biçimde oluşan sınırı kontrol altında tutmak için bir ön-yerleşime ihtiyaç duyulmuş, Birüsseba’da su bulunması, Sina’ya ve Mısır’a yakınlığı, Osmanlıların Necef’te yerleşim kurmasına neden olmuştu (Yenişehirlioğlu, 2001).

Birüsseba kenti Kudüs kentinin güneyinde yer almakta ve Sina yarımadasına bir giriş kapısı oluşturmaktaydı. Geçmiş M.Ö. 4.000’e kadar giden yerleşim Roma ve Bizans dönemlerinde bir sınır kentine dönüşmüş ve Bedevi saldırılarına dayanamayarak M.S. 7.yüzyılda terk edilmişti. Osmanlı yerleşimi surlarla çevrili eski kentin bulunduğu höyüğün yerine düzlükte kurulmuştu. Birüsseba’nın yerleşim yeri olarak Osmanlı döneminde yeniden kurulmasının nedenleri siyasi ve askeridir ve imparatorluk politikasının bir sonucu olarak diğer yeni yerleşimlerden farklı bir anlamı vardır.

II. Abdülhamit ulusçuluk akımı ile dağılmakta olan bir imparatorluktan kalan bölgeleri; İslam dini ve teknolojik olanakları modernleşme kapsamında öne çıkaran merkezi bir bürokrasi ile bağlamak istemiştir. Arap eyaletlerindeki Bedevi kabileleri yerleşik düzene geçirmeye yönelik uygulamalar olmuş ve eğitimde bunun bir parçası olarak kabul edilmiştir. Kent kurulduğunda anıtsal bir cami, askeri kışla ve hükümet konağının bulunduğu bir meydan (**Şekil 3.3.5.1**), bu meydanın doğusunda güneye kadar devam eden planlı bir biçimde birbirini dik açıyla açıyla kesen iki tarafında tek katlı evlerin bulunduğu sokaklar, Bedevi çocukları için yapılmış anıtsal bir okul yapısı (**Şekil 3.3.5.2**), diğer bir okul yapısı ve meydanın

batısında bugün misyonerler merkezi olarak kullanılan başka bir yapıdan oluşmaktaydı (Yenişehirlioğlu, 2001).

Birüsseba'nın Osmanlı dönemi merkezini etrafında kamusal yapıların bulundu bir meydan oluşturur. Bu meydanda taklar kurulup törenler düzenlendiği, Osmanlı yöneticileri ile Bedevi Aşiret liderleri arasında görüşmeler yapıldığı fotoğraflarda görülmektedir. Bu meydanın güney ve batısında kalan kısımlarda ise birbirini dik açıyla kesen kent planı görülür.

Birüsseba'da inşa edilen en anıtsal yapı meydandaki camidir (**Şekil 3.3.5.3**). Aynı dönemde Tanzimat sonrasında oluşan veya Tanzimat sonrasında değişen kent düzenlemelerinde bu tür anıtsal bir cami yoktur. İdari sistem gereği ortaya çıkan hükümet konağı, belediye binası gibi yeni kamusal düzeni yansıtan yapılar ön plandadır. İdadi, rüştiye, yetimhane gibi eğitim yapıları veya kışla askere alma gibi askeri yapılar göze çarpar.

Bu bakımdan Birüsseba'da inşa edilen anıtsal camiyi II. Abdülhamit döneminin Arap ülkelerinde uygulamaya çalıştığı ve yukarıda değinilen İslamcı politikaya bağlayabiliriz. Yapının plan seçimi de bu amaca uygundur; başkent ve yerel mimari üslup özelliklerinin eklektik bir biçimde uygulanmasıyla inşa edilmiştir. Kuzeyinde yer alan avlu, kapalı ibadet mekânı ve kubbesi ile Selâtin Cami planı uygulanmıştır. Klasik dönemde merkezi saltanat ideolojisini yansıtan bu plan, 17. yüzyıldan sonra yerel yöneticilerin güçlerinin arttığını göstermek istercesine camilerinde tercih ettikleri bir plan tipi olmuştu (Yenişehirlioğlu, 2001, s.627)

Buna karşın başkentte ve sultan camilerinde avlu, 19. yüzyıldan sonra ortadan kalkmış ve sultani görünümü tanımlatan bir biçim olmaktan çıkmıştı. Birüsseba camisinde avlu klasik anlam yüklemesiyle kullanılmıştı. Ancak bu avlu başkent üslubunda görüldüğü gibi revaklarla çevrilmemiş, Osmanlı dönemi Suriye-Şam yapılarında görüldüğü gibi revaksız bir avlu inşa edilmiştir. Sultan camilerinde olması gereken çifte minare yerini tek minareye bırakmıştır. İstanbul'da Yıldız Sarayı yanında inşa ettirilen cami de tek minarelidir. Kapalı ibadet mekânının kubbesi de dıştan düz bir çatının ortasına yerleştirilerek vurgulanmıştır. Çokgen bir kasnak üzerine oturan kubbe başkent örneklerinden farklı olarak sivri kemerli bir dış hat çizer. Kasnağın köşelerine ise akroterler yerleştirilmiştir. Siluet olarak Yıldız Hamidiye camisini

anımsatan bu düzenlemenin işçilik kalitesi İstanbul'dakinden düşüktür (Yenişehirlioğlu, 2001, s.627).

II. Abdülhamit'in tuğrası caminin batı tarafında iki yanınca sütuncelerin bulunduğu avluya giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabe için ayrılan barok üslupla yapılmış çerçevenin içi boştur. Kapalı ibadet mekânının yan cephelerine ise yüksek bir sivri kemerle belirlenen pencere boşluğu içine ikiz atnalı kemerler, kemerin alınlık kısmına ise yuvarlak biçimli gülbezek formunda pencereler yerleştirilmiştir. Avlunun cephelerinde ise yine sivri kemerlerle çevrelenmiş tek atnalı kemerli pencere düzenlemesi görülür. Cephelerde sivri ve yuvarlak kemerler içine yerleştirilen çift kemer düzenlemeleri Osmanlı mimarisine 19.yüzyılda 1856'da Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasından sonra, eklektik üslupla birlikte girmiştir. Ancak bu düzenlemenin İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camisi (1871) ve Yıldız Sarayı camisi gibi başkent uygulamalarında çifte kemerler gotik üslup özellikleri taşır. Atnalı kemer biçimi 19. yüzyılda Avrupa eklektik üslubu içine oryantalist öğeler olarak girmiştir. Kökeni geleneksel Ortaçağ Arap mimarisine bağlıdır ve bu üsluba gönderme yapar. Nüfusun çoğunun Müslüman ve Arap olduğu bölgede at nalı kemer biçiminin kullanımı doğrudan bir ifade biçimi gösterge olmaktadır. Aynı düzenin yuvarlak kemerli uygulaması ise 1908 tarihli Anberiya tren istasyonu binasında bulunmaktadır (Yenişehirlioğlu, 2001, s.628).

Yapının çokgen minaresi de silindir gövdeli ince başkent minarelerinden ayrılmakta ve Tunus'ta ve Suriye'de görülen yerel üslup etkisindeki Osmanlı camilerinin minarelerine benzerlik göstermektedir. Caminin büyüklüğü ve konumu dinsel söyleme verilen önemi vurgulamaktadır. Planı ve dış görünümü başkent İstanbul ve oradaki üsluplara gönderme yapmaktadır. Ancak minare biçimi, kemer tipleri, kubbe biçimi gibi öğeler ise yerel olanı vurgulamakta ve öne çıkarmaktadır (Yenişehirlioğlu, 2001, s.628).

Birüsseba hükümet konağı cami ile beraber meydana çevreleyen ana yapılardan biridir. Meydanın kuzey doğusunda kalan yapı, eski tören fotoğraflarına bakıldığı zaman, yapının çevresinde korkuluk babalarıyla oluşturulmuş ve yapıyı yoldan ayıran bir kısım görülmektedir. Törenlerin yapıldığı, takların ve konuşmacılar için hazırlanan kürsülerin çevre dekorunu bu iki yapı oluşturmakta ve olayların geçtiği sahneyi yasal kamusla dekorun içine yerleştirmektedirler. Yapı Birüsseba'daki diğer tüm binalarda olduğu gibi taştan yapılmıştır. Ancak Anadolu'nun büyük kentlerinde gördüğümüz anıtsal hükümet konaklarından daha mütevazıdır. İki katlı olarak inşa edilen yapıya alt katta, üst katı taşıyan sivri kemerli,

kompozit sütun başlıklarının kullanıldığı sütunlarla bölünmüş revaklı bir ön cephe aracılığı ile girilir. Giriş katında, kuzey güney ekseninde yer alan giriş holünün iki yanında doğu-batı ekseninde yerleştirilmiş iki oda bulunmaktadır. Holün kuzey tarafından merdivenle üst kat sofasına çıkılır. Üst katta ise orta sofalı ev planı görülür. Sofa ise üst cephedeki dikdörtgen ve üstten silmeli pencere çerçevelerinden farklı olarak yüksek yuvarlak bir kemerle cepheye açılmaktadır. Bu açıklığın önünde bezemeli dökme demir şebekeleri olan bir balkon vardı. Hükümet konağının beşik çatısı camiden ve çevredeki düz katlı konut mimarisinden farklı olarak kiremit kaplıdır (Yenişehirlioğlu, 2001).

Bu yapı, planı ve dış görünümü ile o bölgede 19. yüzyılın ikinci yarısında çok yaygın olan konut geleneğini yansıtmaktadır. Konut mimarisine dayalı plan tiplerinin kamusal yapılarda kullanımı Osmanlı mimarisinde çok görülür. 19. yüzyılda inşa edilen okul, askere alma şubeleri, belediye ve mütevazı planlı hükümet konaklarında da iç veya orta sofalı ev plan tipinden türemiş planlar hem Anadolu’da hem balkanlarda kullanılmıştır.

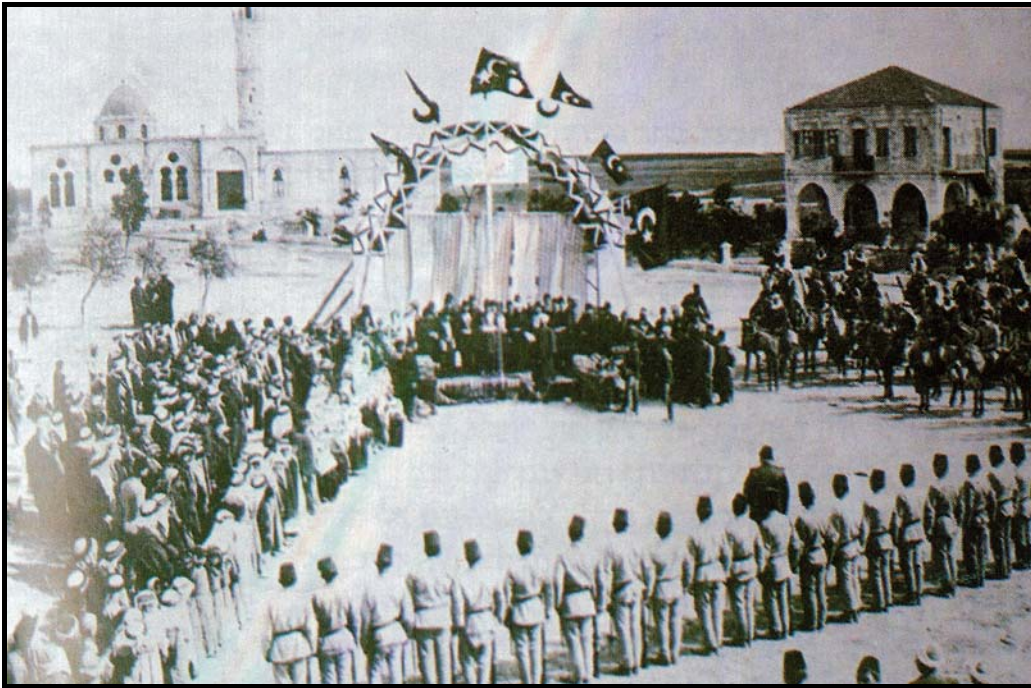
Hükümet konağının karşısında, meydanın güneydoğusunda hükümet konağından daha büyük ve anıtsal bir yapı olan askeri kışla çevre yapılarda görülen benzer taş malzeme ile inşa edilmiş, kemerleri dikdörtgen pencere söveleri ile üst pervazlarda yer alan silmeler yönetici evindeki mimari özelliklerle aynıdır. İki katlı kütsel yapının meydana bakan ön cephesinin merkezdeki bölümü yapı kütselinin dışına taşırılmış ve üst kat yuvarlak kemerli üç pencere ile vurgulanmıştır. Düz çatılı yapıda görülen bu özellikler 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarında Ortadoğu’da ve Anadolu, Osmanlı kamu binalarının cephe düzenlemelerinde yaygın olarak görülen tiptendir. Böylece cami, kışla ve yönetim merkezinin çevrelediği ana meydan Birüsseba’nın Osmanlı dönemindeki idari merkezini oluşturmakta ve kentin kuruluş amacını bu yapılar aracılığıyla vurgulamaktaydı (Yenişehirlioğlu, 2001, s.630).

Eski kent dokusunun batısına doğru, birbirini dik kesen ve geniş sokaklar arasında yer alan okul binaları, İmparatorluğun diğer bölgelerinde görülen okul binalarıyla benzer anıtsallıktadır. İki katlı ve taştan yapılan bu binalar geniş ve yüksek tavanlı odaları, ve orta sofaları ile dönemin mimari özelliklerini yansıtır. Genellikle yapı kitlesinin dışına taşan giriş bölümleri üç kemerli açıklıkları ve merdivenli girişleri ile dikkat çeker. Bu bölümün üst kısmı neo-klasik üslupta bir üçgen alınlıkla son bulur. Alınlığın orta yerinde bulunan dört yapraklı yonca biçimde açıklık havalandırma deliği olarak kullanılmaktadır (Yenişehirlioğlu, 2001)

Kent planından ve eski fotoğraflardan görüldüğü gibi eski evler, depo ve dükkânlar tek katlı yapılar olarak Tanzimat nizamnamelerine göre açılmış geniş ve birbirini kesen düz sokakların iki yanında yer almaktadır. Genellikler düz damlı ve tek katlı olan evlerin ve depoların arasında kiremit çatılı ve daha özenli inşa edilmiş binalarda bulunmaktadır. Bölgesel üsluba göre cephelerinde üç kemerli açıklıkları olan binaların pencere söve ve silme tipleri ile önündeki korkuluk babalarının tipi meydandaki hükümet konağı ile aynı özellikleri göstermekteydi.

Yapıların benzer özellikleri ve tarzları Birüsseba'nın birlikte planlanıp, aynı işçi grubu tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Bu özelliklerin arasında Filistin bölgesine özgü yerel uygulamalarında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Büyük bir olasılıkla, İmparatorluğun güney sınırları kontrol edecek yeni bir yerleşim yerinin kurulması sırasında da başkent İstanbul'dan bir mimar ya da mühendisin gönderilmiş olması gerekir. Kentsel planın oluşumunda, Nizamnamelerin uygulanmasında, caminin görünümünde, kamusal binalardaki neo-klasik ve kütsel gabarilerin kullanılmasında İstanbul özellikleri yansıtılırken, konut mimarisinin özellikleri, plan ve mimari öğelerin seçimi, düz dam kullanımı, kubbenin sivri dış hatları, at nalı kemer kullanımı gibi öğelerde yerel mimarinin ve iş gücünün etkisinde görülmektedir (Yenişehirlioğlu, 2001).



Şekil 3.3.5.1: Birüsseba Hükümet Meydanı, (Yenişehirlioğlu, F. 2001)



Şekil 3.3.5.2: Birüsseba Okul, (Yenişehirlioğlu, F. 2001)



Şekil 3.3.5.3: Birüsseba Camisi,

(<http://www.palestineremembered.com/BeershebaTownsSnapshot.html>)

4. SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE YAPILAN KENTSEL DÜZENLEME ÖRNEKLERİ

4.1. İstanbul

19 yüzyılda önce İstanbul'da gerçekleşmeye başlayan kentsel dönüşüm 18.yüzyıl boyunca dünya ekonomisinin periferisinde kalmış olan kentin dünya ekonomisine gittikçe daha fazla entegre olmasıyla ortaya çıkmıştır. Saray, Babıâli denilen sadrazam konağı, Süleymaniye'deki Ağa Kapısı ve Şeyhülislamlıktan başka belli resmi bina olmayan İstanbul'un bir bölümü nezaretler, devlet daireleriyle donandı. Beyoğlu ise bankalar ve ticarethaneler, mağazalar, restoran ve kafelerle doldu. İstanbul'un her yerinde kâğıt okullar, karakollar gibi 19. yüzyıl mimari zevkini yansıtan yapılar yükseldi. Avrupa'nın ilk metrolarından biri olan "Tünel" Karaköy ve Beyoğlu arasında hizmete açıldı. Kentsel mekânların, ekonomik ve sembolik olarak gittikçe daha farklılaştığı görülmüştür. Bu değişimlerin fiziksel görünümünün çok sayıda dolaylı etkisi olmaktaydı. Tanzimat döneminde İstanbul için ortaya konulan büyük projeler, gösterişli saraylar, kamu yapıları ve yönetici elitin yaptırdığı büyük konutlar, apartmanlar ve boğaz yalıları ve sonuçta ortaya çıkan başkentin yeni modern yüzü, Tanzimat reformları sayesinde devletin gücünün yenilenmesinin güçlü bir sembolüydü. Babıâli düzgün parke döşeli caddeleri, hükümet binalarıyla, imparatorluğun idare merkezi olduğunu gösteriyordu. 19. yüzyılda İstanbul'da da Paris, Londra ve Viyana gibi diğer İmparatorluk başkentleri gibi devlet tarafından yönlendirilen bir yapılaşma hamlesi görülmektedir. İstanbul devamlı kaldırım, su yolu inşaatı ve genişletilen caddelerle bir şantiye görünümü aldı. Başarılamasa bile İstanbul ilk defa bir plana göre düzenlenmek isteniyordu. (Ortaylı, 2005, s. 248)

Bu nizamnamelere göre 1856 Aksaray yangını ve 1865 Hocapaşa yangınının ardından İstanbul yarımadası yeniden şekillenmiştir. Yangın alanlarının haritaları çıkarılarak mahallelerin organik sokak şebekesi yeniden düzenleniyor, geniş ve düz caddelerin yapımı sağlanıyor, çıkmaz sokaklar yok ediliyordu.

Hocapaşa yangınının ardından kentin en önemli eksenlerinden olan Divanyolu'nun yeni nizamnamelere göre düzenlenmesine başlandı. İstanbul'da Divanyolu ekseninin doğu kısmını etkileyen 1865 yılındaki büyük Hocapaşa yangınının ardından Divanyolu'nun,

Firuzaga camisi ve Koca Sinan Paşa medresesi arasında kalan kısmında sokak genişliği iki katına çıkarıldı. Sokağın genişliğinin iki katına çıkarılmasıyla çifte tramvay hattına yol açıldı. Atik Ali Paşa camisinin duvarı yeni hizalamaya uyması için geriye alınırken, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesinin dükkânları, Köprülü Mehmet Paşa Medresesinin bazı kısımları, Atik Ali Paşa Medresesi ve Çemberlitaş Hamamı binalarının sokağa bakan köşesi yıkıldı. Yıkılan yerlere caddenin görsel bütünlüğünü sağlamak için Barboni'nin tasarladığı, Mağribi kökenli usul-ü Osmanî üslubunda oryantalist cepheler yapıştırılmıştır.(Cerasi, 2006, s.149)

Kuzey ve Güneydeki komşu semtler düzene sokuldu, çıkmaz ve kıvrımlı sokaklar ortadan kaldırıldı, yollar genişletildi ve aşağı yukarı birbirlerini dik açılı kesen bloklardan oluşan bir şebeke yaratıldı. Genellikle 1839–1880 arasındaki sokak genişletmelerinde anıtsal yapılara dokunmadan ev ve baraka gibi ikinci derece yapıların yıkılması yoluna gidilmişti. Bunun sonucunda sokak genişliklerinde önemli farklar görülür. Sokak sınırlarındaki tesadüfi devamsızlıklardan, imar yönetmeliklerinin düzensiz uygulamaları kadar muhtemelen sadece sokağı daraltan küçük yapıların ve çoğu durumda çok sıradan barakaların yıkılmasının tercih edildiği görülür. Aynı zamanda 19.yüzyılın başında Avrupa'da yapıları benzer biçimde anıtlarında çevresinin temizlenerek ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Büyük Hoca Paşa yangınının ardından alınan kararlar sonucunda 1876'dan sonra yangından etkilenmemiş olsalar, Ayasofya'nın çevresindeki ve ona bitişik bazı kent bloklarının yıkılmasına karar verilmiş, çevredeki mesken dokusunun, özellikle sultan türbelerine bakan ev bloku yıkılarak anıtın güney tarafında dikdörtgen biçiminde bir meydan oluşturulmuştu (Cerasi, 2006, s.149).

Benzer biçimde, Beyazıt Camisi, Beyazıt Medresesi ve Eski Saray'ın avlu duvarları arasındaki bölgeyi daraltan ticari binalar yıkılarak, caminin etrafındaki alan boşaltılmış ve mevcut Beyazıt meydanının hatları çizilmişti. (Cerasi, 2006, s.151)

Kentin Haliç'in kuzeyindeki kesimlerinin yeniden planlanması ve düzenlenmesi ise 1870 büyük Beyoğlu yangınından sonra olmuştur. İstanbul'daki ilk park da bu dönemde yapıldı. Taksim-Pangaltı arasındaki geniş arterin açılması sırasında planlanan ve beaux-arts ilkelerine göre tasarlanan Taksim bahçesi 1869'da tamamlanmıştı (Çelik, 1998).

Galata surları 1863–1865 arasında Galata'nın yoğun dokusu içinde ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla yıkıldı. Bu dönemde Karaköy ve Eminönü köprüyle bağlandı, şehirde iskeleler arası vapur seferleri başladı.

II. Abdülhamit dönemindeki faaliyetleri 1882’de çıkarılan Ebniye Kanunu yönlendirmişti. Bu dönemde kentin fiziki yapısını ve görüntüsünü etkileyen en önemli gelişmeler, denizyolları ve demiryollarının kent merkezine bağlantısını sağlayan liman, rıhtım ve istasyonların yapılmasıydı. Sirkeci Garı 1889’da, Haydarpaşa Garı 1909’da tamamlandı, Galata rıhtımı 1895’te, sirkeci rıhtımı ve antrepoları 1900’de yapıldı, Haydarpaşa limanı ve mendireği 1899–1903 yılları arasında depo alanları ve iki silo ile birlikte inşa edildi (Dumont, Gergeon, 1999, s 27). Kadıköy’de Haydarpaşa’da Haydarpaşa Garı, Haydarpaşa Liman tesisleri ve askeri hastanenin yanına Mekteb-i Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin yapılmasıyla kentin karşı kıyısında, kentin Avrupa yakasındaki sıkışık dokunun dışında anıtsal binaların ve tesislerin bir araya getirildiği bir yerleşke oluşturulmuştu.

Bouvard Planları:

İstanbul'da da diğer vilayet merkezlerinde olduğu gibi anıtsal bir yönetim merkezi oluşturmaya yönelik ilk büyük çaplı projeler II. Abdülhamit'in Eminönü meydanı, Karaköy Meydanı ve Galata köprüsü gibi önemli meydanlarının yeni projelerinin hazırlanması için Paris Belediyesi mimari bölümü genel müfettişi, Paris Dünya Sergisi'nin hazırlanmasında görev alan beaux-arts eğitilmiş Joseph Antoine Bouvard'ı görevlendirmesiyle hazırlanmıştı.

Paris'teki görevleri nedeniyle İstanbul'a gelemeyen Bouvard bir avan proje hazırlamak için İstanbul'un büyük boy fotoğraflarını sipariş etti, Fransız hükümeti Bouvard'ın hazırladığı projelerin masraflarını karşıladı ve projeyi Osmanlı hükümetine resmi bir hediye olarak takdim etti.

Bouvard'ın avan projesi İstanbul için tamamen yeni bir imaj öneriyordu. Fransız mimar İstanbul'un önemli meydanlarında beaux-arts ilkelerini kent dokusuna uyarlayarak, düzenlilik, simetri, anıtların meydana çıkarılması, tören alanlarının açılması gibi uygulamalarla İstanbul'un çağdışı kalmış kent imajını değiştirmeyi öneriyordu (Çelik, 1984,s.110)

Bouvard'ın İstanbul'da yeniden planlama alanı olarak seçtiği dört bölgenin (At Meydanı, Beyazıt Meydanı, Galata köprüsü ve Yeni Cami meydanı) çizimleri mevcuttur. İstanbul'un bu meydanlar aracılığı ile modernizasyonu projesinde Bouvard,'ın projeleri avan proje olarak hazırlanmıştı. Belli başlı bir kentsel nazım planı olmadığı için, çizimlerde düzenlenecek yeni meydanlar arasındaki bağlantılar belirlenmemişti. Kentin karmaşık topografyasının ve kendine özgü yaşam dokusunun modern temiz bir Avrupa kenti görünümü yaratmak amacıyla göz ardı edilmişti. Yapıları itibari ile sokak hizalamalarına atıfta bulunmayan kamusal alan ile arasında geçiş elemanları bulunan, karmaşık hacim kompozisyonlarından ötürü bina cepheleri öne çıkmayan, Mekkeye yönelik olarak konumlanan ve yeşil alanlarla çevrelenen, Sultan Ahmet, Beyazıt Camisi ve Yeni Cami gibi Osmanlı anıtlarının, 19. yüzyıl Batı Avrupa kentsel kompozisyonundaki, simetri, uzak eksene perspektif ve sokağa göre hizalama gibi beaux-arts ilkelerine göre bir planlamanın içine yerleştirmenin doğurduğu sorunlar çözümlenememiştir (Çelik, 1992)

At Meydanı Projesi:

Bouvard'ın projesinde At Meydanı orijinal seviyesine indirilecek, Tabandan merdivenlerle caddeye ulaşılabaktı. Meydanın Divanyolu'na kavuşan kuzey ucunda bir merdivenin iki yanında yer alacak iki sütun arasından, meydana anıtsal bir giriş düşünölmüştü. Meydan köşelerinde budanarak biçim verilmiş ağaçlardan bulunan simetrik bir Fransız bahçesi olarak düzenlenecek ve çeşmelerle tamamlanacaktı.

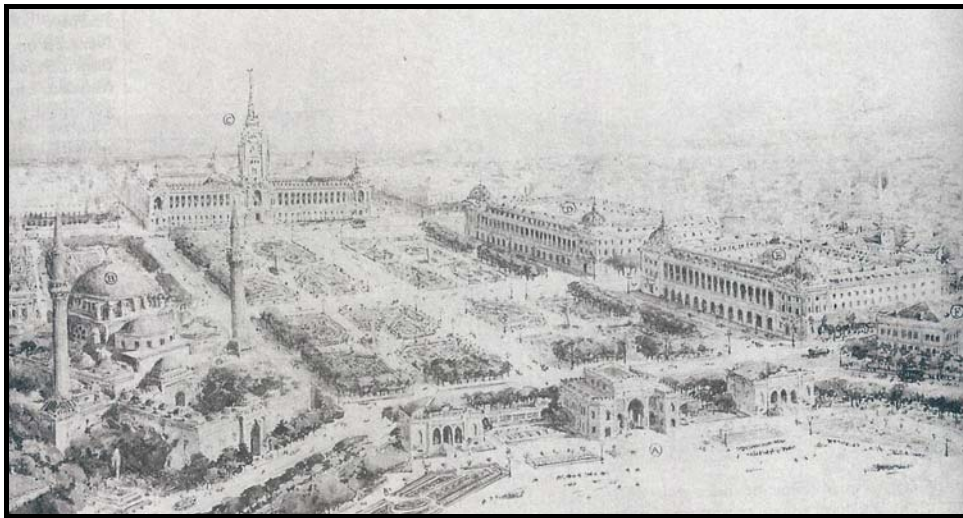
Dikilitaş, Yılanlı Sütun ve Örne Sütun'un sıralandığı aks simetriyi sağlıyor ve meydanı hafifçe Paris, hatta Concorde Meydanı havası (benzer Avrupa ve Amerika meydanları havası) veriyordu. Meydanın iki tarafında yükseltilmiş bir kaldırım boyunca ekilecek ağaçlar meydana zarif bir sınır çiziyordu.

At meydanı çevresindeki imar edilmiş alan meydan düzenlemesine uygun olarak değıştirilecekti. Sultanahmet camisinin medresesi yıkılarak bahçe ve bahçe duvarı kaldırılacak Caminin avlusuna küçük bir Fransız bahçesi yapılacak ve avlunun ortasındaki çeşme üstü açık heykelvari bir yapı ile değıştirilecekti. At Meydanının batısındaki İbrahim Paşa Sarayı yıkılacak ve yerine büyük bir Polis Müdürlüğü yapılacaktı. Bu dev bina At Meydanı'nı boydan boya kaplayacak, E harfi biçiminde yaklaşık 480 metre uzunluğunda olacaktı. Binanın batıya bakan, At meydanına paralel, kuzey-güney ekseninde yeni açılacak bir caddeye bakan avlularında da bahçeler planlanmıştı. Ayasofya Camisinin bahçe duvarına kadar uzanan mahallede yıkılarak yerine yapılacak bahçe, burada polis müdürlüğü binalarının kuzeyinde yer alacak bahçe ile simetrik olacaktı (Coşkun, Özkoçak, 1998).

Beyazıt Meydanı Projesi:

Meydanın tarihsel olarak belirlenmiş şahsiyetini bir yana bırakarak sıfırdan başlamayı amaçlayan Bouvard kente yüzyıllarca sahip olmadığı bir şehir merkezi kazandırmayı amaçlıyordu. Beyazıt meydanının girişinde, Bizans'ın Tauri forumunun bulunduğu alan 1867'de kısmen düzenlenerek, Harbiye Nezaretinin önünde anıtsal bir açık alan yaratılmak istenmişti. Meydanın kuzey sınırını eski sarayın yerine 19. yüzyıl başında yaptırılan, Harbiye Nezaretinin kapısı, doğu ve batı sınırlarını da 15. yüzyıl yapısı Sultan Bayezid Camisi ve Medresesi tayin ediyordu (Çelik, 1992). (**Şekil 4.1.1**)

Bouvard var olan meydan boyutlarını şişirerek büyük bir dikdörtgen yaratmayı ve Harbiye Nezareti'nin bulunduğu eksen üzerine devasa kare merkez kulesiyle bir belediye sarayı binası oturtmayı tasarlamıştı. Yeni meydan kuzey-güney ve doğu-batı eksenleriyle merkez noktalarında fiskiyeleri bulunan dört kareye bölünecekti. Meydanın batısında bulunan Sultan Bayezid Medresesi yıkılacak, yerine sokak seviyesinde revaklı galerili, ana cepheleri belirleyen iki katlı sütunlar, avlulu ve Mansard çatıları ve köşeleri vurgulayan kubbeleri olan ikiz binalar inşa edilecekti. Bu iki bina, Sanayi ve Ziraat Müzesi ve Devlet Kütüphanesi, sırasıyla modernleşme ve terakkinin, eğitim ve kültürün simgeleri olacaktı. Meydanın güneydoğu ve güney batı köşelerinde adı olmayan iki benzer bina vardı. Bu binalarda Bouvard binalarının üslubunun ana unsurlarını paylaşıyorlardı. Beyazıt meydanının doğal eğimi proje sırasında hesaba katılmamıştı. Arazinin eğimi projenin tutarlılığını bozardı. Sokak bağlantıları çözülmediği gibi bazı yerlerde birbirleriyle çelişmekteydiler (Çelik, 1992).

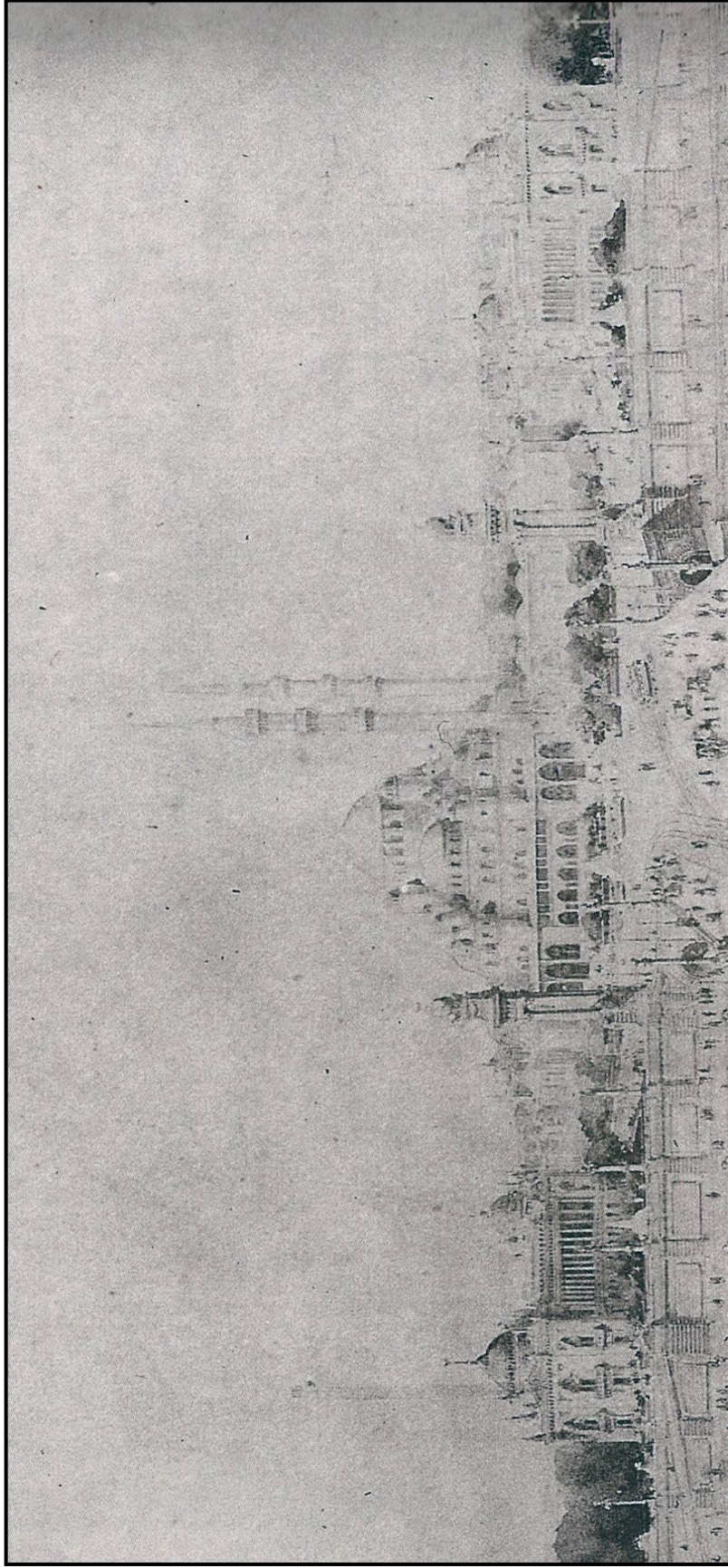


Şekil 4.1.1: Beyazıt Cami Meydanı, (Coşkun, Özkoçak Ş.1998)

Valide Sultan Meydanı Projesi:

Bouvard'ın İstanbul için düşündüğü Galata Köprüsü projesi görkemli bir yapıydı. Bouvard'ın projesi herhangi bir batılı gezginin yada Batılılaşmış Osmanlı elitinin kolaylıkla modern mimarının en seçkin örneklerinden biri olarak görebileceği bir yapı öneriyordu. Köprü 1900 Paris Dünya Sergisinin için yapılan III. Alexandre köprüsünden esinlenmekteydi. III. Alexandre köprüsü Seine nehri üzerinden geçen metal bir yapıydı, üstündeki ağır süslemeler, melek ve tanrı heykelleri, metal şamdan ve çelenk ile dönemin mimari zevkini çok iyi yansıtan bir yapıydı. Köprü'nün güney ucundaki yeni cami köprü'nün önünde oluşturulacak geniş meydanın odak noktası olacaktı. Valide Sultan Meydanı adı verilecek bu meydanın sınırları camiyi çevreleyen iki çeyrek daireden oluşacaktı. İki binanın Haliç'e bakan üç bölümlü ve Osmanlı mimarisinden esinlenen kubbeli uç cepheleri, revaklı kavisleri olacaktı. Yinede caminin yerleşimi minareleri ve avlusu ile istenilen simetriyi bozuyordu. Köprü kentin en işlek noktalarından biriydi ve proje için geniş çaplı yıkımlar gerekiyordu. Yeni cami çevresinden soyutlanarak, büyük bir meydanın ortasında bir anıt olarak ortaya çıkarılmıştı. Kendi başlarına yeniden tasarlanan bu kent bölgelerinin birbirleriyle irtibatını sağlamak için bir çalışma yapılmamıştı (Çelik, 1992).

Bouvard'ın projelerinde kentin eski yarımada içindeki düzensiz ve plansız Şarklı kesimi Paris'e ve diğer modern Avrupa kentlerine benzer biçimde, anıtsal binaları, tramvayların işlediği geniş temiz caddeleri ile meydanları ile düzenli, sakın ve modern bir şekilde yeniden tasarlanmıştı. Bu imaj batılılaşmış Osmanlı yüksek bürokrasisi ve Avrupalılar tarafından beğenilmişti ve projelerin gerçekleştirilmesi için ödenek ayrılmasına dair irade-i seniye çıkarılmıştı. Daha sonra büyük ihtimalle bu ölçekte büyük bir planın uygulanmasının çıkaracağı büyük çaplı masraflar nedeniyle hükümet tarafından uygulamaya konamamış olsa da saltanatı süresince imparatorluğun her yerindeki kentlerde oluşturulan anıtsal meydanlarla ve kamu yapılarıyla imparatorluk kentlerin görünen yüzünü kalıcı biçimde dönüştüren II. Abdülhamit'in benzer bir kentsel değişimi İstanbul'da gerçekleştirmeyi planlamış olduğu anlaşılmaktadır (Çelik,1992). (Şekil 4.1.2)



Şekil 4.1.2: Yeni Cami Meydanı, (Coşkun, Özkoçak Ş.1998)

Hamidiye camisi:

1885- 1886 yıllarında yaptırılan Yıldız Hamidiye Camisinin Sultan II. Abdülhamit tarafından Sarkis Balyan'a ya da yardımcısı Dikran Kalfa'ya yaptırıldığı düşünülmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında yapılan Dolmabahçe, Mecidiye ve Ortaköy camileri gibi bir selamlık camisi olarak inşa edilen bu yapı, padişahın selamlık törenlerini yıldız sarayından uzaklaşmadan düzenlemesine olanak verdiği gibi çevresindeki alanda gerekli törenler için kullanılmaktaydı. Konumu ve işlevleriyle bir saray camisi olma özelliği özellikle kitlesinde ve dekorasyonunda öne çıkmaktadır. Bizzat sultan tarafından adına yaptırılması nedeni ile selatin camisi statüsünde olan caminin diğer selatin camilerinin aksine tek minaresi vardır. Sultan'ın yaptırdığı bir camide artık en az iki minare yapılmasının zorunlu kabul edilmemesi ve caminin tamamlanmasının ardından avluya yaptırılan saat kulesinin sembolik olarak diğer minarenin yerini tamamladığını düşündüğümüzde iktidar sembollerinin zaman içinde nasıl değişime uğradığını göstermektedir (Yıldıran, 1989).

Caminin tasarımında köşk ve saray imgesi öne çıkmaktadır. Kagir ve ana hacminin bir bölümünün ahşap bir kubbeyle örtüldüğü caminin bir hünkar mahfili ve Cuma selamlıklarında kullanılan bir kabul dairesi vardır. Hünkar köşkü kitlesi harim bölümünü de içeren dikdörtgen planlı tek bir kitle biçiminde şekillenmiş buna iki taraftan eklenen daha alçak dikdörtgen planlı iki kütle cepheye simetrik bir görüntü vermiştir. Cephenin merkezi aksının taç kapı biçiminde tasarlanmasında bu etkiyi güçlendirmiştir (Batur, S. 1994)

Cephesi küfeki taşıyla kaplı olan Hamidiye Camii dış yüzey bezemesi genelde kemer içi oyma neo-gotik motiflerle süslü sivri kemerler ve çatı frizini oluşturan mukarnas ve altıgen yıldızlardan ibarettir. Kubbe, Elhamra imgesine referans veren oryantalist bir üsluptaki kolonlara taşıtılmıştır. Caminin içi hünkâr mahfili diğer camilerde rastlanmayan bir zenginlik ve özenle bezenmiştir. Özellikle kubbenin koyu mavi üzerine yıldızlardan oluşan süslemesi benzersizdir (Batur, S. 1994).

Genel olarak değerlendirildiğinde Hamidiye Camisi de döneminin diğer yapıları gibi tek bir üsluba bağlı olarak değerlendirilemez. Kullanılan süsleme öğeleri göz önüne alındığında geleneksel Osmanlı mimarisinin bezeme motifleriyle mukarnas gibi ayırt edici unsurların neo-gotik elemanlarla bir araya getirildiği görülmektedir. (**Şekil 4.1.3**) Avrupa'da

dönemin yapılarında yaygın olarak kullanılan gotik öğeler Aksaray Valide Camisinde olduğu gibi eklektik bir tutumla İslami bir yapıda da kullanılmıştır. (Yıldiran, 1989, s.229)

Dört yüzlü saat kulesi üç katlıdır, köşeleri pahlanmış kare bir plana sahiptir.(1890–1891) tarihlidir, camiden daha sonra yaptırılmıştır. 20 metre'ye yakın yüksekliği ile kule aşağıdan yukarı incelen bir kare prizma biçimindedir (Şekil 4.1.4).



Şekil 4.1.3: Yıldız Hamidiye Camisi, (Kabacalı A. 2005)



Şekil 4.1.4: Yıldız Hamidiye Camisi Saat Kulesi, (Kabacalı A. 2005)

1893 Dersaadet Ziraat ve Sanayi Sergi-i Umumisi:

Ziraat ve Sanayi sergisi, rejimin kendini sergilemesi için bir fırsat olarak düşünülmüştü. Burada yapılacak binalarda kullanılacak üslup tartışılmış, Fuarda kullanılacak üslubun “Osmanlı, Arap ve Mağrip yani İslami olması isteniyordu. Daha sonra bazı binaların İslami bazı binaların Batı üslubunda yapılmasına karar verilmiş, uygulanacak üslubun Avrupa’da yayınlanan kitaplardan seçilen Rönesans üslubu olmasına karar verilmişti. Bu dönemde yapıların istenen üsluplarının önceden belirtilmesi yaygın bir Avrupa uygulamasıydı. Rönesans üslubunun Roma, Grek ve Gotik üslupların doğurduğu bir üslup olarak belirtilmesinden eklektik bir üslup istendiği sonucu çıkarılabilmektedir, Çalışmanın başına ise İtalyan mimar Raimondo D’Aronco getirilmiştir (**Şekil 4.1.5**). Sergi alanı olarak kentin yeni gelişen alanlarından olan Şişli havalisinde 142.000 metrekarelik bir alan ayrılmıştı. 1894 İstanbul depremi nedeniyle serginin düzenlenmesinden vazgeçilmişti (Çelik,1998, s.30).



Şekil 4.1.5: D’Aronco’nun Projesi, (Osmanlı Mimarı D’Aronco Sergi Kataloğu, 2006)

Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi:

Türkiye'nin ilk çocuk hastanesi ve modern hastaneciliğin uygulandığı ilk sağlık kurumu olan Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi (**Şekil 4.1.6**) Hazine-i Hassa nezaretine bağlı olarak 1899 yılında kurulmuştu. Sultan II. Abdülhamit tarafından 12 Şubat 1898'de henüz 8 aylıkken ölen kızı Hatice Sultan'ın anısına çocuklara hediye olarak yaptırılmıştır. (Özbek, 2002, s.216)

Hastane'nin önce Şişli'de Balmumcu Çiftlik-i Hümayun'u arazisi üzerinde yapılması kararlaştırılmış, Berlin'deki Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus adlı çocuk hastanesinin planları esas alınarak 2 Haziran 1898'de inşaata başlanılmıştır. Mimarlığını Franz Niebermann, inşaat eminliğini de Hasan Rıza Bey yapmış, inşaatı bir yılda tamamlanmıştır (Özbek, 2002, s.218).

5 Haziran 1899 günü 671 çocuğun sünnet edildiği bir düğünden sonra "Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi" adıyla hasta kabulüne başlanmıştır. Başhekimliğine, kuruluşunda önemli payı bulunan İbrahim Paşa getirilmiştir. Din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin bütün Osmanlı çocukları parasız tedavi edilmekte ve ilaçları da hastane tarafından verilmekteydi. Müstakil bina sistemindeki hastanede; merkez bina, bakteriyolojihane, kimya laboratuvarı, muayenehane dairesi, beş ayrı bölüm, mutfak, çamaşırhane ile etüt ve kalorifer dairesi bulunmaktaydı. Birinci bölüm deri hastalıkları ve frengiye, ikincisi cerrahiye, üçüncüsü bulaşıcı olmayan hastalıklara, dördüncüsü iç hastalıklarına ayrılmıştı.

Padişahın özel ilgisi ve İbrahim Paşa'nın bilgi ve becerisi sayesinde hızlı bir gelişme gösteren hastaneye ertesi yıl yeni bir poliklinik yapılmış, alt katına da eczane ve ecza laboratuvarı kurulmuştur. 1902'de 22 yataklı yeni bir hariciye pavyonu eklenmiş, ayrıca bir kütüphane ile bir fotoğraf atölyesi açılmış, bir röntgen makinesi alınmıştır. 1903'te modern araç gereç ile donatılmış bir fiziko-terapi bölümü, ayrıca çocukların jimnastik yapması için bir yer tahsis edilmiş, serum ve aşı hazırlamak için bir laboratuar kurulmuş ve hastaneye su sıkıntısı yaşanmaması için Hamidiye suyu getirilmiştir. (Özbek, 2002, s.220)

1904'te ÷lkedeki ilk çocuk sanatoryumu burada 24 yatakla hizmete girmiştir. Türkiye'de ilk kez stetoskop kullanımı Dr. İbrahim Bey'in Almanya'dan getirdiği 6 stetoskopla Etfal Hastanesi'nde başlamıştır.

Hastane Türkiye'de kaloriferle ısınan ilk hastane olma özelliğine de sahiptir. 1905-1906'da da kadın hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar pavyonları, kimyahane, cami ve saat kulesi yapılmıştır. 1900–1907 arasında 'Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi'nin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi' adıyla hastanenin görevlileri ve faaliyetlerini gösteren Türkçe-Fransızca yıllıklar yayımlamıştır (Özbek, 2002, s.223).

Hastane Osmanlı Devleti'nin modernliğinin en önemli sembollerinden birisiydi. II. Abd÷lhamit'in saltanatı boyunca özel olarak desteklenmişti. Karahisar Maden Suyu'nun geliri vakıf olarak hastaneye bağışlamıştır. şişli sırtlarında bir tepede inşa edilmiş, hastanenin fiziki olarak görün÷r kılınmasına özen gösterilmişti. Aslında hastane kapsamında inşa edilmiş olan birçok binanın fiziki ihtişamına önem verilmemiş, daha çok yerine getirmeleri gereken işlevler öne alınmıştır. Daha sonraki bir tarihte şişli Caddesini Hastaneye bağlayan yol, hastane binalarının ana cadde'den gör÷nebilirliğini sağlamak üzere yenilenmiştir. Önceden kavisli ve engebeli olan yol, düz bir hat haline getirilerek, meyiller kaldırılmış ve şişli Caddesindeki girişe hastane'nin Türkçe ve Fransızca ismini taşıyan kemerli bir geçit yerleştirilmişti. Daha sonra, 1907 yılında hastane bahçesine hastanenin modern silüetini pekiştiren büyük bir saat kulesi eklenmiştir (Batur, 1994b).

Hamidiye Etfal Saat Kulesi ve Mescidi 1907'de inşa edilmiştir. Saat Kulesinin, hastane yönetimi tarafından yayımlanan Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi'nin İstatistik Mecmua-i Tıbbiyesi (Annales, 1907) adlı yayında, projesinin hastane başmimarı ve Mühendishane-i Hümayun hocalarından Mahmud şükr÷ Bey tarafından hazırlandığı ve inşa edildiği belirtilmektedir. Öte yandan Udine Kent Müzesi (Civici Museum) Arşivi'nde kule ve mescidin mimar R. d'Aronco tarafından tasarlanmış imzalı bir projesi ve eskizleri bulunmaktadır. Milli Saraylar Arşivi'ndeki bazı belgelere göre de d'Aronco'nun yapımın gözetimi için bir diğer İtalyan mimar Felix Pellini'nin adını verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Felix Pellini'nin yapım aşamasında çalışıp çalışmadığı hen÷z bilinmemektedir. Özetle yapımda d'Aronco'nun projesinin kullanıldığı ancak uygulamanın büyük olasılıkla F. Pellini tarafından yapıldığı ve Mahmud şükr÷ Bey'in katkısının değişiklik direktifleri olarak ve resmi düzeyde bir uygulama yürüt÷c÷lüğü olarak varlığı söylenebilir (Batur, 1994b) .

R. d'Aronco'nun projesi, uygulanan yapıt ile büyük benzerlik taşımaktadır. Hastanenin yapılmasına özel bir ilgi gösteren II. Abdülhamit'in bir mescit ve saat kulesi yapılması emrini ve siparişini, d'Aronco'nun doğal olarak dikkatle ele aldığı bellidir. Mimar, son derece ilginç bir yaklaşımla mescit ve minare işlevini de vermiş ve sonuçta aynı zamanda bir anıt da olan tasarımı gerçekleştirmiştir.

Yapıt, zeminde, 10x13 m boyutunda dikdörtgen bir plana sahiptir. 0,70x0,70 m ölçüsünde dört çift ayak tarafından taşınan düz atkılı bir örtüsü ve kiremit kaplı bir çatısı vardır. D'Aronco'nun projesinde mescidin içine yerleştirilmiş olan kule, uygulamada yarım aks dışarı alınmış; daha geniş ve işlevsel bir iç mekan elde edilmiştir. Yine d'Aronco'nun projesinde üstü geniş bir saçakla örtülmüş olan ve mescidi çepeçevre dolaşması öngörülen revaklar iç mekâna alınmıştır. D'Aronco'nun projesinde revaklı bölüme üç yandan çıkılmaktadır. Mevcut yapıda ise biri saat kulesine diğeri mescit bölümüne ait olmak üzere iki giriş vardır (Batur, 1994b).

D'Aronco'nun proje ve eskizleri art nouveau ve oryantalist çeşitlemeler ile daha sofistike öneriler içermektedir (**Şekil 4.1.5**). Uygulama ise bazı oryantalist motifler içeren daha klasik, sade ve durağan bir tasarıma işaret etmektedir. Dönemin yazılarında yapı için style Turc (Türk üslubu) teriminin kullanıldığı görülmektedir (**Şekil 4.1.4**).

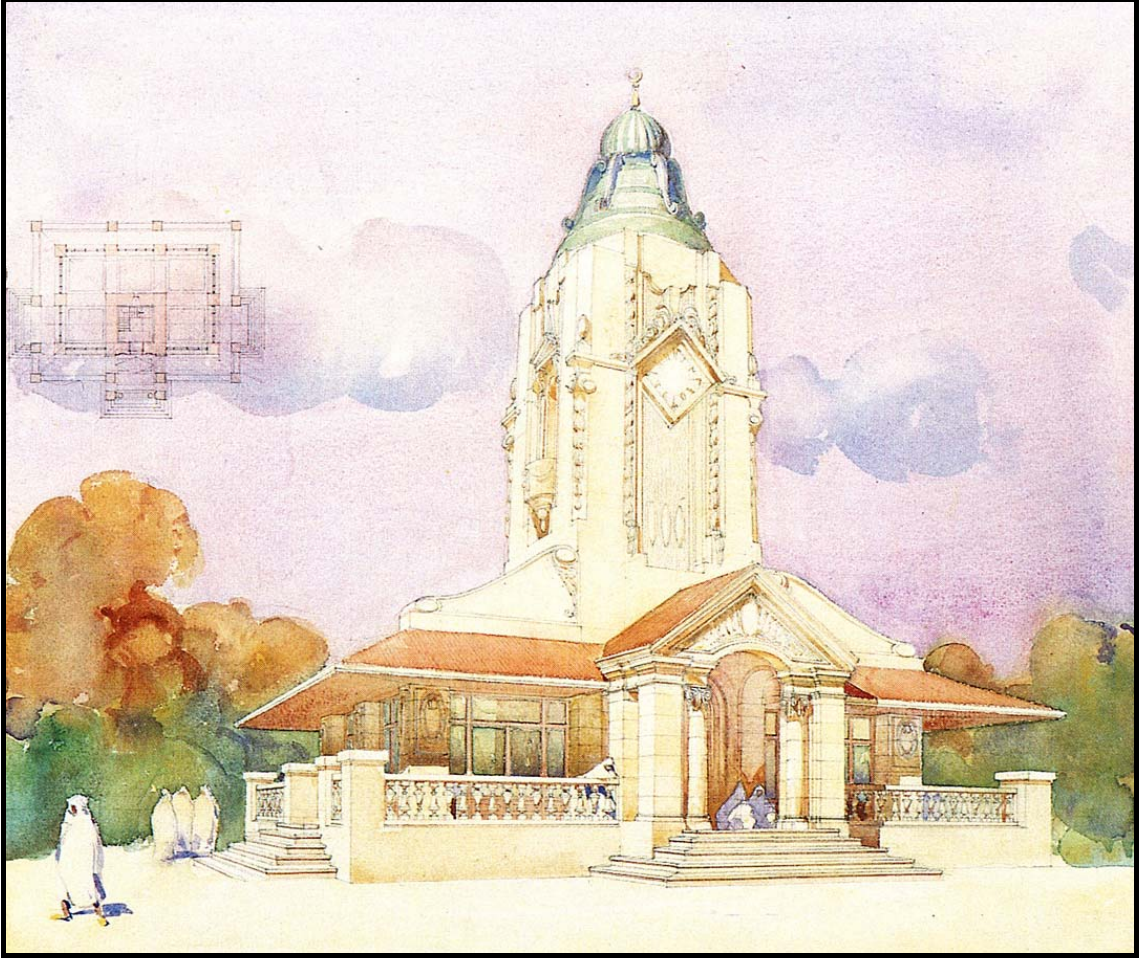
Yaklaşık 20 m yüksekliğindeki kule, kare planlıdır. Kırmızı tuğla ve beyaz mermerin renk almasığının kullanıldığı bir cephe düzenlemesi yapılmıştır. Köşeler ayrıık derzli taş kaplama ile çerçevlenmiş, ortası tuğla ile örülmüştür. Eksende yüksek ve sivri kemerli ve mukarnas üzengili bir nişe oturan pencereler vardır. Kemer alanının içine ise saat yerleştirilmiş, pencere bölümü de bir çift gotik kemerli kayıtlı bölünmüştür. D'Aronco'nun eskizlerinde üçgen alınlık içinde gösterilen giriş kapısı, burada üstü sivri kemerli bir çerçeve içindedir. Bu kemer kısmında binanın kitabesi vardır (Batur, 1994b).

Kulenin gövdesi, dörtkenarını çevreleyen bir balkon-şerefe ile bitirilmiştir. Bu balkon-şerefenin kenar ortalarına birer çanakla desteklenen küçük dairesel çıkmalar yapılmıştır. Mermerden korkulukları olan balkon bölümü alttan bir dizi takozla dekoratif olarak desteklenmiştir. Üst kesim, yine ayrıık derzli taş örgülüdür. En üstte köşeleri tutan dört küçük dekoratif pilon, proje ve eskizlerde olmayan ama mimarın daha eski çalışmalarında kullandığı bir motiftir. Kulenin saatinin hem alaturka hem de alafranga saati gösterdiği “porcelaine

diaphane”dan yapıldığı; rakamların porselen üzerine siyahla boyanmış olduğu ve geceleri aydınlatıldığı, dönemin yayınlarından anlaşılmaktadır (Batur, 1994b).



Şekil 4.1.6: Hamidiye Etfal Hastanesi Saat Kulesi, (Acun, H. 1994)



Şekil 4.1.7: D'Aranco'nun Hamidiye Etfal Hastanesi Saat Kulesi Eskizi, (Osmanlı Mimarı D'Aranco Sergi Kataloğu, 2006)



Şekil 4.1.8: Hamidiye Etfal Hastanesi, (Özbek, N. 2002)

Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası:

Gülhane'deki Tıp Fakültesi binalarının yetersiz kalmaları nedeniyle, Tıp fakültesinin Gülhane'de genişleme ve yenilenme olanağı olmadığı için Haydarpaşa'da askeri hastanenin yanındaki geniş alana yapılacak yeni bir binaya taşınmasına karar verilmişti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası daha önce yapılmış Haydarpaşa askeri hastanesi (1845) ve Selimiye kışlası arasındaki Kavak deresinin solunda Marmara denizine hâkim bir tepede inşa edilmiştir (**Şekil 4.1.9**). Seraskerlik tarafından yaptırılan binanın mimarı tasarımı Alexandre Vallaury ve Raimondo D'Aronco'nundur. (Batur, 1994a)

Yapıya öncelikle oryantalist bir ifade ve bazı kalsik ve barok Osmanlı mimarlığı çizgileri egemendir. Büyük dikdörtgen bir avluyu çevreleyen yan kanatlar yapıyı belirlemektedir. Dikdörtgen kütle, uzun kenarı denize paralel olacak şekilde yerleştirilmiştir. Deniz ve kara cepheleri, özgün oryantalist bir düzen yaratma kaygısının yoğunlaştığı bölümlerdir (Saner, 1998, s.85) Binanın oryantalist karakteri olan eklektik bir tasarım olduğu söylenebilir. Girişi belirleyen cephe düzenlemesinin iki yanında yükselen saat kulesi çiftleri vardır. Biri alaturka diğer alafranga saate göre ayarlı bu saat kuleleri yapının silüetini belirgin biçimde şekillendirirler. Saat kulelerinin arasındaki barok alınlıkta bayrak motifi ile bezeli bir saltanat arması vardır. (Batur, 1994a)

80.000 metrekarelik bir alan üzerine 140 x 80 dikdörtgen bir avluyu çevreleyen bir bina olarak yapılmıştı. Kışla planlarını andıran sade ve işlevsel bir planı vardı. Okul büyük bir özenle ve masraftan kaçınılmadan inşa edilmişti. İnşaat alanı toplam 24.000 metrekareye yakındı. Arazinin eğiminden ötürü batıda deniz cephesinde dört katlı, doğu cephesinde üç katlı olan binanın orta avlusu öğrenciler için bahçe olarak düzenlenmiş botanik bahçesi için okulun deniz tarafındaki alan düzenlenmiş, nadir bitki ve ağaçlar Fransa'dan getirtilmişti. Duvarların kaplanması Hereke ve Bilecik ocaklarından özel olarak getirtilmiş granitler kullanılmıştı. (Yıldırım, 1989)

Binanın inşaatı Şubat 1895'te başlamış ve Sultan II.Abdülhamit'in 25. cülus yıldönümü kutlamalarına yetiştirilebilmiştir. Deniz cephesindeki orta pavyonun üzerindeki saltanat armasının altına yapının bitimi için 13 Eylül 1900 tarihi işlenmiştir. Okulun eğitime açılış töreni ise padişahın yaş günü olan 6 Kasım 1903'te yapılmıştır. (Batur, 1994a)



Şekil 4.1.9: Haydarpaşa Mekteb-i Şahane Binası, (Barillari, Godoli, 1997)



Şekil 4.1.10: Haydarpaşa Mekteb-i Şahane Binası Saat Kulesi, (Özdemir, K. 1993)



Şekil 4.1.11: Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası Giriş Kapısı, (Barillari, Godoli, 1997)



Şekil 4.1.12: Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası, (Barillari, Godoli, 1997)

4.2. Bursa

Tanzimat'la birlikte, 1841 yılında Hüdavendigâr Eyaletinin merkezinin Kütahya'dan Bursa'ya taşınmasıyla, 17 ve 18. yüzyıllar boyunca önemini kaybeden ve nüfusu azalan Bursa bu dönemle birlikte yeniden gelişmeye başlamıştır. 1860- 1882 yıllarında Bursa Valiliği Yapan Ahmet Vefik Paşa'nın Bu değişimde büyük etkisi vardır. Ahmet Vefik Paşa Bursa'da Mart 1863 – Ekim 1864 arasında Anadolu Sağ Kol Cihedi Müfettişi olarak, II. Abdülhamit döneminde de Şubat 1879 – Aralık 1882 arasında Bursa valisi olarak görev yapmıştır. Ahmet Vefik Paşa Bursa'da ilk görev yaptığı dönemde kentin 1855 yılında geçirdiği depremin ardından yeniden inşası ve restorasyonu ile ilgilenmiştir. 1862'de Abdülaziz'in Bursa'yı ziyareti onuruna İpekçilik caddesinin üzerinde bir köşk yaptırılmış, Mudanya ve Gemlik yolları genişletilmiş ve düzeltilmişti. Gemlik yolu, kentin geleneksel dokusu keserek kent merkezinden geçen bir ana arter olarak hükümet dairesine ve kent merkezindeki yönetim merkezine kadar uzatılmıştı. Şehir merkezindeki diğer ana yolların genişletip düzeltilmesiyle hisardan Setbaşı'na kadar ana bir merkezi arter oluşturmuş, Setbaşı'ndaki caddeler ve İpekçilik genişletilmiş, çıkmaz sokakların çoğunu kaldırmıştı. (Saint - Laurent, 1992)

Ahmet Vefik Paşa yeni bir kent merkezi geliştirmemiş ama eski merkeze ulaşımı kolaylaştıran yeni yollar yaptırmış, eski anıtları Tanzimat dönemi yeni yapılarına bağlamaktı. Gemlik caddesi idari merkezin bulunduğu hükümet konağına çıkıyor, Hükümet caddesi de Hükümet Konağı'nı Ulucami'ye ve Bizans dönemi kalesine bağlamaktaydı. Geleneksel Omsnalı kent dokusunda böylece önemli değişiklikler yapılmıştı. 1872'de bir yangında yanan Kayan Çarşı ızgara plana göre yeniden düzenlenmişti. 1877'de Balkan ve Kafkas göçmenleri için hisarın altında ızgara planlı Rusçuk Mahallesi ve Gökdere'nin doğusunda Tatarlar mahallerini kurmuştur. Bu faaliyetler sırasında yapılan yıkım ve istimlakler Bursa halkının büyük tepkisini çekmişti. (Saint - Laurent, 1992, s.88)

Sivil binaların ve özel vakıf kuruluşlarının hepsi 1879'dan sonra inşa edilmiştir. Bunların arasında hastane, tiyatro, belediye binası ve posta-telgraf dairesi yer almaktadır . (Saint - Laurent, 1992, s.91)

Ahmet Vefik Paşa, Bursa Hükümet Konağını, yerel Bursa mimarisinin özelliklerini taşıyan ilk Belediye binasını ve hastaneyi yaptırmıştır, 1877-1880 arasında Hükümet

Konağının (Şekil 4.2.5) önündeki meydana ilk Tiyatro binası yapılmış (Şekil 4.2.7) ve meydan da bir bahçe olarak düzenlenmiştir.

Tanzimat'la beraber gelen modernleşmenin, sağlık kurumlarını da etkilemesiyle beraber, Bursa'nın ilk modern hastanesi Ahmet Vefik Paşa tarafından, hisarın üzerindeki eski Osmanlı sarayının bulunduğu, çamlık alanda başlamış, 1868 yılında Ahmet Vefik Paşa hastanesi adıyla açılmıştır. Saint – Laurent'in belirttiği gibi, 19. yüzyılda yaygın olarak kullanılan pavyon tipi hastane şeklinde inşa edilmiş olan yapıya, 1879 yılında ek bir pavyon eklenmiş ve yatak kapasitesi 60'a çıkarılmıştı. Hastaneye gelir sağlaması için muhtelif hanların (Sırmakeş ve Fidan Hanlar) balıkthane gelirleri pazaryeri temizlik gelirleri Nilüfer çayının suyu ve Uludağ'dan gelen odun, kerestenin ve bizzat Ahmet Vefik Paşa'nın kurmuş olduğu Bursa Tiyatrosu'nun gelirleri akar olarak bağlanılmıştır. 1904 yılında bahçesi genişletilerek hastaneye yeni binalar eklenmiştir.

1882 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın valilik görevinden ayrılmasının ardından göreve gelen valiler kentin üzerinde onun kadar damgalarını vurmasalar da kentin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde Ahmet Vefik Paşa döneminde kentte eski yeni arasında gözetilen dengenin, kentin modernleşmesi yararına bozulduğu görülmekteydi. Kentin modernleşmesi çeşitli şekillerde gerçekleşmekteydi, kasaba ve kentlerle bağlantısı yeni yapılan yollarla sağlanmış, kent merkezinden geçen geniş caddeler açılmıştır. Şehir kuzeye doğru genişlerken yeni mimari biçimler ve yeni bina türleri görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde ipekçiliğin kontrolünün Avrupa'ya geçmesi sonucunda ihracatta artış yaşanmış ve kent büyümeye başlamıştır. (Saint – Laurent, 1994)

Eyaletin önemli merkezlerinin birbirleriyle ve kıyı kasabalarıyla bağlantısını sağlamak için 1.300 kilometre yol ile kentin İzmit üzerinden demiryolu bağlantısı yapılmıştır. Bursa Mudanya arasında 1872'de başlanan ve yarım kalan Bursa'yı denize bağlayacak demiryolu hattı Fransızlara devredildi ve 1893'de hizmete açıldı. Bu hattın İstanbul ve İzmir'e bağlantısı gerçekleştirilemedi ama Fransız kontrolündeki Lyon'a ipek ihracatının arttırdı. Demiryolunun tamamlanması kent içi yol ağının değişmesine ve kentin kuzeye doğru büyümesine yol açtı. Kentin kuzeyinden geçen demiryoluna hizmet verebilmek için 1895–1907 arasında kuzey-güney aksında Mecidiye Caddesi açıldı. Bu yol çarşıya doğrudan ulaşım sağladığı gibi kenti bütünüyle kuzey güney yönünde geçerek kentin güneyindeki Maskem mahallesinde sona ermekteydi. 1902 yılına doğru çarşının kuzeyinde Hamidiye Caddesi açılmıştı. Hamidiye

caddesinde büyük konaklar ve çeşitli devlet daireleri yapılıyor. Bu caddenin açılması kentin kuzeyinin gelişmesi teşvik edilmişti, gelirleri Düyun-u Umumiye tarafından toplandığı için demiryolu ile Mudanya'ya nakillerini kolaylaştırmak için ipek depoları da kentin kuzeyinde yaptırılmıştı. 1888 yılında Düyunu Umumiye'nin tavsiyesiyle kurulan İpekçilik Enstitüsünün binası 1894 yılında İpekçilik caddesinde, Abdülaziz köşkünün hemen altında açılmıştı. Bu dönemde kentte gaz lambalarının ve Türkçe Sokak isimlerinin yazıldığı sokak levhalarının asıldığı görülmektedir. (Saint – Laurent, 1994, s. 222)

Hisar'da inşa edilen saat kulesi (**Şekil 4.2.6**), 1890 sonrası kurulan laik eğitim simgesi okullar modernleşmenin sembolleriydi. 1896'da Mudanya yolu üzerinde açılan Hamidiye Ziraat Mektebinin dışındaki bütün diğer okul yapıları kent merkezinin güneyinde dağın eteklerinde ve hisarda çarşıya yukarıdan bakan görünür konumlarda bir okullar bölgesi oluşturacak şekilde yerleştirilmişlerdir. 1890 yılında hisarın üzerinde sanayi mektebi, 1892'de mektebi maliki ilk rüştiye okulunun yerinin yakınında, 1906'da Öğretmen Okulu "Bursa Hamidiye Medrese-yi Muallimini" adıyla Setbaşı'ndaki Ermeni kilisesinin yukarısında kurulmuştu.

1894'te Bursa'nın doğusunda kentin üzerindeki yamaçlara yapılan Işıklar askeri okulu kentteki en büyük eğitim kurumuydu (**Şekil 4.2.8**). İki ana binadan ve küçük bir camiden oluşuyordu. Ana bina iki katlı büyük bir yapıydı. Avlunun sağında ve solunda ki merdivenlerden üst kata çıkılıyordu. Üst katta, sınıflar, kütüphane ve dispanserler vardı. Işıklar Askeri Lisesi'nin bugünkü binalarının yapımına ilk defa 1890 (21 mayıs 1305) yılında 14.000 m2 lik bir alan üzerinde başlanmış ve 1.394.654 kuruş sarf edilmek suretiyle 1893 (29 mayıs 1308) tarihinde bitirilmişti. Böylelikle 1894 (15 Zilkade 1309) tarihinde Bursa Valisi Münir Paşa tarafından büyük bir törenle hizmete açılmış ve öğrenimine burada devam edilmiştir. Öğrenci miktarlarının arttırılması düşüncesi ile 1895'de "B" bloğu'nun inşaatına başlanmış ve 1897 yılında bitirilmişti. Böylelikle, okul mevcudu 500 öğrenciye çıkarılmıştı. (<http://www.isiklar.kkk.tsk.mil.tr>)

Okul binaları ve kamu yapıları genelde sade ve klasik bir mimarileri, sütunlu girişleri, pencerelerin söveleri ve neo-klasik süsleme elemanları olan alaturka kiremit kaplı, sıvalı tuğla yapılarıdır. Okullar tek bağımsız binalardan çok bir avlu ile çevrelenen ve baskın bir yapının çevresindeki çeşitli yapılardan oluşan külliye benzeri kompleksler halinde düzenlenmiştir. Okul yapılarının çeşitli plan tipleri vardı. Genel olarak çeşitli fonksiyonları olan mekânların

açıldığı kapalı bir avluları bulunan dikdörtgen ya da kare planlı iki katlı kâgir yapılarıdır. Klasik Osmanlı mimarisinde külliyelerin ve camilerin kentin görünür yüksek yerlerine konumlandırılmalarına benzer biçimde devletin gücünün temsili olan yeni yapı türleri de benzer şekilde konumlandırılıyorlardı. (Saint – Laurent, 1994)



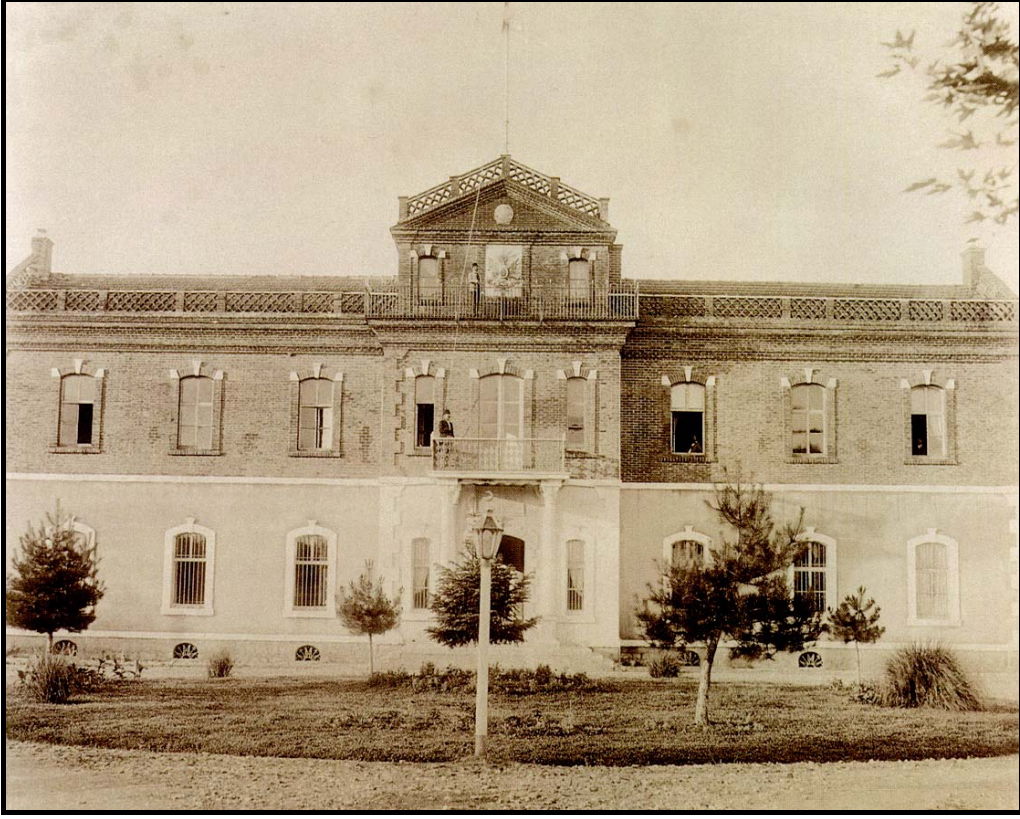
Şekil 4.2.1: Bursa Haritası (Cerasi, 1988)



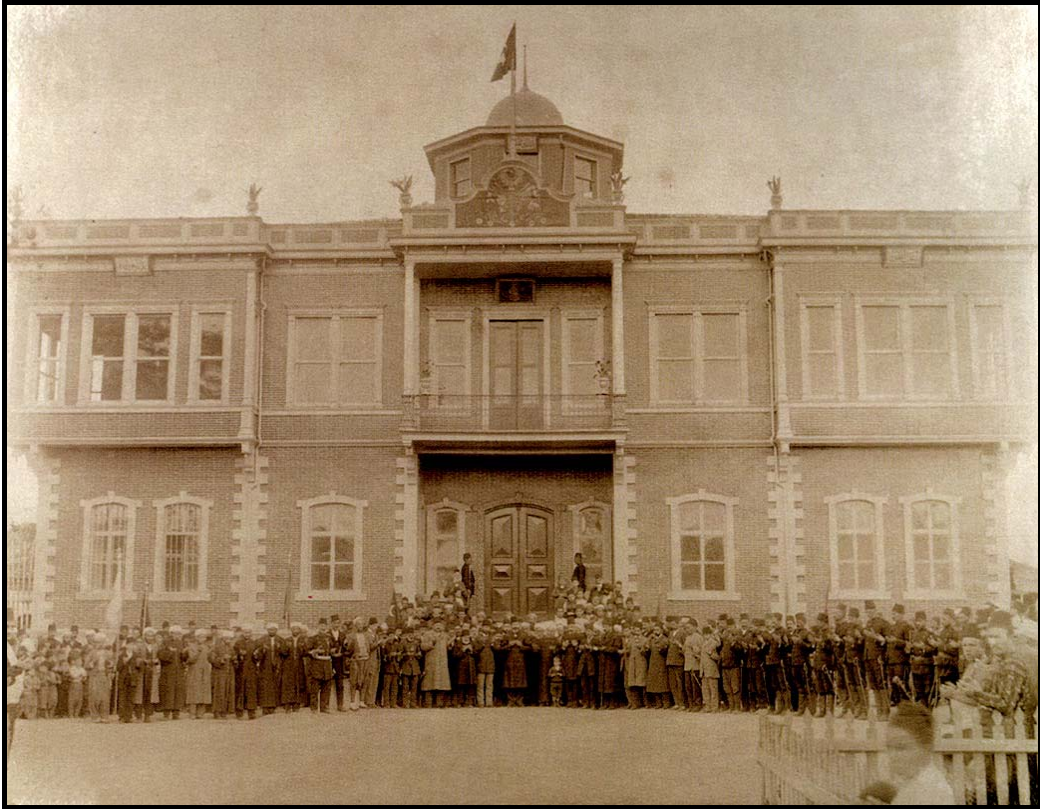
Şekil 4.2.2: II. Abdülhamit'in 25yıl Tahta çıkış Kutlamaları Hamidiye Çeşmesinin Açılışı, (Özendes, E. 2000)



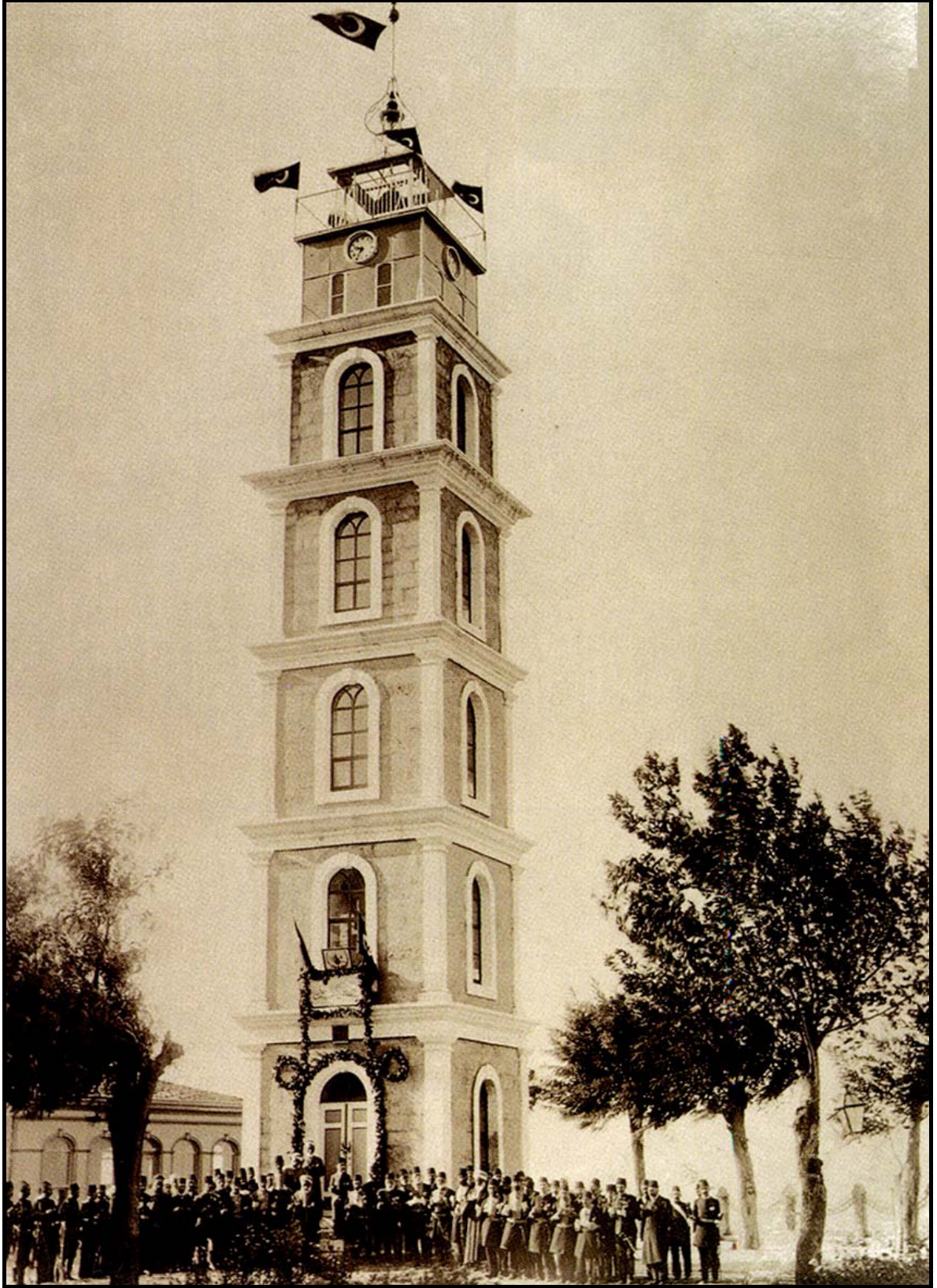
Şekil 4.2.3: Askeri Deponun Açılışı, (Özendes, E. 2000)



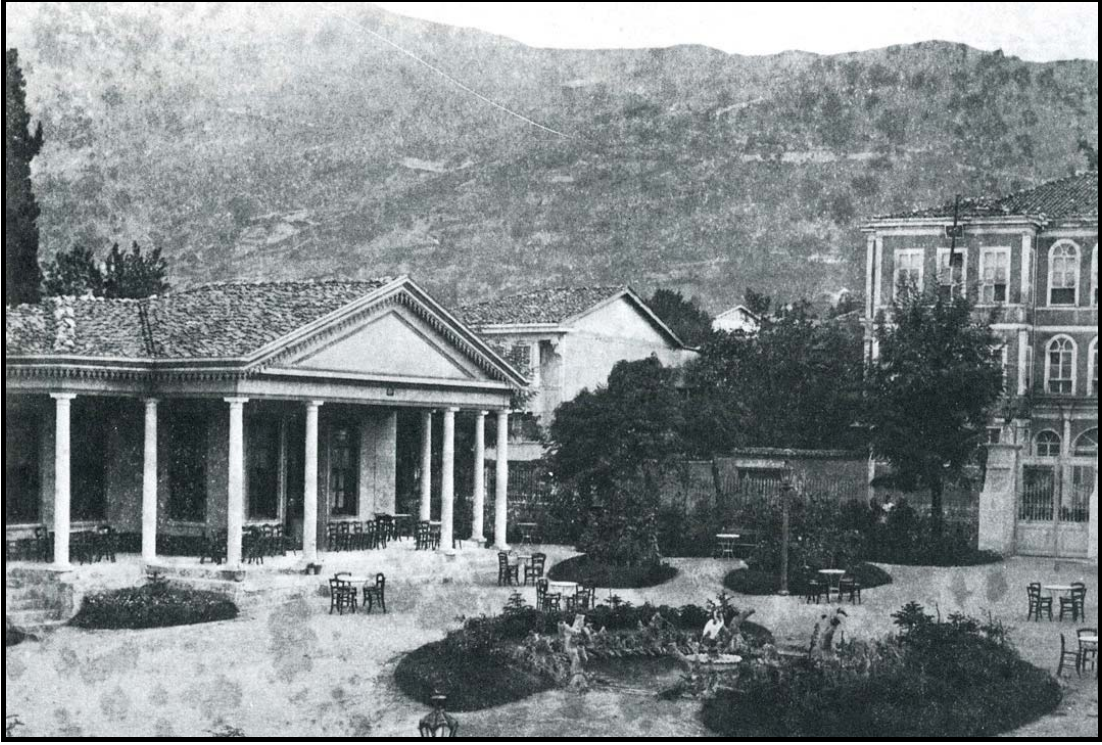
Şekil 4.2.4: Hamidiye Ziraat Okulu, (Özendes, E. 2000)



Şekil 4.2.5: Yenişehir Hükümet Konağı, (Özendes, E. 2000)



Şekil 4.2.6: Bursa Saat Kulesi, (Özendes, E. 2000)



Şekil 4.2.7: Ahmet Refik Pasa Tiyatrosu ve Hükümet Konağı, (Saint – Laurent, 1994)



Şekil 4.2.8: Askeri Okul, (Abdülhamit II. Collection Library of Congress)

4.3. Edirne

Antik Edirne kenti, Osmanlıların 1361- 1362 yıllarında kenti fethetmelerine kadar, kentsel dokusunu sur dışına çıkarmamış, gelişimini sur içinde sürdürmüştür. 1362 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Edirne'yi fethinin ardından kent gelişimi sur dışına çıkmaya başlamıştır.

Surların dışından doğu yönüne doğru kent çarşısı gelişirken, kuzeydoğu kapısından camiler, hanlar ve bedestenler inşa edilmeye başlamış, böylece kentin hem dini, hem ticari merkezi sur dışına taşmış, bu alan aynı zamanda kentin idari merkezini de oluşturmaya başlamıştır. Çarşı ve Kale içi bağlantısı ise Balık Pazarı Kapısı ve Tavuk Pazarı Kapısı gibi çeşitli kapılardan sağlanmıştır. Üç Şerefeli Cami, Eski Cami ve Tahtakale üçgeninde kentin en önemli ticari yapıları gruplaşırken, sur içinde sadece birkaç idari ve askeri bina inşası ile yetinilmiştir (Yerolimpos A.1993, s.133).

Edirne sur içi kent yerleşimi, eski Helenistik ve Roma Dönemlerinden kalan ızgara şehir, 600 x 730 ebatlarında ve dikdörtgen biçimindedir. Sur içinde genellikle gayri-müslim tebaa yerleşimi bulunmakta ve kiliselerin çoğu da bu bölgede toplanmaktaydı. Ana cadde aksının kuzey ve batısı Ortodoksların, ahşap bir duvarla çevrili olan güneydoğu aksında ise Yahudilerin yerleşim alanlarıydı. Bu iki gruptan daha küçük olan Ermeniler ise Yahudi ve Ortodoksların arasında mevzilenmekteydiler. Her grup mahallelerindeki güvenliklerini kendileri sağlıyorlardı. (Yerolimpos A.1993, s.134)

Osmanlı İmparatorluğuna, 1453 İstanbul'un fethine kadar başkentlik yapan Edirne, önemini 17. yüzyılın sonuna kadar korumayı başarmış fakat 18. yüzyıl başlarından itibaren, önemini kaybetmiştir. 18 yüzyıl boyunca 1745'te yangını ve 1752 Edirne Depremi gücünü iyice kaybeden Edirne, 1829 ve 1877 yıllarında Rus işgaline uğramış, Bulgaristan'ın kurulması ile art bölgesi ile bağlantısını kaybetmiş ve sınır kenti konumuna gelmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1981).

1877 Rus işgalinin ardından oluşturulan savunma tabyaları ile çevrelenen kentin bir sınır kenti olmasından dolayı artan askeri önemi, ticari önemini ikinci plana atmış, 1874'te açılan Edirne – İstanbul demiryolu hattına rağmen kent 19. Yüzyıl boyunca artan ticaret sonucu gelişen Selanik, Kavala ve Dedeağaç'ın gerisinde kalmaya başlamış ve Selanik bu

dönemde Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlardaki en büyük şehri olarak, Edirne'yi geçmiştir.

Tanzimat Fermanının ardından, Edirne'nin kentsel düzenlemelerine yönelik ilk adımı II. Mahmut 1830 ve 1839 yıllarında kente düzenlediği ziyaretlerle yapmıştır. Bu dönemde, yapılan tüm düzenlemelerin temelinde Sultanların Edirne'ye yaptıkları ziyaretler yatmakta, köklü değişimlere rastlanmamaktadır. Halkın katkılarıyla Sultan için Yıldız köşkü yaptırılmış, 1845'te Vali Tahir Paşa tarafından ilk defa kentin kadastroyu çıkartılmış ve taşınmaz mal ve sahipleri kayda geçirilmiştir. 1846 yılındaki Sultan Abdülmecit ziyareti için yapılan hazırlıklar kapsamında caddeler genişletilmiş, kışlalar tamir edilmiş, ev ve dükkânlar badana edilmiş ve resmi binalar kandillerle süslenmiştir (Yerolimpos A.1993).

1839 Tanzimat Fermanı ile etnik ve dinsel gruplar arasında iletişimin artmaya başlamıştı. 1846 yangının ardından kentteki Yahudi Mahallesi dağılmasının ve 1854- 1856 Kırım savaşı sırasında 15.000 kişilik bir Fransız ordusunun kentte kalması sonucunda, 1870'lerden başlayarak etnik ve dinsel gruplar arasındaki sınırlar ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Tanzimat'la gelen modernleşme ve kültürel birleşme benimsenmiş, restoranlar, kafeler, mağazalar, kulüpler açılarak, 18. yüzyıldan itibaren gerileyen Edirne kent yaşamına hareketlilik gelmeye başlamıştır.

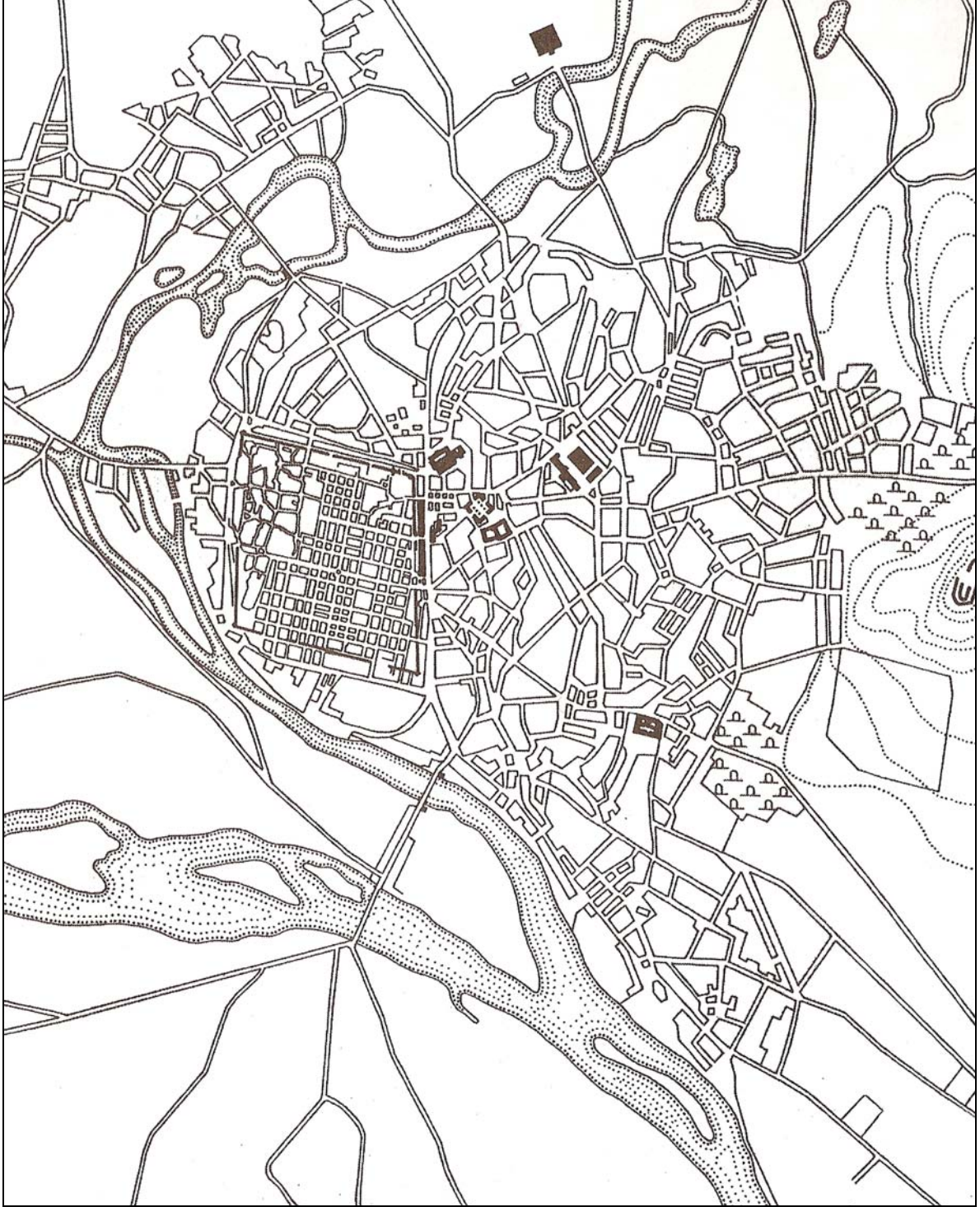
Tanzimat sonrası dönemde eskiden bir sayfiye yeri olan nehrin öteki tarafındaki Karaağaç demiryolu istasyonunun kurulmasıyla buraya Avrupalı teknisyen ve demiryolu işletmecileri yerleşmesinin ardından bir konut ve eğlence alanı olarak gelişmiştir.

Edirne'nin İkinci Ordu Merkezi olarak seçilmesinden sonra, 1845'te bir Askeri idadi (**Şekil 4.3.2**) açılması uygun görülmüştü. 1884'te Askeri İdadi'ye bağlı dört dersliği ve bir karakolhanesi olan bir Askeri Rüştîye kuruldu. On dokuzuncu yüzyılda Mülki Rüştîye'nin yanı sıra, 1879'da Islahhane adı altında açılan Erkek Sanat Okulu bulunmaktaydı. 1887'de Müşir Veysel Paşa'nın yaptırdığı bina, Küçük Zabit Okulu olarak kullanılıyordu (Yurt Ansiklopedisi, 1981).

1880'lerden itibaren, sur dışında kuzeydoğu yönünde genişlemiş olan, hanların, bedestenlerin ve camilerin bulunduğu çarşı merkezindeki aks üzerine eklektik üslupta, Belediye, müfettişlik binası gibi idari yapılar inşa edilmişti. Kent genelinde Rum Okulu,

bankalar, saat kulesi, hastaneler (1.000 yataklı askeri hastane), okul ve yönetim binaları yapılmıştı (**Şekil 4.3.2, Şekil 4.3.9, Şekil 4.3.10, Şekil 4.3.11**) Resmi binaların dışındaki Edirne'deki yaklaşık 15.000 evin çoğu iki katlı, ahşap ve kerpiçti.

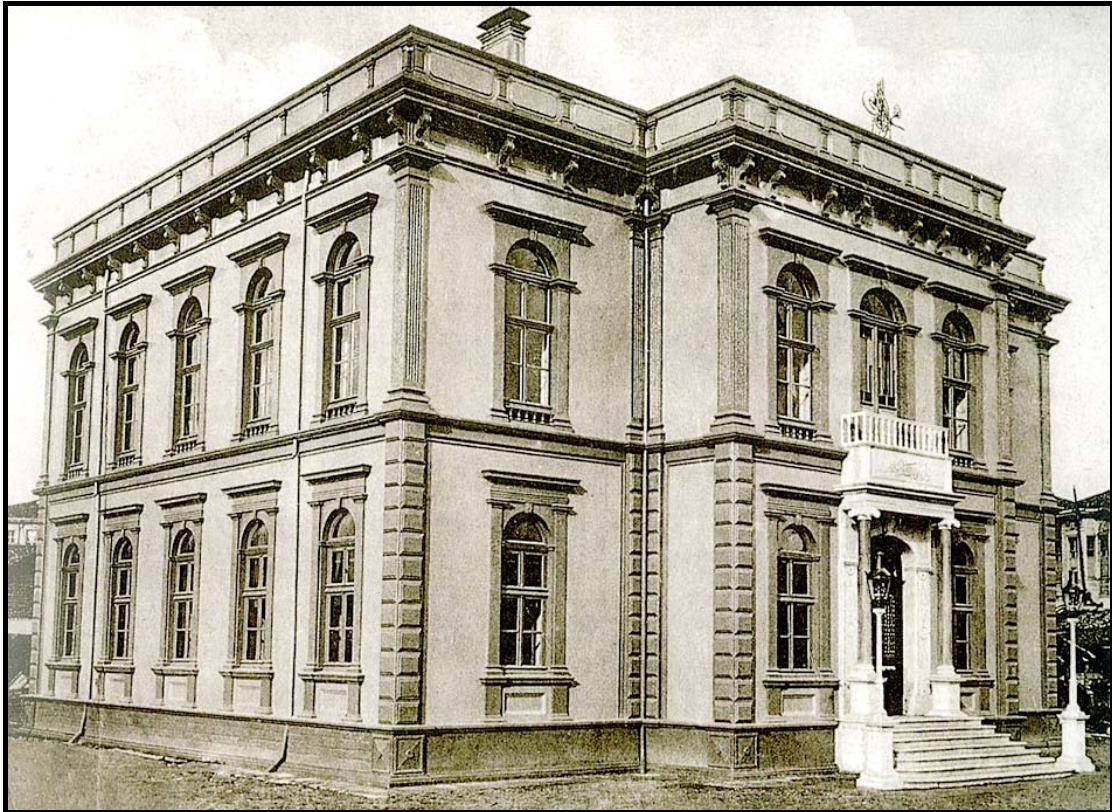
Sur içinde çıkan 1905 yılı yangının ardından (**Şekil 4.3.12**) 1882 ve 1891 imar mevzuatlarına göre istimlakler yapılarak yeni sokak ve caddeler açılmış, parseller yeniden düzenlenmiştir, kentin sur içi, ızgara sistemli yerleşimine zıt olarak gelişen sur dışındaki sokakların ise dar ve düzensiz yapısı ile konut alanlarının organik dokusuna ise müdahale edilmemişti. Kentin ana caddeleri ve Karaağaç'a giden istasyon yolu havagazı lambalarıyla aydınlatılmaktaydı (Yerolimpos A.1993, s.136).



Şekil 4.3.1: Edirne Haritası, (Cerasi,1988)



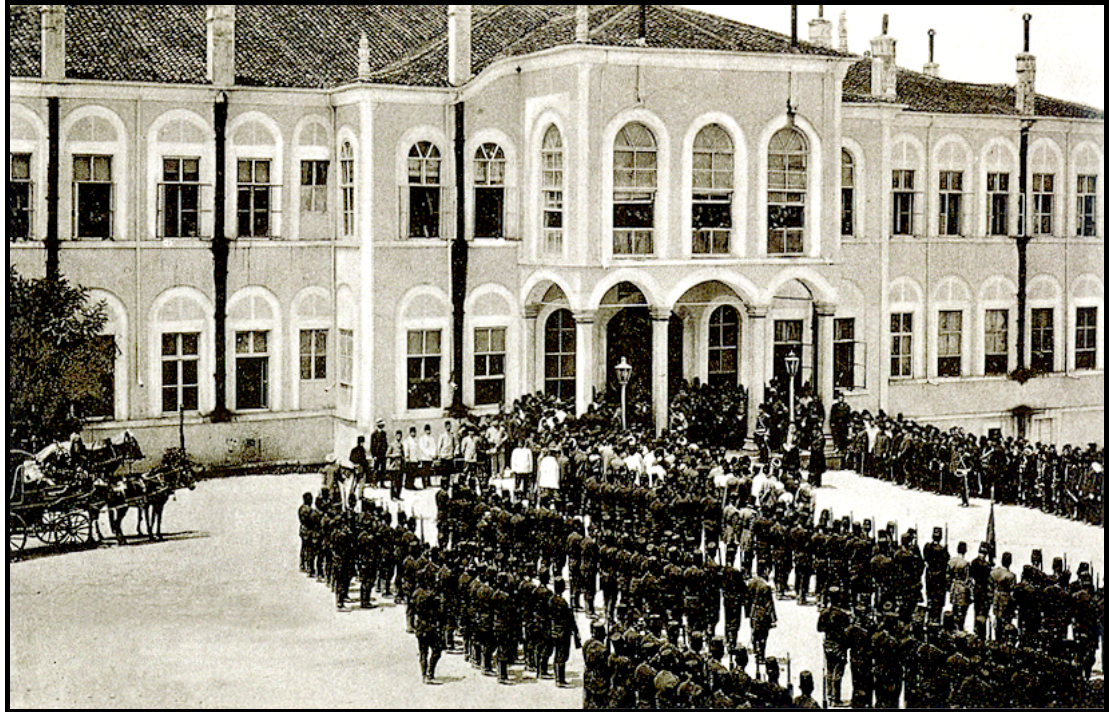
Şekil 4.3.2: Edirne Askeri İdadi, (Özendes, E. 1999)



Şekil 4.3.3: Belediye Binası, (Özendes, E. 1999)



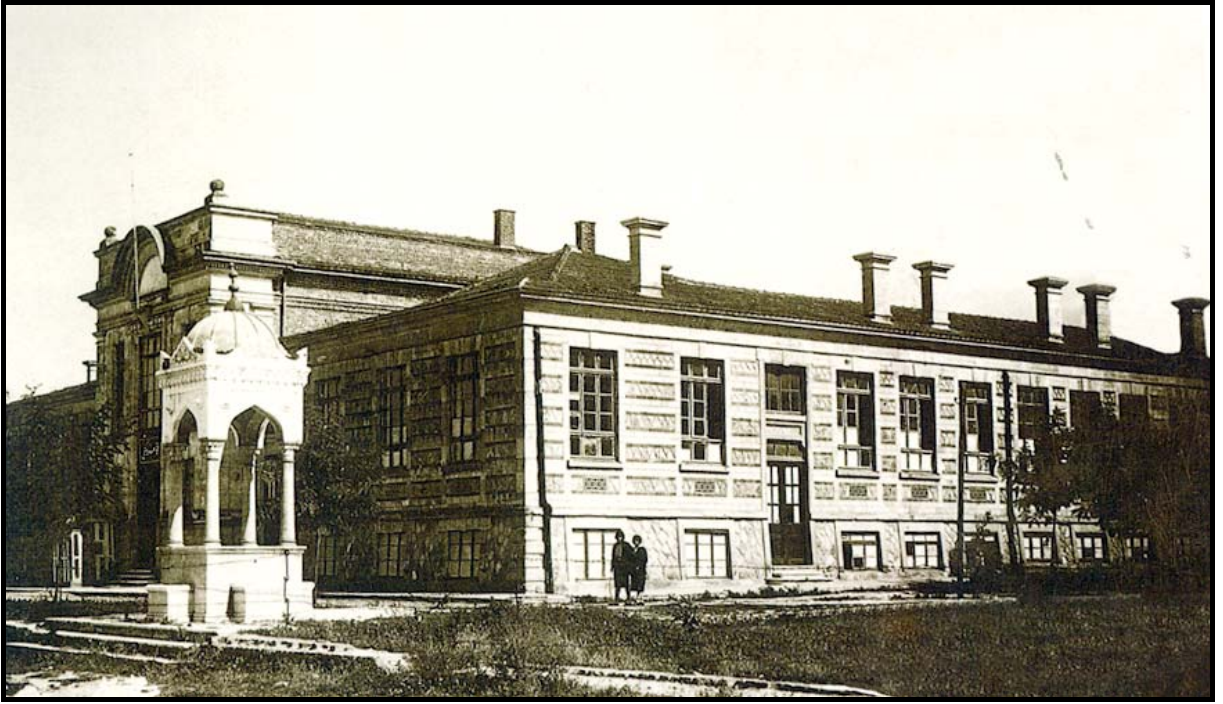
Şekil 4.3.4: Hükümet Binası Ve Polis Dairesi, (Özendes, E. 1999)



Şekil 4.3.5: Hükümet Binası, (Özendes, E. 1999)



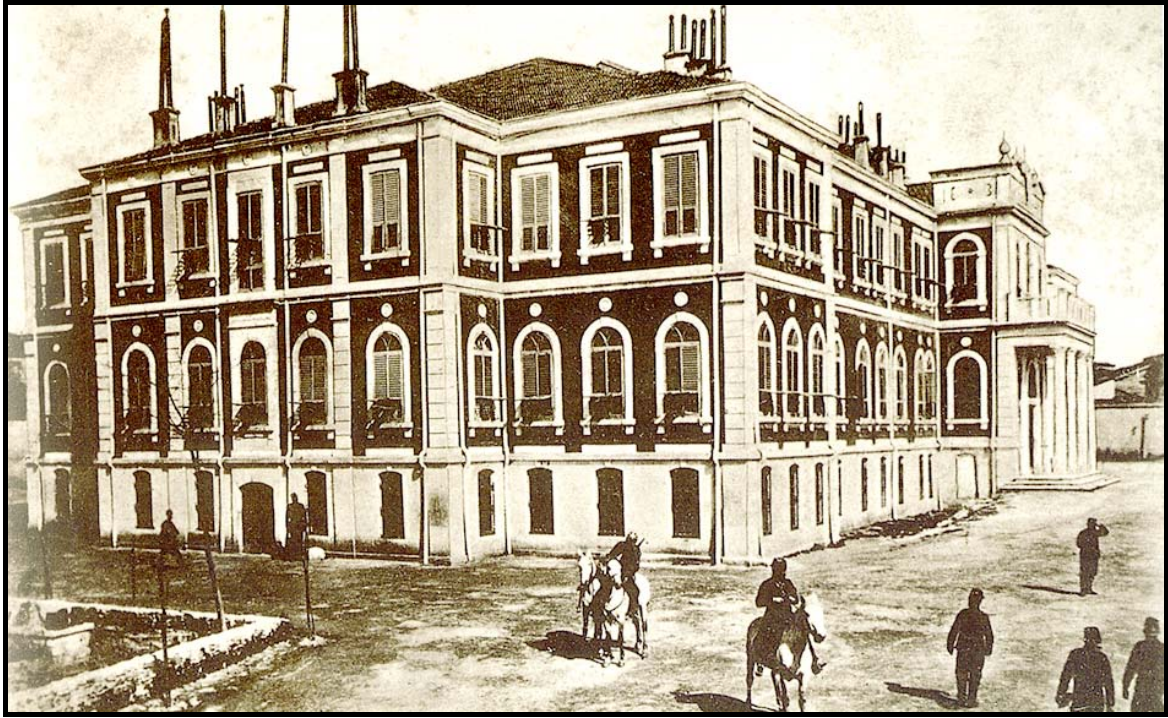
Şekil 4.3.6: Kışla, (Özendes, E. 1999)



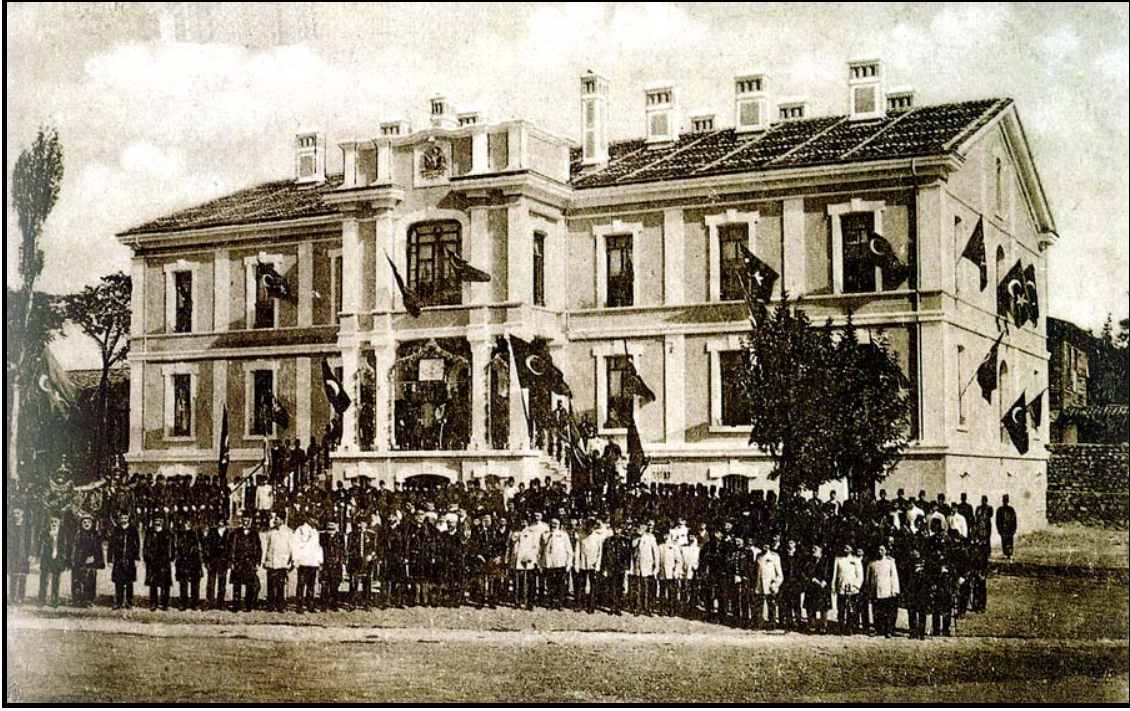
Şekil 4.3.7: Kız Lisesi, (Özendes, E. 1999)



Şekil 4.3.8: Kız Öğretmen Okulu, (Özendes, E. 1999)



Şekil 4.3.9: Müşir Dairesi, (Özendes, E. 1999)



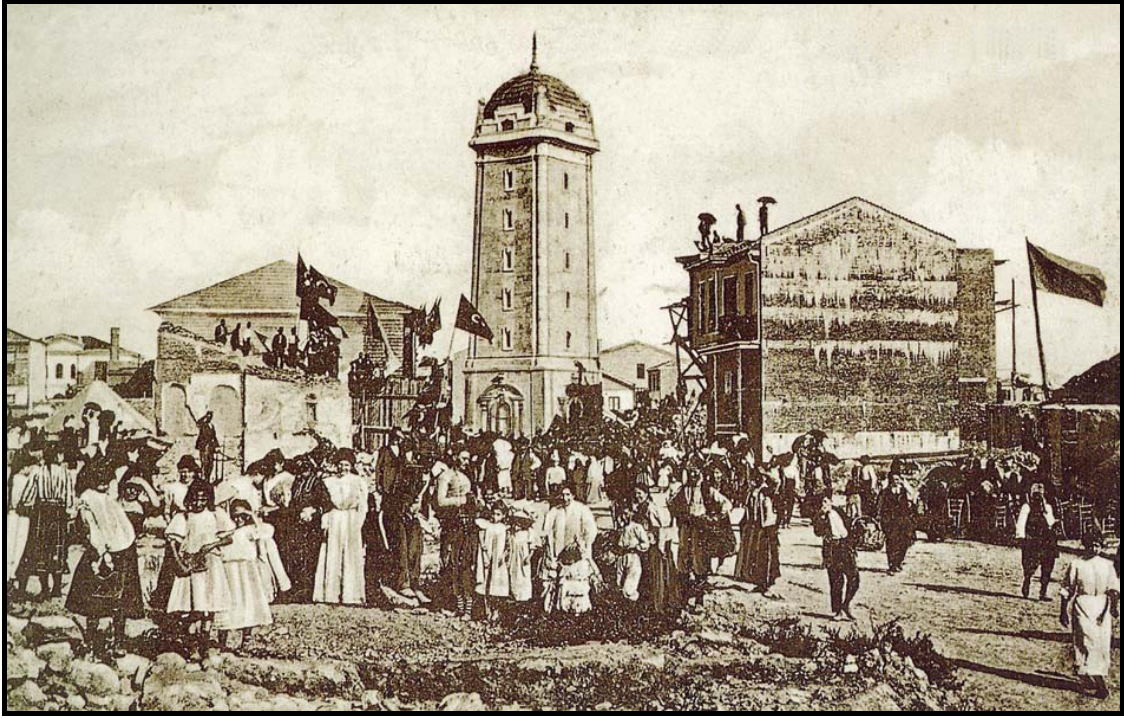
Şekil 4.3.10: Redif Dairesi, (Özendes, E. 1999)



Şekil 4.3.11: Saat Kulesi, (Özendes, E. 1999)



Şekil 4.3.12: 1905 Yangını Sonrası Edirne Sur içi, (Köker. 2005)



Şekil 4.3.13: Edirne Su Kulesi Açılışı, (Özendes, E. 1999)

4.4. Kudüs

Tanzimat döneminin başlangıcında büyük ticari yollardan uzaklığı nedeniyle durgun ve küçük bir kasaba olan Kudüs, 1840'lardan başlayarak, Hristiyan Patrikhanelerinin yeniden kurulması, Yahudi cemaati için bir hahambaşı seçilmesi Batı ülkelerinin konsolosluklarının açılmasıyla canlanmaya başlamıştır. Uluslararası ilginin odağı haline gelen Kudüs'ün Osmanlı yönetimindeki idari önemi Mısır işgalinin ardından Tanzimat döneminde giderek artmış ve Gazze ve Yafa'nın bağlandığı Kudüs mutasarrıflığı 1872 yılında Suriye eyaletinden ayrılarak, doğrudan İstanbul'daki dâhiliye nezaretine bağlı özerk bir sancak haline getirilmiştir (Avcı, 2004).

19. yüzyılın ikinci yarısında, kent planına eklenen ve idari yapının değişim sürecini ifade eden en önemli öge hükümet konağıdır. 1830'lu yıllarda Kudüs'teki yöneticinin makam ve ikamet yeri Harem-i Şerif'in kuzey batısında yer alan ve Memluk döneminde inşa edildiği anlaşılan Caviliye Medresesiydi. 19 yüzyılda kenti ziyaret eden Avrupalıların 'Eski Saray' diye adlandırdıkları yapının mekânsal konumu açısından en önemli özelliği Harem-i Şerif'e, yani kentin en önemli kutsal alanına biraz daha yüksek bir mevkiden egemen olmasıydı. 1840 yılında Mısır ordularını çıkararak bölgeye yeniden hâkim olan Osmanlı devleti, hemen bitişiğinde kışla ve hapishanenin bulunduğu Caviliye Medresesini bir süre daha yönetim işlerinde kullanmaya devam etti. Kudüs'te bir hükümet konağının inşasına yönelik padişah iradesi 1868 yılında çıkarıldı. Haseki Sultan Vakfına ait yıkık ve metruk bir hanın yerine inşa edilen hükümet konağı Osmanlı yönetiminin sonuna kadar daire-i hükümet olarak kullanılmaya devam etti. Takaya yokuşu üzerinde bulunan yeni hükümet konağının en önemli özelliği, askeri bir mekân olan kışladan uzaklaşmış olmasıydı. Tanzimattan sonra mülki yönetim ile askeri yönetimin birbirlerinden ayrılmış olduğunu düşünürsek, yönetim merkezi ve kışlanın kent mekânına da ayrı yerleşmiş olması beklenen bir gelişme olarak görülebilir (Avcı, 2004, s.242).

Sancak merkezi işlevini gören Kudüs 'de Ziraat Bankası, Posta ve Telgraf İdaresi, Defter-i Hakani Kalemî, yani mahalli yönetimle ilgili birçok birim hükümet konağına bitişik olarak aynı mevkide yer almaktadır. Hatta Belediye Meclisi, 1895 yılında sur dışındaki kendi binasına taşınana kadar, ayrı bir giriş kapısına sahip olmak sureti ile konağın içinde çalışmıştı. Kudüs'teki hükümet konağı, kentin mekânsal organizasyonu içinde incelendiğinde en önemli dini-kamusal mekânlara yakınlığı ile dikkat çeker. Kamame kilisesi, Harem-i Şerif ve Ağlama

duvarı'nın çizdiği üçgenin içinde yer alan hükümet konağı, kentin temel yerleşim alanı olan sur içi bölgenin de tam ortasındadır. Dolayısıyla 1868 yılında inşaat yeri seçilirken idari işler için mevkinin elverişli olmasına dikkat edildiğini söylemek gerekmektedir. (Avcı, 2004)

Hükümet konağı işlevsel olmanın yanında birde sembolik niteliğe haizdir. Merkezi iktidarın kentteki varlığının en somut ifadesi olan Hükümet konağı sık sık tamir edilmektedir. Alman imparatoru II. Wilhelm'in ziyareti nedeniyle padişah iradesiyle 63.000 kuruş tahsis edilerek hükümet konağının tamirine hemen başlanması istenmiştir. Bir süre sonra Beythülla ve Yafa'daki hükümet konaklarının da tamir edilmesi buyrulmuştur. Kudüs hükümet konağı kısa bir süre sonra Nisan 1899 ve 1903'te de onarım görmüştür. Bütün bunlar Osmanlı devletinin şan ve kudretini doğrudan yansıttı düşünülen hükümet konaklarına gösterilmeye çalışılan itinaya işaret eder (Avcı, 2004, s.245).

Kudüs Belediyesi 1866–1867 yıllarında kurulmuştur. Belediye ve valiliğin kentin düzenlenmesine ve gelişmesine yönelik kamu belediyeciliği faaliyetleri 1880'lerden itibaren hız kazanmıştır. Önemli yabancı devlet adamları için yapılan prestij amaçlı yenileme ve onarımların dışında, belediye kentsel alanı daha iyi denetlemeye gayret etmekteydi. Belediye artık sayımları gerçekleştirmek, gayrimenkul işlemlerini kaydetmek, evleri numaralandırmak gibi hizmetleri üstleniyordu. 1890'larda belediye bir itfaiye birliği ve belediye sağlık teşkilatı kurar. 1864 – 1889 yılları arasında eski şehrin sokaklarının çoğuna taş döşenmiş, bazıları genişletilmiştir. 1894'ten itibaren develerin eski şehirde dolaşımı yasaklanmıştır, sadece üzerine binilmemiş at ve eşeklerin şehre girmesine izin verilmiştir. Yirminci yüzyılın başından itibaren sokakların petrol lambalarıyla aydınlatılmasına başlanmıştı (Nicault 2001, s. 88).

1892'de kentin yeşil alan ihtiyacını karşılamak üzere Yafa yolu üzerinde Rus yerleşimin karşısındaki alanda belediye tarafından inşa edilmiş, 'Millet Bahçe'sinde Osmanlı askeri bandosu haftada iki kez Cuma ve Pazar günleri dönemin ünlü marşlarını çalıyordu (Avcı, 2004, s.252).

Kudüs garının 26 Eylül 1892'de gösterişli törenlerle açılmasıyla Kudüs demiryolu bağlantısına kavuşmuştu (Nicault 2001, s. 86). Çoğunlukla deniz yolu ile Yafa'ya gelen ve oradan trenle Kudüs'e ulaşan konuklar demiryolu istasyonunda resmi bir törenle karşılanırdı.

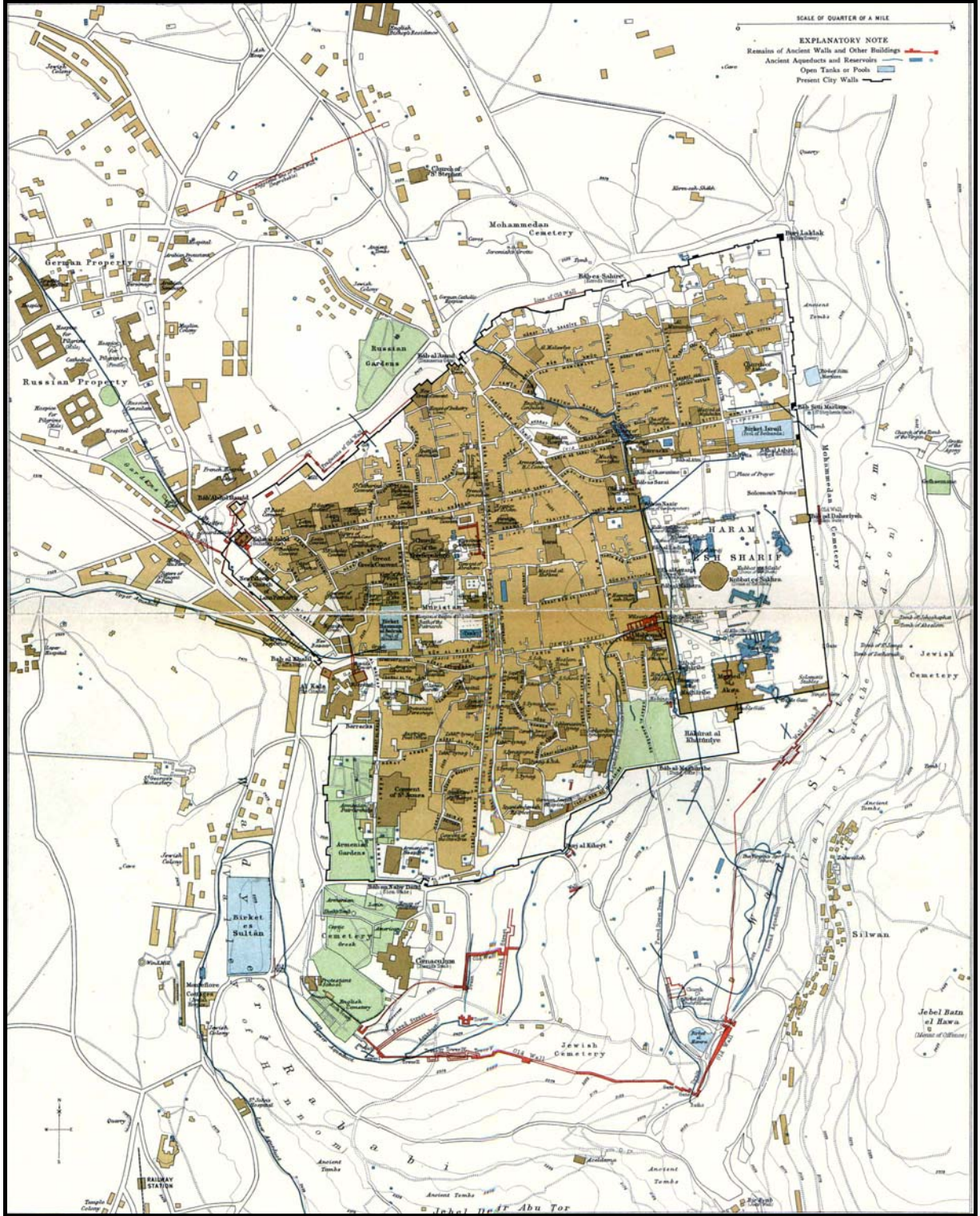
Demiryolu istasyonu, şehrin ilk giriş noktası olması ve tümüyle seküler niteliği sayesinde ilk üç din için de kutsal kent Kudüs'ün törensel protokol alanı olarak önemli bir işlev görmüştür.

Yüzyılın sonuna doğru ulaşım imkânlarının gelişmesiyle artan hacı ve turist trafiği kentte eskiden beri mevcut turistik hizmetlerin modernleşmesini ve bir endüstri haline gelmesini sağlamıştır. Yafa kapısının iç ve dış kısmındaki meydanlarda yer alan ve Yafa yolu boyunca sıralanan hediyelik eşya mağazaları, frenk bakkalı denen lüks tüketim malzemesi satan dükkânlar, turist acenteleri, sarraflar, fotoğrafçılar ve kahvehaneler, beraberce kentin yeni çekim merkezini oluşturuyordu. Kısa bir süre içinde bu yeni yapılara birbirini takiben oteller ve bankalar eklendi. Yeni modern oteller manastırlı misafirhanelerin yerlerini almaktaydı. Keza kentin belli başlı bankaları, Anglo-Palestine Bank, Banque Credit Lyonnais ve Osmanlı Bankası yine Yafa kapısı civarında toplanmıştı. Kentin ana ulaşım aksları Yafa kapısında birleşiyor, demiryolu ve karayolu ile Kudüs'e ulaşanlar genellikle sur içi bölgeye Yafa kapısından giriş yapmaktaydılar. Yoğun hareketlilik gece geç saatlere kadar devam etmekteydi. 1898 yılında Alman imparatoru II. Wilhelm'in ziyareti vesilesiyle Yafa kapısının dışındaki kamusal alanı genişletmek ihtiyacı duyan belediye, dış kısımdaki kale hendeğini doldurmuş, surlarda bir gedik açmış ve civardaki arsaları istimlâk etmiştir. Mahalli yönetim birimleri de Yafa kapısı civarındaki mülkiyeti kendilerine ait arsalar üzerine dükkân ve mağazalar yaptırarak ve kiraya vererek kentin bu yeni iş merkezindeki hareketliliğe katkıda bulunmuşlardır.

Yafa kapısı ve Yafa yolu boyunca gelişmiş olan tümüyle seküler nitelikli bu merkez, kentin geleneksel ve tarihi kimliğinden, üstlendiği işlevsel rolden bir tür ayrılışa ve yapısal kopuşa işaret ediyordu. Burası sadece kentin yeni iş merkezi değil, aynı zamanda kentte giderek önem kazanan idari ve siyasi faaliyetlerinde odak noktasıydı. Gerçi hükümet konağı ve çevresindeki diğer yapılarla oluşan devlet sitesi hala sur içi bölgede bulunuyordu, yine de Osmanlı idari modernleşmesi bu yeni merkezde posta hane, gümrük binası, karakollar ve en önemli kavşak noktasındaki belediye binası, onu takiben millet bahçesi ve biraz ilerideki belediye hastanesi ile temsil edilmekteydi. Bundan başka Kudüs sancağında Avrupa devletlerinin diplomatik işlerini yürüten konsolosluklar, 1890'lı yıllardan itibaren daha önce sur içi bölgedeki binalarını, Yafa yolunun hemen arkasında önce 'arka yol', daha sonra 'Peygamberler Caddesi' diye adlandırılan mevkiye taşıdı. 20. yüzyıl başında neredeyse bütün konsolosluklar, Almanya, Amerika, Habeşistan, İngiltere, İtalya, İspanya konsoloslukları bu cadde üzerinde veya hemen yakınlarına yerleşmiş bulunuyordu (Avcı, 2004, s.248).

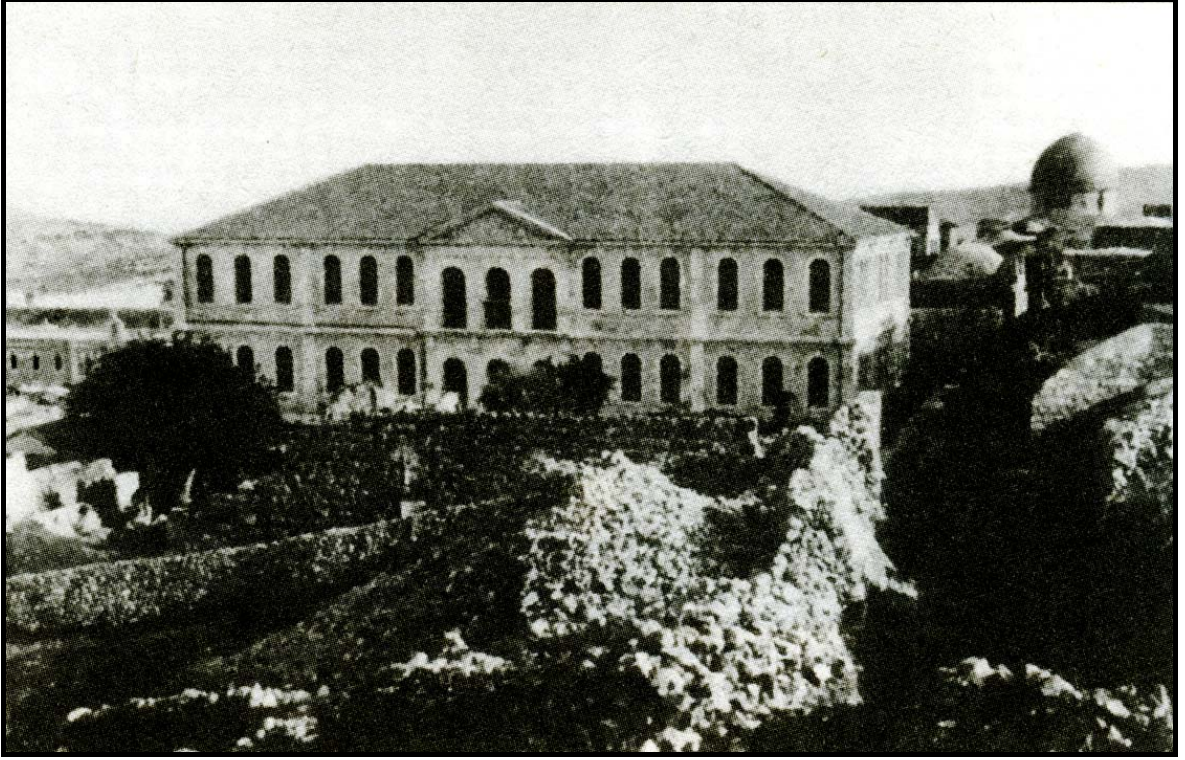
Osmanlı belgelerinde sık sık Kudüs'ün 'en muteber ve işlek mahalli' diye adlandırılan ve şehrin odak noktası haline gelen Yafa Kapısı ve Yafa yolunda, 1901 yılında Kazım Paşa'nın valiliği döneminde, belediye tarafından II. Abdülhamit'in tahta çıkışı şerefine bir sebil inşa edilmiştir (**Şekil 4.4.4**). 1907 yılında aynı mevkide bir saat kulesi dikilecekti. Kentin her yerinden görülebilmesi için Yafa Kapısı üzerindeki kale burcu üzerine inşa edilen 13 metre yüksekliğindeki kulenin yapım masrafı (143.320 kuruş) Kudüs'e bağlı kazalardan toplanan iane ile karşılanmıştı. Her iki anıtsal yapı da kent imgesinde yerini alan Osmanlı devlet arması ve Padişah tuğrası için birer teşhir amacıydı. Bu simgesel anlamın dışında elbette yapıların inşa edilmesinin işlevsel amacı da vardı. Yafa kapısındaki sebil kente gelenlerin su ihtiyacını karşılıyor (**Şekil 4.4.3**), saat kulesi ise daha önce ibadet saatlerine göre düzenlenen zamanı yirmi dört eşit parçaya bölerek, zaman mefhumunun değişmesine katkıda bulunuyordu (Avcı, 2004, s.248).

Kentin en işlek caddesi Yafa yolu, belediyenin bakımlı olmasına gayret ettiği en önemli caddeydi. Sık sık tamir edilmesinin yanında, kentin ışıklandırılan, her gün sulanarak temiz tutulmaya çalışılan ve ağaçlandırılan ilk caddesi olmuştu. 1904 yılında Yafa kapısından belediye hastanesine kadar giden 1600 metrelik bölümünün Yafa kentinden getirilen 600 fidanla ağaçlandırılması belediye tarafından gerçekleştirildi. 1901 yılında Yafa kapısı civarında kurulan eski eserler müzesine ve 1904 yılında aynı yerde inşa edilen tiyatroya da belediye katkıda bulunmuştu. Kudüs'te önemli günlerle ilgili kutlamalar için seçilen yer daima Yafa yolu oluyordu. 1898 yılında Alman imparatoru II. Wilhelm'in ziyareti için yaptırılan sancak, arma ve bayraklar, Yafa kapısı civarında ve Yafa yolu üzerinde on metre aralıklarla yerleştirilen direklerde sergilendi. Kentin en şerefli caddesi Yafa yoluna göre, İmparatorun ziyareti onuruna yaptırılan geçit kemerlerinden biri Yafa kapısına, diğeri ise Yafa yolunun sonuna yerleştirilmişti (Avcı, 2004, s.252).



Şekil 4.4.1: Kudüs Haritası,

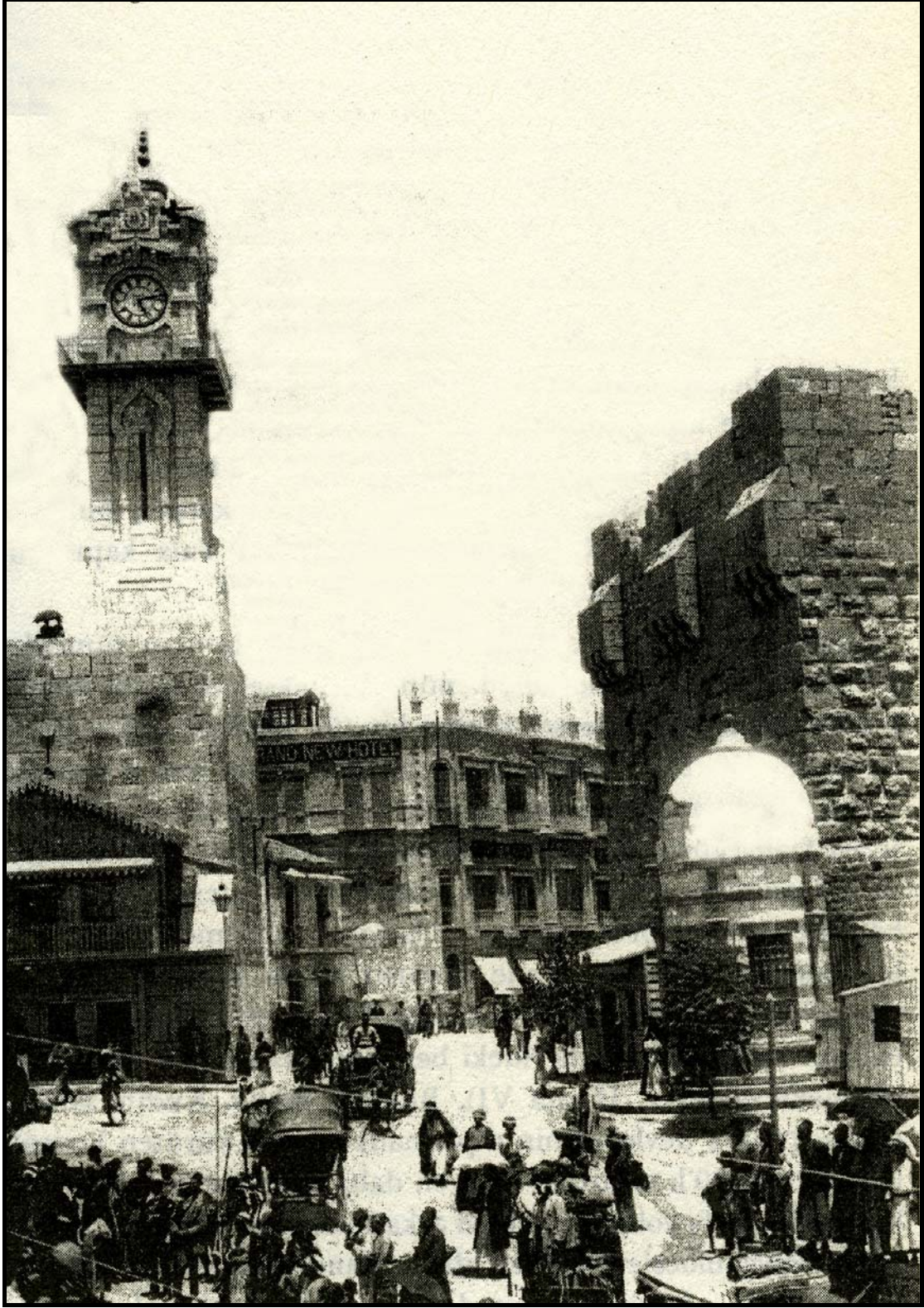
(http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/modern_jerusalem_1915.jpg)



Şekil 4.4.2: Kudüs İdadi Mektebi, (Fortna, C.B. 2005)



Şekil 4.4.3: II. Abdülhamit Çeşmesi



Şekil 4.4.4: Kudüs Saat Kulesi ve Sebil, (Avcı, Y. 2004)

4.5. Selanik

Selanik'te 1859'da ilk kez Sultan Abdülmecit'in ziyareti nedeniyle başlanan geleneksel şehri Avrupa modeline göre biçimlenmiş modern bir şehre dönüştürmeye kenti düzenleme girişimlerinde, Surların yıkılması, liman ve rıhtımların inşası, bu amacın gerçekleştirilmesindeki ilk evreyi oluşturur. 1870'lerden itibaren sahil surlarının yıkılır, değişimi ifade eden bir cephe bir tür devasa dekor olarak rıhtım ve liman şehri temelden donatır.

Selanik belediyesinin yerel makamlarla işbirliği içinde giriştiği ilk önemli iş, 1869 yılında deniz kıyısındaki surların yıkımıdır. İzmir'deki valilik görevi sırasında İzmir limanını gerçekleştiren Vali Sabri Paşa'nın bu projesi modern liman şehrinin başlangıcına işaret eder.(Mazower, 2006, s.239)

Surlarının bir bölümünden adım adım kurtulan Selanik Batı şehirleri gibi periferiye serbestçe uzanacaktır. Surların yıkımı aynı zamanda sur içi eski şehir ile şehir dışında oluşmakta olan ilk mahalleler arasında geçiş imkânları da sunmaktaydı. Özellikle ikisi arasındaki kopukluk yumuşamış, yeni şehir uzamında süreklilik sağlanmıştır. Yüzyıllardır geleneksel şehrin etrafında bulunan mezarlıklar duvarların yokluğunda da eski ve yeni Selanik arasındaki sınırları çizecekti.1889'da surların kuzeydoğu kesimi (Kale'den Kelemeriye Kapısı'na kadar giden kesim) Hamidiye Bulvarı'nın açılması için yıktırıldığında Yahudi mezarlığının önemli bir bölümü tahrip edilmişti. (Anastassiadou 2001, s. 129)

Yeni limanın inşası ancak 1902 yılında büyük ölçüde tamamlanacaktı. 20. yy başında Selanik rıhtımı yalnızca gemilerin demirlediği bir yer değildi, aynı zamanda şehrin vitriniydi. Yeni otellerin hemen hemen tümü, karma bir müşteri kitlesine hitap eden ilk kafeler ve daha sonra sinemalar burada açılacaktı. Özellikle yazları rıhtım Selanik'in en canlı yeri idi. Osmanlı'nın Akdeniz'deki diğer liman şehirlerinde de aynı vitrin-rıhtım türüne rastlanmaktaydı. İzmir rıhtımında da, Selanik'teki gibi dinlenmeye ve eğlenmeye yönelik yapı görülür. Her iki örnekte de deniz kıyısı Batılı yaşam tarzlarından ve mimariden geniş ölçüde esinlenmiş, sevimli temiz bir şehir görünümü sunmaktaydı. (Anastassiadou 2001, s. 136)

19. yüzyıl sonuna doğru, Avrupa'nın güzel şehir prototipi standartlaşmıştı ve bu prototip Osmanlı şehirlerinin hemen, hemen hepsinde uygulandı. Abdülhamit rejiminin

kurallarıyla uyum içinde olarak düzenlenmiş mekân, özellikle yeni estetiğin parçasıydı. Uygulamada bunun ifadesi sokakların düzgün hale getirilmesi, ana geçit yolları açılması, mevcut caddelerin genişletilmesi, çıkmaz sokakların kaldırılması, ızgara planının neredeyse sistematik olarak benimsenmesiydi. Bu çalışmalar düzen arzusunun yanı sıra kamu sağlığının iyileştirilmesi arzusunu göstermekteydi. Izgara plana göre inşa edilmiş yeni mahalleler, eskinin karmakarışık sokaklarından açıkça daha iyi havalandırılmaktaydı ve daha sağlıklıydı. 1890 yangının ardından ise sur içindeki eski doku yeniden planlanmıştır.

19. yüzyıl'ın ikinci yarısında Selanik'te beş büyük cadde açıldı. Deniz kenarından (Olimpos Meydanı) Konak'a kadar giden, 1,5 km. Uzunluğundaki birincisi 1867 yılında adını aldığı Sabri Paşa tarafından açıldı. Konaktan Belediye hastanesine kadar giden, Mithat Paşa Caddesi 1875'te açıldı; caddenin adı, bu ünlü devlet adamının kısa süre Selanik valiliği yaptığını belirtir. Aynı döneme doğru büyük Vardar Caddesi düzeltilmiştir, sur duvarları dışındaki bu türden ilk girişim olan Hamidiye Bulvarı'nın açılması ise iki yıl sonra başlayacaktır (Mazower, 2006)

Geleneksel şehri temizleme ve yeniden düzenleme kaygılarının dışında, yerel yetkililer, 19. yüzyılın bu son çeyreğinde Selanik'i güzelleştirme, sakinleri için şehri hoş kılma arzularını ifade etmekten geri durmadılar. Galip Paşa şehrin büyük ana yollarının kenarlarına akasyalar diktirdi; geleneksel doğu şehirlerinde pek bilinmeyen yeşil alanların ve meydanların sayısı hızla arttı.

Selanik'te 1879'da kentin doğu tarafındaki surlar kentin genişlemesine imkân sağlamak için yıktırılır ve padişaha ait bu arazide rıhtıma dik, ağaçlı büyük Hamidiye bulvarı (**Şekil 4.5.5**) açılır. Hamidiye mahallesi adı verilen bu bölgenin gelişimi 1885 yılından itibaren başlamıştır. 1885 kayıtlarında bölgede birkaç kulenin ve birçok tarla, bostan ve bağın yanında yalnızca 69 ev vardır. 20 yıl sonra Hamidiye mahallesindeki gayrimenkul envanteri kıyaslanamayacak kadar uzundur: 1182 ev, 16 villa, 48 baraka, 43 oda, 21 ekmekçi, 10 kahvehane, 152 atölye ve dükkan, 6 fabrika, 4 şarap satış yeri, 1 birahane, 1 hamam, 1 askeri ve 2 sivil hastane, 1 kilise, 1 cami, 1, sinagog, 6 çeşme, 717 tarla, 55 bağ, 25 bahçe, 22 bostan, 763 boş arazi, 16 ahır ve 1 zeytinlik. Selanik'in genelinde görülen demografik büyüme bu baş döndürücü atılımın ana unsurudur. Yine de Hamidiye'nin şehrin batı kesiminden açıkça daha hızlı şehirleşmesi çevreye de bağlıydı. Batıda tabakhaneler ve rıhtım yakınlarına demir atan büyük gemiler kirlilik yaratıyordu ve sıtmayla birlikte bölgenin şehirleşmesini önemli ölçüde

geciktirmişti. Doğuda hiç bataklık olmaması, denizin temizliği, temiz hava yeni mahalleler kuranlar için en çekici unsurlardı. Hamidiye önemli gelişimini ise 1893'ten itibaren kırık alanları şehir merkezine bağlayan tramvaya borçluydu. Burada eklektik bir mimariyle yaptırılan konutlar konsolosluk çevreleri ve kentin zengin aileleri yerleşir ve Selanikli büyük aileler görkemli mahalleler yaptırırlar. Başlangıçta şehir yerleşiminin dışına inşa edilmiş bu yapılar, zaman içerisinde esas konut haline gelecekti. Hamidiye'nin ana caddesi Sahilhanelere havanın çok sıcak olduğu zaman serinlemek isteyen Selaniklilerde gezmek için gelirlerdi. (Anastassiadou 2001, s. 118)

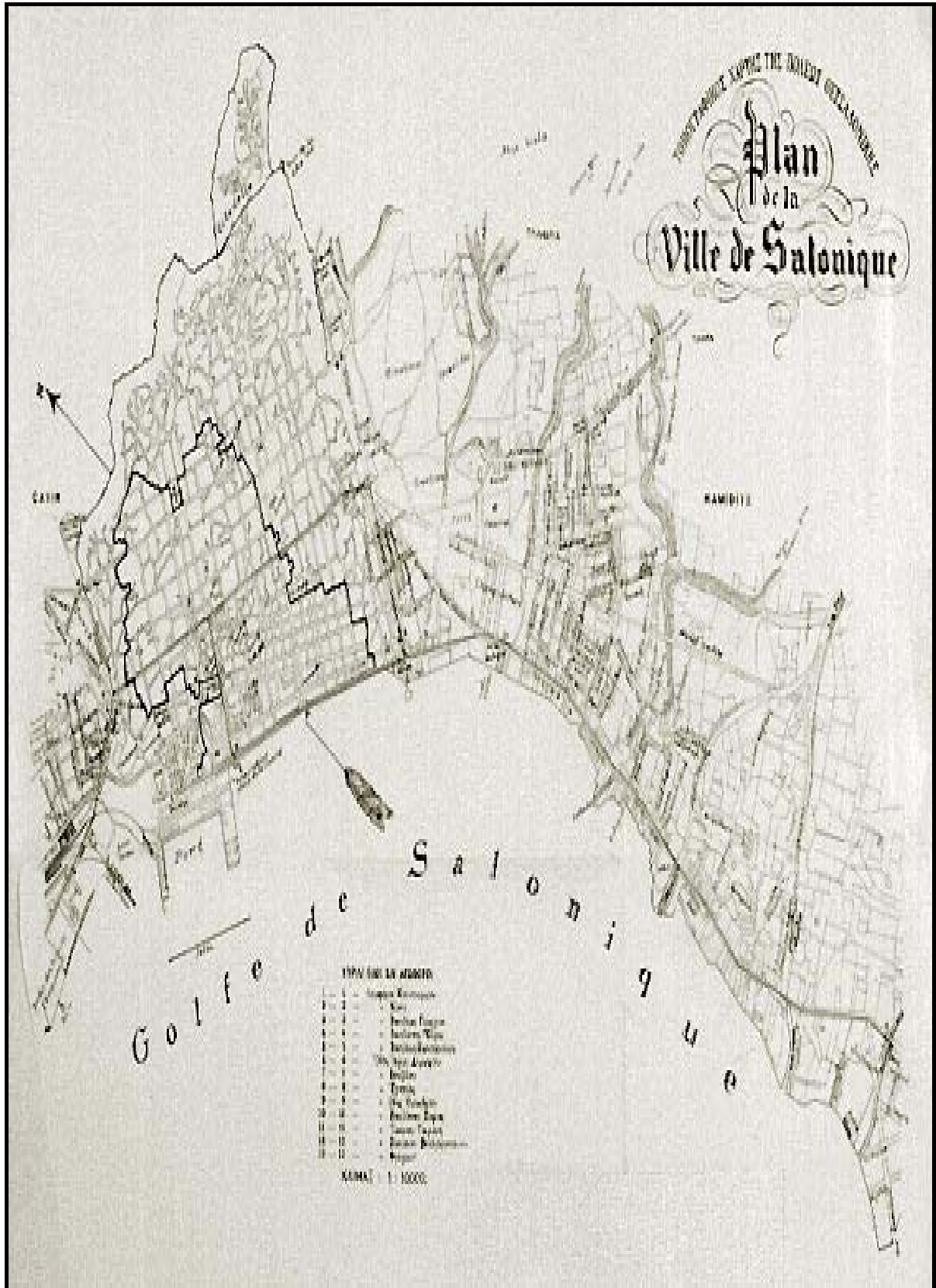
Şehri güzelleştirmek için girişilen çaba Osmanlı yetkililerinin özel bir dikkat gösterdikleri anıtsal öğeler aracılığı ile de gerçekleşti. Bu alanda en göze çarpan nesneler, hiç tartışmasız, çeşmeler ve meydanlardaki saatlerdi. 1889'da Hamidiye bulvarının kuzey ucuna Abdülhamit'in hediyesi büyük bir mermer çeşme yerleştirilir. Şadırvan diye bilinen bu anıt, aynı dönemde açılan yeni Hamidiye Bulvarı'nı kutlamak için Sultan II. Abdülhamit'in Selaniklilere bir armağanıydı. Hamidiye çeşmesinin inşası 1889 Mart'ında başladı ve resmi açılış töreni şatafatlı bir törenle, aynı yılın 21 Eylül'ünde yapıldı (**Şekil 4.5.8**). Rengârenk bayrakların ve mersin dallarının ortasında vali, konsoloslukları, cemaat liderlerini, belediyenin ve askeriye'nin önde gelen kişilerini kabul etti. Bu vesileyle, çeşmeden bütün Selanik'in susuzluğunu giderecek miktarda vişne şerbeti fışkırtılmıştı. Açılış töreninin hemen ertesi günü su verilen şadırvan, civardaki mahallerin yaşamında hemen önemli bir rol oynamaya başladı, basit bir süs değildi. Bir diğer anıtsal yapıda Abdülhamit dönemi şehrini süslemek amacıyla büyük ölçüde kullanılan meydan saatidir. 19. yüzyıl sonu Selanik'inde de çok sayıda 'saatli' anıt vardı. Çoğu zaman camilerin mimari yapısına dâhil edilen ya da bunların hemen yakınına dikilen bu yapıların işlevi, dini görevlerini zamanında yerine getirmeleri için Müslümanlara saati göstermektir, aynı zamanda da yeni bir değer ortaya çıkışını yansıtır: Zamanın kontrol altına alınması, kurallı ve disiplinli bir yaşam. Meydan saatleri yalnızca şehir uzamını süslemek amacıyla inşa edilmiş değildir. Bunlar aynı zamanda ve özellikle kamusal yarar taşıyan kurumlardı. (Anastassiadou 2001, s. 143)

Hükümet ve Belediye tarafından yaptırılan kamu binaları, yönetimin yeni ruhunu ve reformların sonucu sayıları giderek artan yeni kurumlara ve sayıları giderek artan hizmetlere cevap verme ihtiyacını yansıtmaktaydı. Abdülhamit'in görevlendirdiği İtalyan Mimar Vitaliano Poselli tarafından yapılan Hükümet Konağı (1894), Sultani (1887), Üçüncü Ordu

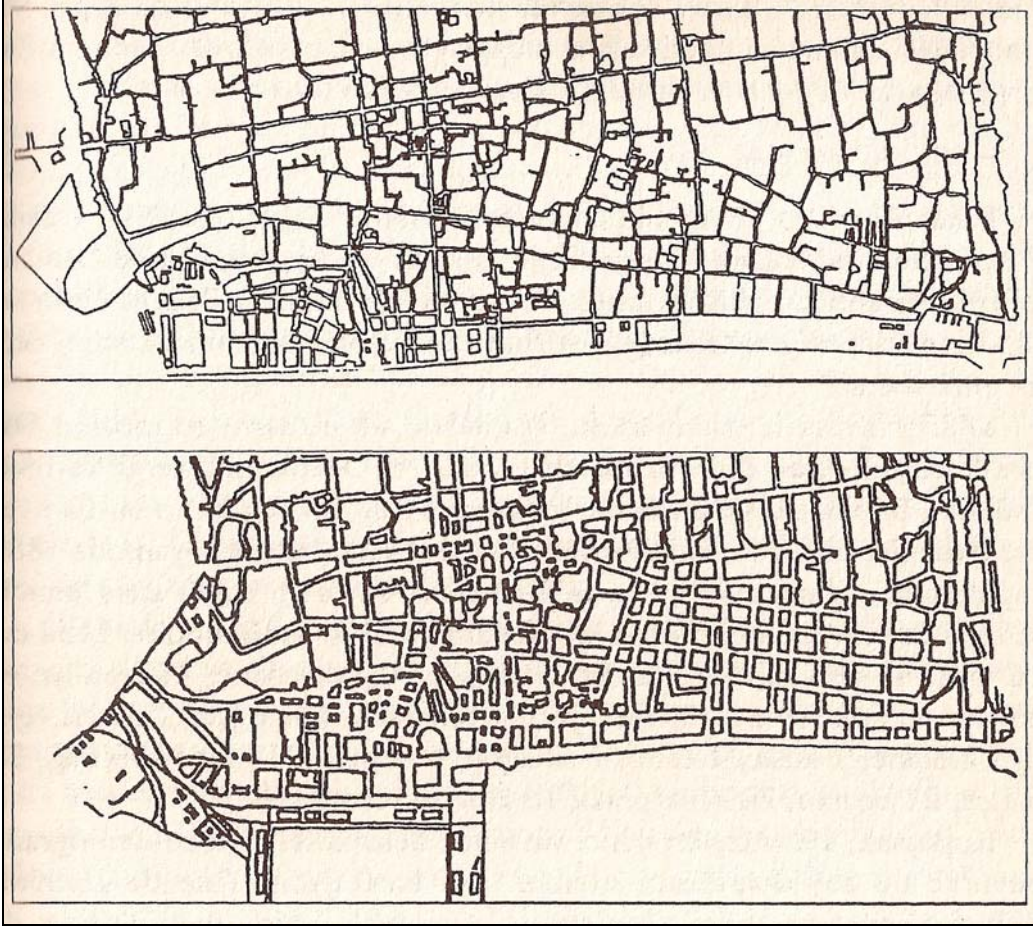
Karargâhı / Askeri Kışla (1903) (**Şekil 4.5.6**), Hamidiye Hastanesi (X.Panionidis – 1902) , Gümrük Sarayı (E.Modiano – 1911). (Colonas, 1990)

Abdülhamit döneminde uygulanan vilayetlerde uygulanan inşaat programı ile Vilayet merkezlerinde, eski dokuya eklenilen hükümet konağı, saat kulesi, çeşme gibi anıt yapıları, idadi, sultani, sanayi mektebi gibi eğitim yapıları, askeri kışla ve karakollar, askeri hastaneler ve hapishanelerin yapımı ile yeni kentsel merkezler oluşturulmuştur. Bu dönemde sur içindeki yapılan tek önemli resmi yapı 1891’de yıkılan eski paşa konağının (**Şekil 4.5.3**) yerinde 1894 yılında yaptırılan yeni hükümet konağıdır (**Şekil 4.5.4**). Surların dışındaki alana yapılan diğer kamu yapıları ile kentin doğu yönündeki açık alanlara doğru gelişimi sağlanmıştır (Colonas,1990, s.162).

1902–1903 yıllarında inşa edilmiş, Hamidiye Hastanesi (**Şekil 4.5.7**) dönemin en önemli hastanesiydi. Kuzeydoğu surlarının dışında, Rum mezarlığının ardında, yaklaşık 55.000 metrekarelik bir alana inşa edilmiş bu yapı üç bölümden oluşuyordu. Birincisi, merkez bina, üç kattı ve servislerin çoğu buradaydı. 1916 tarihli bir rapora göre bu binada 200 yatak, bir cerrahi bölüm ve küçük bir mikrobiyoloji laboratuvarı vardı. Çok daha küçük iki kanadın biri veremlilere diğeri kuduz hastalarına ayrılmıştı (Anastassiadou 2001, s.98).



Şekil 4.5.1: Selanik Haritası, (Dumont, Georgeon, 1999)



Şekil 4.5.2: 1890 Yangınından önce ve sonra şehir merkezi, (Anastassiadou, 2001)



Şekil 4.5.3: Eski Hükümet Konağı, (Mazower, M. 2006)



Şekil 4.5.4: Yeni Hükümet Konağı, (Mazower, M. 2006)



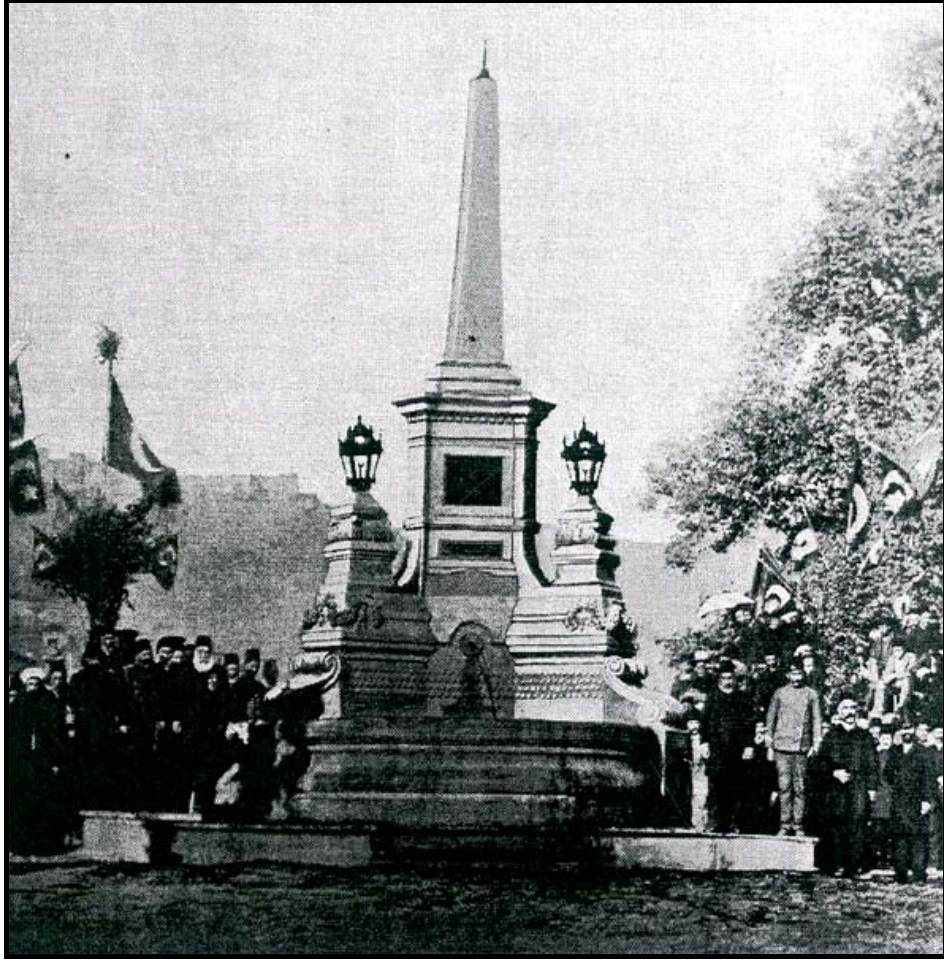
Şekil 4.5.5: Hamidiye Bulvarı, (Ünlü, 2006)



Şekil 4.5.6: Askeri Kışla, (Ünlü, 2006)



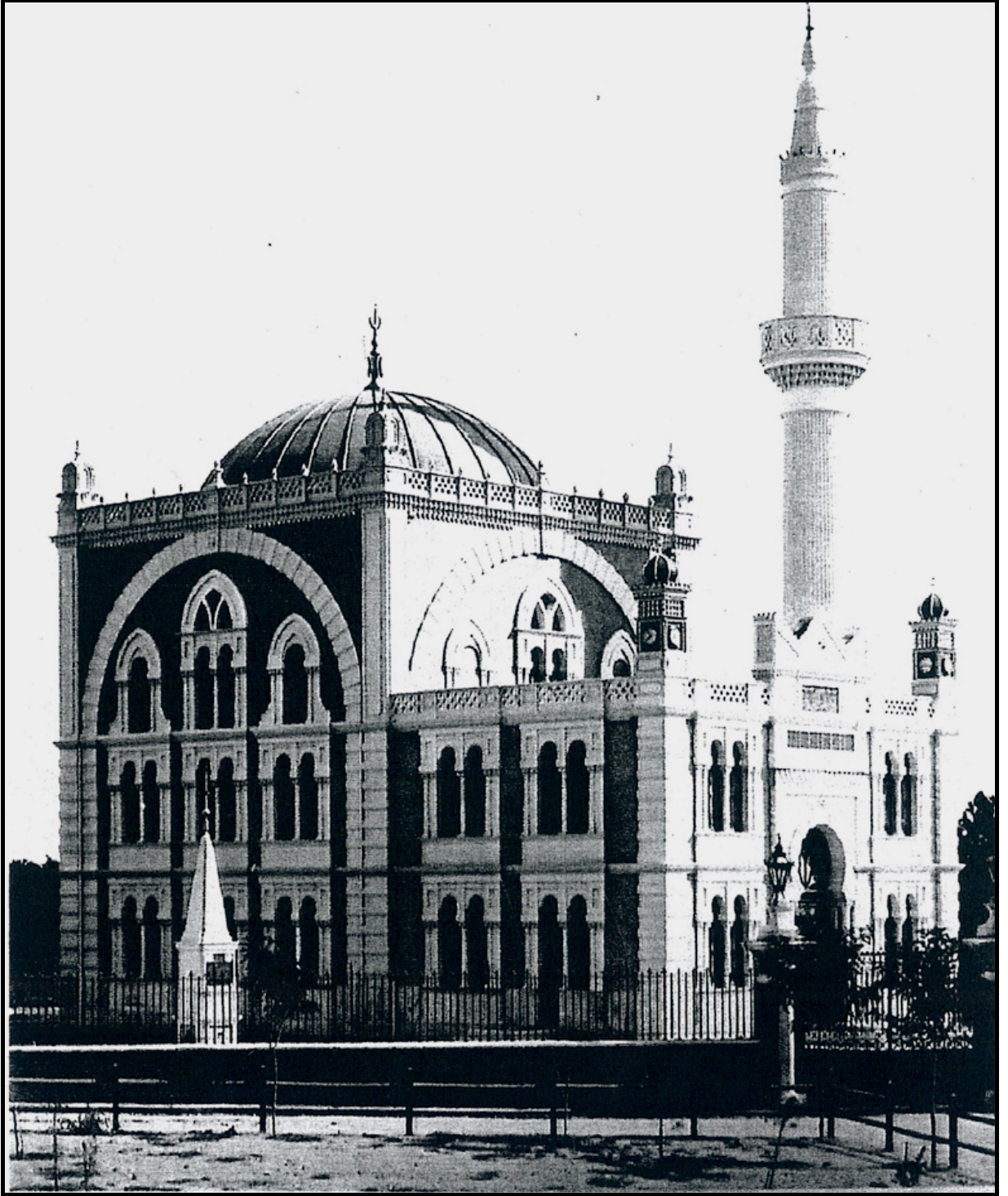
Şekil 4.5.7: Hamidiye Hastanesi, (Mazower, M. 2006)



Şekil 4.5.8: II. Abdülhamit Çeşmesi, (Erkmen, A. 2006)



Şekil 4.5.9: Selanik İdadisi (Colonas,1990)



Şekil 4.5.10: Hamidiye Camisi, (Erkmen, A. 2006)

4.6. İzmir

İzmir'in kentleşme süreci 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızlandı. 19. yüzyılda kentte yapılan ilk önemli yapı olan Sarı kışla olarak bilinen Kışlayı Hümayun, İzmir'in en görkemli olmasa bile en büyük yapısı olarak görülen ve İmparatorluğun Yunan isyanının çıktığı dönemde devletin egenin doğu yakasında gücünü pekiştirmek, İzmir'deki prestijini arttırmayı amaçlayan bir yapıydı (**Şekil 4.6.2**). Yapımına Değirmendağı'nın aşağısındaki çayırılıkta 1827 yılında başlamış ve 1829 yılında Sultan Mahmut döneminde Yeniçeri Ağası Katipoğlu tarafından bitirilmiştir. U şeklindeki bu yapı klasik kışla mimarisine sahipti ve iç alanı eğitim amaçlı kullanılıyordu. Uzun bir rıhtımı vardı. Kışla-i Hümayun adıyla anılan yapı yapıldığı dönemde kentin kıyından batı sınırını oluşturmaktaydı. Arka kesimde Değirmen dağı ve ondan sonra Eşref Paşa mezarlığı kentin batıya yayılmasını önlemekteydi (Atay, 1997, s.188)

Kentin gelişimini etkileyen en önemli etkenlerden biri 1846 yılında Aydın ilinin merkezinin işlek bir liman kenti haline gelen İzmir'e taşınmış olmasıydı. 1849 yılında ilk kez yurt içinde geziye çıkan Padişah Abdülmecit İzmir'i ziyaret etti.

19. yüzyılın ortalarında demiryolları İzmir'i Menderes ve Gediz ovalarına bağladı. 1856'da sözleşmesi imzalanan Aydın ve 1864'te yapımına başlanan Kasaba Demiryolları, 1866 'da tamamlandı. İzmir'in ekonomik olduğu kadar kentsel görünümünü de değiştirdi Türkiye'deki ilk istasyon binası olan İngilizlerin işlettiği Alsancak Garı 1858'de yapıldı (Yurt Ansiklopedisi, 1981).

İstasyon binası iki katlıdır, U biçimli iç avlu formundadır. İç avlu konaklama birimleri, hastane ve duvarlarla çevrilidir. Peron sundurması üç kemerlidir. Demir makaslardan oluşan kemerler bekleme kısmına giriş aksını örtmektedir. Basmane istasyon binası 1876 yılında bir Fransız şirketi tarafından yapılmıştır. Avrupa'daki örneklerine göre çok küçük olan istasyon binası, Ameika'daki küçük istasyon binalarını hatırlatmaktadır. Bu istasyonun peronu çift sundurmalı olup, biri varış diğeri hareket platformunu örter, demir payanda ve bağlantılarla yapılmış hilal şeklinde makaslar peron sundurmalarının kubbe şeklinde çatılarında vurgulanmıştır. (Şenyiğit, 2002, s.45-47)

Ekonomik gelişimle birlikte kent iki bin yıllık sınırlarını aşarak kuzeye Tuzla burnu ve Alsancak'a doğru ve güneye genişledi. Körfezin karşısında Karşıyaka gelişti. Ama İzmir'in asıl gelişimi 1867–1875 yılları arasında yapılan rıhtımla gerçekleşti. Rıhtım kentin görünümüne bugünkü biçimini verdi. Rıhtımın yapılmasıyla ortaya çıkan Kordon, kentin kuzey ve batı kıyısındaki Napoli taşı döşeli rıhtımdı. Rıhtımın hükümet konağından başlayarak Pasaport'a kadar uzanan bölümü büyük dükkanlar, ticarethaneler, oteller, lokantalar ve ticaret acenteleri ile doluydu. Pasaport'tan sonraki bölümde ise evler bulunmaktaydı.

İzmir'de 19. yüzyılın ikinci yarısında hizmete giren atlı tramvaylar, Hükümet Konağı-Kasaba Garı arasında yolcu taşımaktaydı. Daha sonra bu hat darağacına kadar uzatılmış, 1899 yılında Belediye başkanı Eşref Paşa zamanında Darağacı Karşıyaka Tramvayları hizmete konmuştu. Yine konakta kışla önünden başlayan Göztepe tramvay hattı (Göztepe Tramvay Şirketi 1885) Güzelyalı'ya kadar uzanmaktaydı. Yine Eşref Paşa döneminde kentin yollarının çoğunun kesme taşla döşenmesine başlanmıştı. Kent içi deniz ulaşımı ise 1883 yılında kurulan, İzmir körfezinde Karşıyaka, Göztepe, Karaburun, Urla ve Foça arasında yolcu taşıyan Hamidiye Vapur Şirketi tarafından yapılmaktaydı. 1885 yılında Bornova Bayraklı arasında 5 kilometrelik karayolunun açılması, Bornova'yı kente bağlamış ve Bayraklı'nın gelişimi hızlandırmıştır. Böylece 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde kenti oluşturan çeşitli yerleşim alanları arasındaki ulaşım ağı tamamlanmıştı (Yurt Ansiklopedisi, 1981).

Bu dönemde İzmir'in ekonomik gelişimini desteklemek için yapılan en büyük yatırım 1886 yılında hükümet tarafından İzmir limanının, Gediz'in taşıdığı alüvyonlarla dolmasını önlemek için Gediz ırmağının yatağı değiştirilmesi olmuştu. Gediz ırmağı yeni bir yatağa yönltilerek körfezin batısına akıtılmaya başlamıştı.

İzmir'in vilayet merkezi olmasından sonra genel olarak prestij yapıları ve yatırımları ile donatılmaya başlandığı dönemde Vali Sabri Paşa Kışlanın yanındaki İzmir'in 18. ve 19. yüzyıldaki etkili ailelerinden Katipzade'lere ait büyük konağı hükümet konağı olarak yeniden yapımına 1867'de başlanmış 1872 yılında tamamlanmıştır. Kıyıdan içerde Başoturak mevkiinde yer alan valilik binasının buraya taşınması ile konak adı pekişecektir. Bu taşınma ile Başoturakta prestij yitirecek ve kentsel kullanımların kıyıya doğru yönelmesinde prestij alması kavramı bu döneme kadar hep iç kısımda yaşayan Türkler arasında da gelişecekti. Bu alanda 1851 yılında Damlacı deresi civarında kentteki ilk Müslüman hastanesi olan Gureba-i

Müslimin hastanesinin (**Şekil 4.6.3**) kurulmasıyla burada bir idari merkez oluşmaya başlayacaktı. Gureba-i Müslimin hastanesi II.Abdülhamit döneminde 1891’de ve 1903’de iki kez genişletilmiş ve kapasitesi 300 hastaya çıkarılmıştı (Yurt Ansiklopedisi, 1981, s.4277).

Hükümet konağının yapılmasından sonra yöre önündeki açık alanı ile birlikte konak olarak adlandırılmaya başlandı(**Şekil 4.6.4**). Hükümet konağı halkın kullanımına açılan geniş görkemli bir ön bahçeye ve arka bahçeye sahipti (**Şekil 4.6.5**).

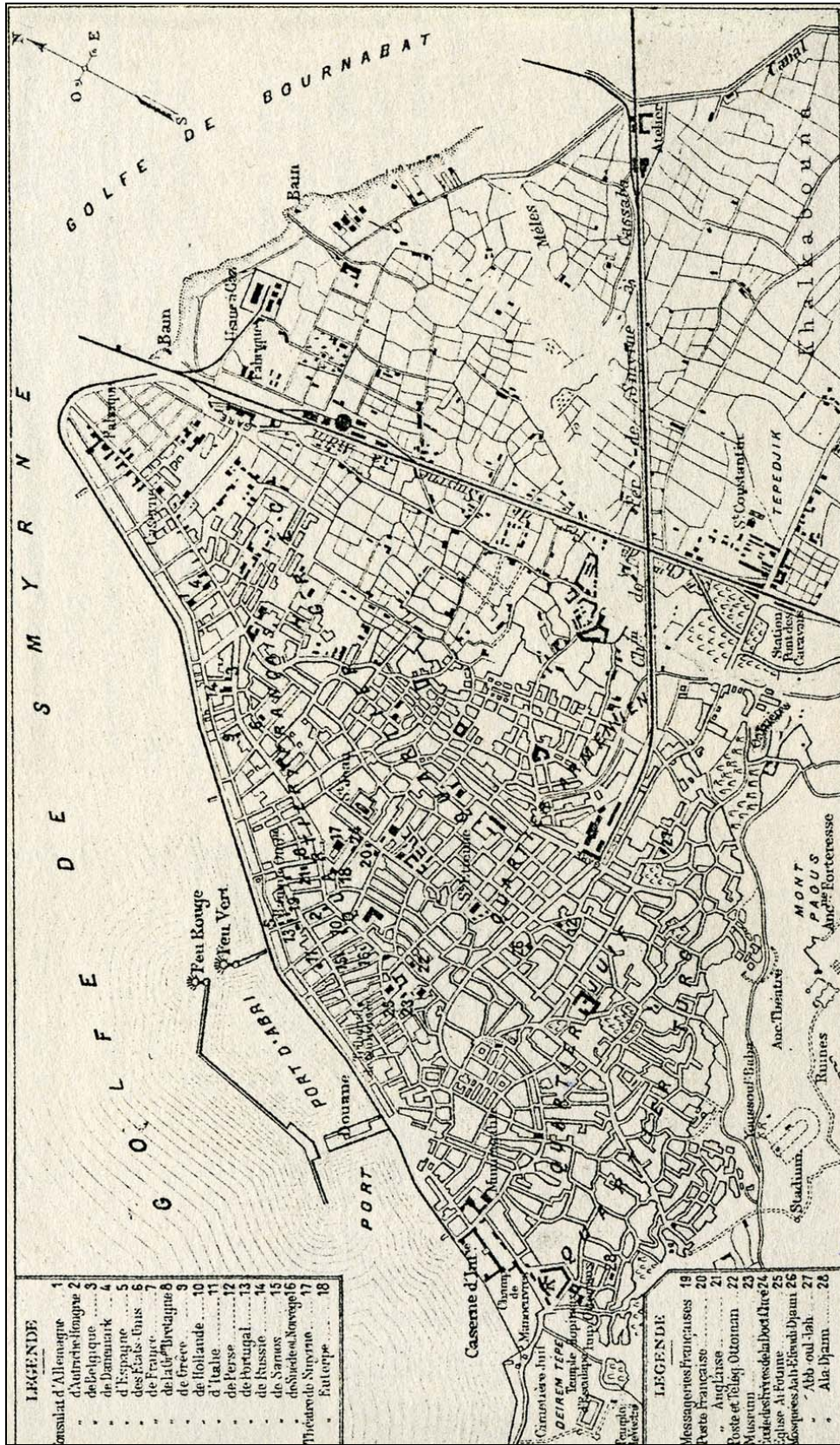
1901 yılında II.Abdülhamit’in tahta çıkışının 25. yıldönümü anısına meydanın ortasına İzmir’de çalışan yabancı mimar Raymond Pere’nin tasarımı ünlü saat kulesi yaptırılmıştır. Üç tarafı binalarla çevrili ve denize açılan meydan kentin kalbi haline gelmiştir. Kulenin alt kısmına dört yandan mermer basamaklarla çıkılır ve her yönde mermer kurnalı ve fıskiye çeşmeler bulunurdu. Oryantalist bir üslupla inşa edilmiş, inceliği ve aşırı bezemeli işçiliği ile dikkat çeken bir Jübile anıtı olan kulenin saatinin altında karşılıklı iki yanda Sultan II.Abdülhamit’in tuğrası ve diğer yönlerde Osmanlı Arma’ları bulunmaktaydı. (Atay, 1997, s.194)

1868 yılında kurulan İzmir İslahhanesi II. Abdülhamit döneminde Sanayi mektebine dönüştürülmüş (**Şekil 4.6.6**), 1886 İzmir İdadisi açılmıştır.

İzmir Belediye örgütü 1871’de kurulmuştu. Kentin iki kısmını yöneten iki daireden oluşan belediye yapısı, 1891’de birleştirilmiş, tek belediye meclisi ve tek belediye başkanı getirilmiştir. Bu kent çapındaki hizmetlerin artışı sağlamıştır.

Kentin su gereksinimini 1895 yılından itibaren Halkapınar kaynaklarından sağlanmaya başlanmıştır. İzmir Sular Anonim Şirket-i Osmaniyesi 1908’e kadar 94.000 metre su borusu döşemişti.

İzmir’de ilk havagazı şirketi İngilizler tarafından 1860 yılında kurulmuştu. 20. yüzyılın başlarında İzmir’in sokakları geceleri havagazı ile aydınlatılıyordu. Kentte yaklaşık 3.000 havagazı feneri vardı.1892 yılında Alsancak Darağacı bölgesinde bir Belçika şirketi kentin elektrik ihtiyacını karşılamak üzere ilk elektrik santralini kurmuştu (Yurt Ansiklopedisi, 1981).



Şekil 4.6.1: İzmir Planı, (Kayın, E. 2000)



Şekil 4.6.2: Liman ve Sarı kışla, (Atay, Ç. 1997)



Şekil 4.6.3: Gureba-i Müslimin Hastanesi, (Atay, Ç. 1997)



Şekil 4.6.4: Konak Meydanı, (Atay, Ç. 1997)



Şekil 4.6.5: Hükümet Konağı Bahçesi, (Atay, Ç. 1997)



Şekil 4.6.6: Hamidiye Sanayi Mektebi, (Atay, Ç. 1997)

4.7. Adana

1867 yılında Halep eyaletinden ayrılarak bir vilayet merkezi haline getirilen ve daha sonra Konya'dan ayrılan Mersin'in de bağlandığı Adana bu tarihten sonra Çukurova'nın ekonomik açıdan gelişimiyle birlikte gelişmeye başlamıştır.

Halil Paşa'nın Valili sırasında, 1860'da Sanayi Mektebi'nin inşa edilip açılması, 1865'te Memleket Tabipliği'nin kurulup, 1872'de Taş Köprü'nün yanındaki bir burç kalıntısı üzerinde ufak bir hastanenin inşa edilmesi, 1869'da telgrafhane'nin tesisi, 1870'lerde yeni okulların açılması ve nihayet 1871'de yeni okulların kurulması ve 1877'de ilk hükümet konağının inşa edilmesi artık gelişme ivmesinin geri dönülemez bir hız kazandığını göstermektedir (Toksöz ve Yalçın, 1999, s.440).

Ziya Paşa'nın kısa süren valiliği sırasında bitirilen ya da başlanan bir dizi bina modern Adana'nın doğuşunun önemli göstergesiydiler. Verdiği edebi eserlerle ve yaptığı tercümelerle tanınan Ziya Paşa'nın burada yaptığı ilk işlerden birisi, Seyhan Caddesi üzerinde, şimdiki Ulus Park'ın bitişiğinde ve 1900'de yapılacak Vilayet Binasının karşısında bir Tiyatro inşa ettirmek ve buraya İstanbul'dan gruplar getirerek gösteriler yaptırmak olmuştur. Zamanın sayılı örneklerinden biri olan bu bina ne yazık ki Paşa'nın Valiliğini izleyen dönemlerde önce vilayet matbaasına dönüştürülmüş, sonra da yıkılarak yerine başka binalar inşa edilmiştir. 1882'de Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'dan ayrılması ile kapanan benzeri gibi, Adana Tiyatrosu da 1881 yılında Ziya Paşa'nın ölmesi üzerine benzer biçimde tarihe karışmıştır. Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'da inşa ettirdiği hükümet konağı, belediye binası, hastanesi, postane bu dönemde modernleşmenin taşra idareciliğindeki yansımasının öncü bir örneğidir. Tüm bu binalar 20. yüzyıla varmadan pek çok taşra kentinde ve tabii ki Adana'da da inşa edilecektir. Ziya Paşa'nın Adana'nın modernleşmesi için yaptırdığı diğer bir önemli bina, saat Kulesiydi. Ziya Paşa'nın başlatıp Abidin Paşa'nın tamamlattığı, Adana çarşısının tam ortasındaki bu saat, kapalı ekonomisinin dışına çıkmaya başlayan şehir tüccarlarına ve memurlara zamanın sistemli kullanımı içinde önyak oluyordu. Bu saat kulesi çağdaşlarının çoğu gibi sade bezemesiz bir yapıdır. Yüksekliği 35 metredir. Tuğladan yapılmış kare prizma gövdesinde kapısı ve dar dikdörtgen pencereleri dışında herhangi bir yapı elemanı yada dekoratif öge yoktur. Saat odasının yer aldığı kısım ise, kesme taşlarla inşa edilmiş sivri kemerlerle vurgulanmıştır. Bu sade yapıda Osmanlı mimarlığına doğrudan gönderme yapan tek mimari öge de bu kemerdur (Toksöz ve Yalçın, 1999, s.441).

Ziya Paşa'nın valiliği sırasında bir dizide okul binası yapılmıştır. 1879'da yedi adet ilkokul binası öğretime açılmıştır. Ziya Paşa'nın döneminde başlayıp ölümünden sonra bitirilebilen bir başka önemli okul binası ise Askeri Rüştîye idi. Ziya Paşa'nın yaptırdığı tiyatroya ve sonradan yapılacak vilayet binasına çok yakındır. Çağdaşı olan rüştiye binalarından pek bir ayrıcalığı olmayan ve Osmanlı usulü Avrupa neoklasîği denebilecek bir tarzda inşa edilmiş olan bu bina da, saat kulesi gibi bezemesizdir (**Şekil 4.7.1**). Ancak revaklı girişi, bir merasim balkonunu andıran yol hizasından yüksekte yapılmış revaklı bir girişi vardı. Bu binanın yer aldığı kesim, tam bu dönemde, resmi binaların yapılması ile eski şehrin güneybatısına eklenilerek gelişmeye başlayan bir mahalleydi. Bu civarda on yıl kadar sonra bir belediye binası ve bir hapishane; 20 yıl sonra ise Belediye Hastanesi ve Vilayet Binası inşa edilecektir. Okul, Vilayet Binası ve tiyatro binalarının arasındaki alana ise bir hükümet meydanı ile bir şehir parkı kurulmuştur. (Toksöz ve Yalçın, 1999)

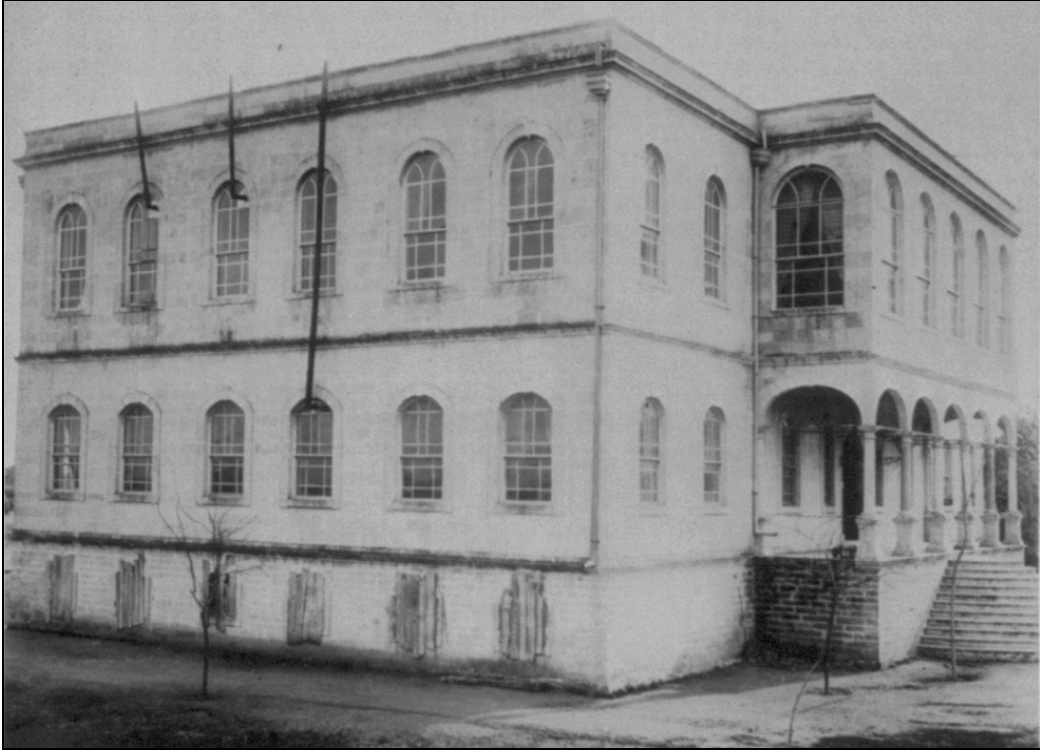
Bütün bu resmi binalarla meydanın ve parkın bulunduğu merkez, 1880'den başlayarak, çarşıdan ırmağa uzanan yolun, ırmak boyunca uzanan yolu kestiği yerde kurulmuştur. Irmak boyunca uzanan yol, modern çehresini bu dönemde kazanmaya başlamıştır; resmi binaların ve müstakbel Hükümet Meydanı'nın daha güneyinde ticari ve askeri mal depolarının inşa edildiği yeni bölgeler gelişmeye başlamıştır. Meydan'dan Taş Köprü'ye doğru uzanan Seyhan Caddesi ise, özellikle Kuzeyinde inşa edilen anıtsal konaklarla zengin ve şık bir iskân bölgesi olarak şehrin kalan kısımlarından ayrılıyordu. 20. yüzyılın başına dek Adana kentinin manzarası, merkezdeki bu tür şık binaların dışında, tek katlı ve avlulu evlerden oluşuyordu. Böylesi evlerden oluşan Adana neredeyse tümüyle yatay olarak gelişmiş bir şehirdi. Kuzeydeki ya da batısındaki Anadolu şehirlerinden çok, doğusunda ya da güneyindeki Arap şehirlerini andıran bir görüntüsü vardır. Ama şehrin görüntüsünün dışında, özel alan-kamusal alan ayrımları Osmanlı kentinin genel karakterini taşıyordu. Ana yollardan ara yollara geçiliyor ve hemen orada özel alan başlıyordu. Ara yollar çıkmaz sokaklara dönüşüyor, çıkmaz sokaklardan da kimi evlere ulaşmak için başka evlerin avlularından geçmek gerekiyordu. 19 yüzyıl ortalarından itibaren başlayan değişim sürecinde şehrin merkezindeki ticari alanlardaki konutlar azalmış ve konut mimarisi ve kent dokusu da değişmiştir. İçerisi kapalı, avlulu, tek katlı kagir yapıların yerini ahşap kagir karışımı, bir kaç katlı konak adı verilen binalar almaya başlamıştır. Bu binalar geniş pencereleri ile, özel alanla kamu alanı arasındaki tampon bölgeyi oluşturan eski yan yollardan farklı olarak belirginleşen ve artık keskin sınırları ile kamu alanına dahil olan sokaklara açılıyordu. Bu yeni

mahallerdeki yeni binaların çoğunu yüzyıl sonunun tipik Osmanlı taşra kenti varlıklı mimarisinin yerel bir versiyonu şekillendirmiştir (Toksöz ve Yalçın, 1999, s.442).

Kent gelişimini 1880'lerde sürdürmüştür. Adana'nın 1886'da işletmeye açılan ilk demiryolu terminali eski şehrin kuzeybatısında ve o zamanki iskan alanlarının hemen dışında inşa edilmiştir. 1888 yılında Ziraat Bankası Adana şubesi, 1893 yılında Osmanlı Bankası Adana Şubesi açılmıştır. Yine 1890'larda Düyun-ü Umumiye ile çalışan Bandue d'Athens ile Banque Française de Syrie birer şube açmıştır(Toksöz ve Yalçın, 1999).

1893 yılında nehrin kenarına setler çekilmiştir aynı yıl Vali Bahri Paşa ve Kuşçu Hakkı Bey'e o yıl içerisinde Belediye Hastanesi'ni yaptırmıştır. Hastanenin inşaatı etap etap 1906'ya kadar devam etmiştir. 1900 yılında ise Adana Hükümet Konağı hizmete açılmıştır. 1900 yılı civarında şık konakların nehir boyunca sıralandığı Seyhan Caddesi üzerinde pamuk ticaretinden elde ettikleri servetle tanınan Delimehmetler Avrupa standartlarında hizmet veren ilk oteli açmışlardır (Toksöz ve Yalçın, 1999).

Bahri Paşa'nın Adana'dan ayrılmadan önce yaptırdığı son binalar, Abdülhamit'in cülusunun yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyla 1901'de Kuruköprü'deki meydanın ortasına yaptırılan çeşme (**Şekil 4.7.2**) ve Abdülhamit'in cülusunun 30. yılında 1906'da Tarsus yolunda, Kuruköprü'den yaklaşık iki kilometre uzaklıkta yaptırılan Darülmualimin, yani kız öğretmen okuludur. İki ana binadan oluşan kompleks geniş bir bahçenin içinde, kagir ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Kompleks, binaların giriş katlarının bahçeye bakan yüzündeki dorik revaklar ile iki binanın arasındaki süs havuzu hariç gayet sade ve fonksiyonel biçimde inşa edilmiştir (Toksöz ve Yalçın, 1999, s.444).



Şekil 4.7.1: Adana Askeri Rüştiyesi, (Abdülhamit II. Collection Library of Congress)



Şekil 4.7.2: Hamidiye Çeşmesi, (<http://www.adanada.net>)

4.8. Beirut

Tanzimat döneminde Beirut'ta yapılan ilk Osmanlı yapısı, 1853 yılında Kantari tepesine inşa edilen Kışlayı Hümayun'dur. Hanssen'in de belirttiği üzere, Beirut'taki en büyük yapı olan kışla, 80 metreden uzun cephesi olan iki katlı, taş oldukça da görkemli bir yapıydı. 1861 yılında Kışlayı Hümayun'un karşısına askeri hastane binası yapılmış ve bu iki yapı eski kente, çarşıya ve limana hâkim konumlarıyla Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün ve devletin yeni düzenin kenti değiştiren mimari sembolleri olmuşlardır (**Şekil 4.8.4.**).

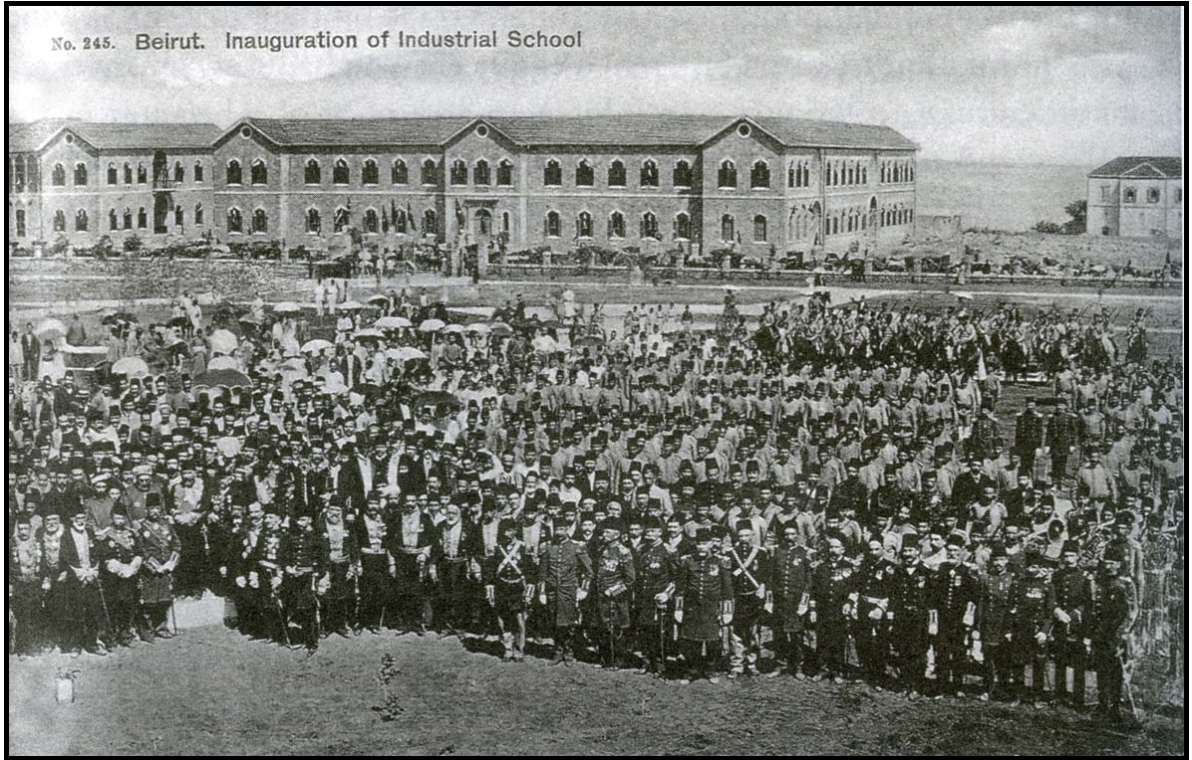
Kışlayı Hümayun, sadece askeri birlikleri barındırmak dışında kent hapishanesini ve sağlık teşkilatını da barındırıyordu. 1870'lerde yeni bir kat eklenmesinden ve 1888'de Beirut'un vilayet merkezi olmasından sonra pek çok idari ve törensel işlev içinde kullanılmaya başlamıştı. Askeri işlevlerini hiç kaybetmemesine rağmen bu nedenle zaman içinde halk arasında Büyük Saray olarak anılmaya başlamıştı (**Şekil 4.8.5.**), (Hanssen 2006, s.241).

1881- 1884 yılları arasında belediye başkanı İbrahim Fahri Bey tarafından yaptırılan Belediye Binası, 1888'de Beirut'un vilayet merkezi olmasının ardından halk tarafından, Küçük Saray olarak da anılan yapı, Hükümet Konağı olarak kullanılmaya başlanmıştır (**Şekil 4.8.2.**). Hanssen'in de aktardığı gibi, Beirut'ta bu dönemde yapılan önemli bir başka imar düzenlemesi ise 1890- 1893 yılları arasında yapılan Liman dönüşümü ve sahil projesidir. Bu projenin ardından 9 Ocak 1897'da kışla ve askeri hastanenin bulunduğu meydana, Belediye Mimarı Yusuf Aftimos tarafından yerel malzemeler kullanılarak tasarlanan Beirut Saat Kulesinin inşası başlatılmıştır (Hanssen 2006).

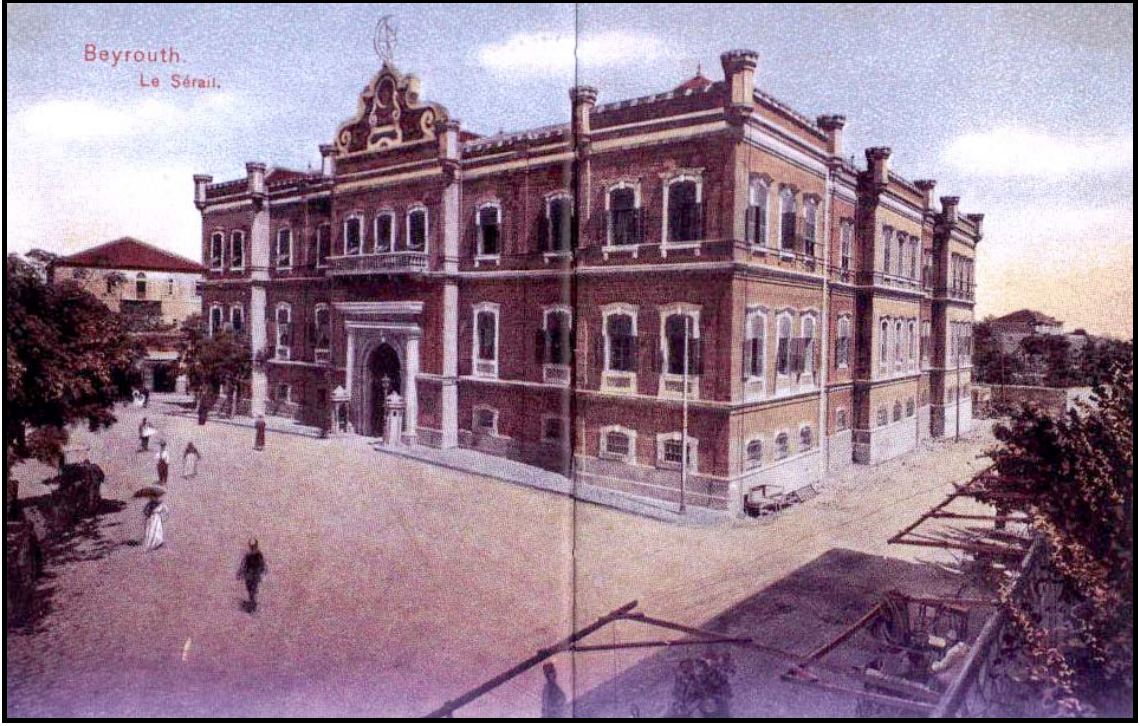
Kentin modern yüzünü temsil eden ve Hükümet Konağı önündeki, ortasında fiskiyeli havuz ve sekizgen kamelyası bulunan ve bahçe olarak düzenlenen Sahat-al Burj meydanının meydan kaplaması 1903 yılında yapılmıştır (**Şekil 4.8.3.**). Bu meydan Tütün rejisi, Osmanlı Bankası, Hicaz demiryolu, tramvay ve gaz şirketlerinin yönetim binaları ve hafif süvari kışlası ile çevrelenmekteydi. Kentin bir diğer önemli meydanı ise, Hükümet Konağı önünde bulunan Sahat-al- Burj meydanından devam eden iki yanı ağaçlık geniş aksın ucunda bulunan ve kentin tramvaylarının kesişim noktası, trafiğinin merkezi olan üçgen biçimindeki Sahat-al-Sur meydanıydı. 1892 yılında bu meydanın ortasına bir kamu binası yapılması ve çevresinin park

olarak düzenlenmesi düşünülmüş, vali İsmail Kemal Bey'in görevinden alınmasından sonra tamamlanmamış bu bina yıktırılmış ve park fikrinden vazgeçilmişti (Hanssen, 2006)

II. Abdülhamit Dönemi, en önemli Beyrut kentsel gelişim projesi, 1 Eylül 1905 cülus kutlamaları kapsamında, kentin güneybatı tarafındaki Ramlat-al-Zarif diye adlandırılan, boş kayalık tepelerine dönemin Beyrut Valisi tarafından yaptırılan Hamidiye Sanayi Mektebi ve Belediye Hastanesi ve ortalarına yaptırılan parktır (**Şekil 4.8.1.**), (Hanssen 2006, s.250)



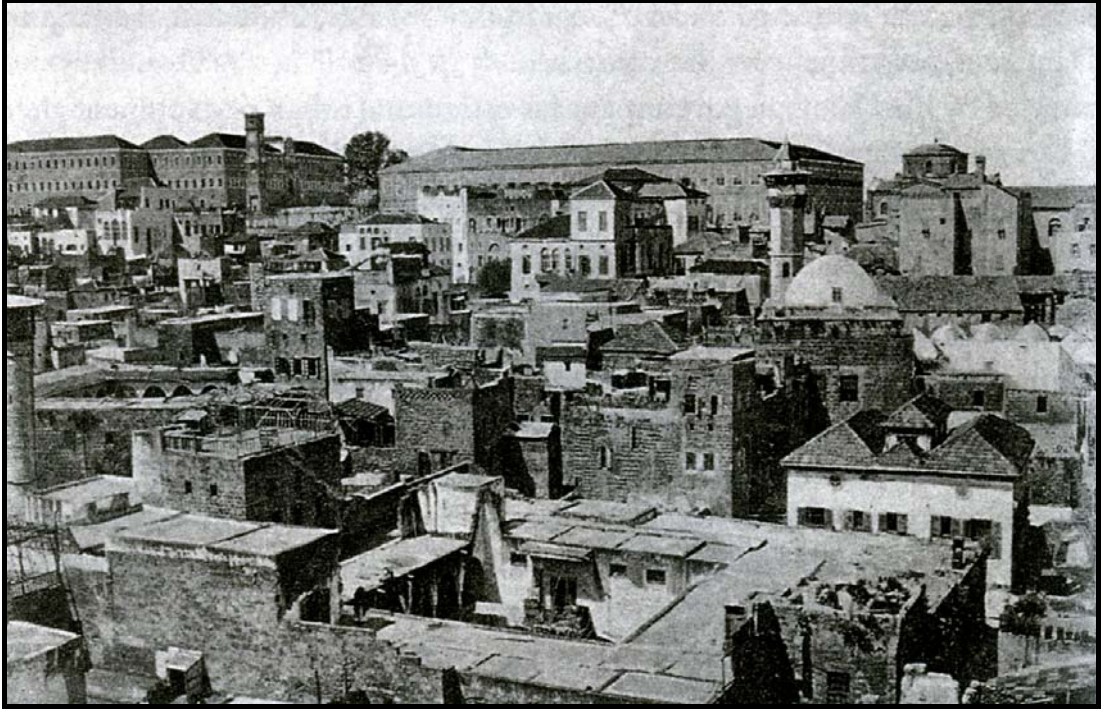
Şekil 4.8.1: Hamidiye Sanayi Mektebinin Açılışı, (Hanssen J. 2005)



Şekil 4.8.2: Beyrut Hükümet Konağı,
(http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/)



Şekil 4.8.3: Beyrut Hükümet Konağı Önündeki Bahçesi,
(http://almashriq.hiof.no/lebanon/700/760/769/old_beirut/)



Şekil 4.8.4: Kışla, Askeri Hastane ve Saat Kulesinin Kent Merkezinden Görünümü,
(Hanssen J. 2005)



Şekil 4.8.5: Mecidiye Kışlası ve Saat Kulesi,
(<http://www.habeeb.com/lebanon.photos.15.beirut.html>)

4.9. Şam

Suriye'nin en büyük kenti olan Şam orta büyüklükte bir ırmağın, yakınına kurulmuş bir ova kentiydi. Kentin mimari dokusunda antik etkilerin derin izleri görünmekteydi. Pazar boyunca uzanan sütunlu cadde, Roma tapınağının yerine kurulmuş bir büyük Emevi camisi ve kentin merkez bölgesindeki büyük ölçüde korunmuş, satranç tahtası biçiminde sokakları vardı (Raymond, 2000, s.147).

Tanzimat döneminde kentlerinin gelişimi eyalet merkezleri olmaları ile doğrudan bağlantılı olduğu için Şam vilayetinin merkezi olan Şam kentinde 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak diğer kentlere paralel biçimde bir gelişme içine girdi. Tanzimat'ın meşhur paşaları ve vezirlerinin yönetimi altında Şam'ın kentsel dokusu 1864 eyalet reformlarının ardından gelen yıllarda 1918'e kadar çok hızlı biçimde değişime uğradı. Kent genelinde pek çok kamu binası, yaklaşık 70 okul, 8 hastane ve sanatoryum, çarşı (suq), istasyon binası ve çeşitli cadde ve sokaklar belediye ve valiler tarafından yaptırılmıştı. 18. yüzyılda büyük ölçüde özerk biçimde yerel ailelerin denetiminde yönetilen Şam'a, genişletilen yönetim faaliyetleri, ulaşım (yeni yollar, buharlı gemiler ve daha sonra demiryolları) ve iletişim (telgraf) ile Osmanlı devlet otoritesinin Şam'da yeniden etkin olmasının çok büyük sonuçları olmuştu (Raymond, 2000).

Eski kentte sur içindeki ve sur dışındaki pek çok cadde genişletildi ve şehirde yeni yollar açıldı. Büyük nüfus artışına paralel yerleşime açılan yeni konut alanları ve ortaya çıkan yeni mahalleler (Muhajirin, Afif, Arnus, Shuhada, Hijaz, Baramka, Qaşa) kentsel dokuda büyük değişikliklere neden olmuştur. (Weber,1998)

Yeni yönetim merkezi olarak düzenlenen Merce Meydanı 1880'lerden başlayarak şehir duvarlarının dışındaki bir yeşil alanda kurulmuştur. Eski şehirdeki Dervişiyeye Caddesi'ndeki eski yönetim merkezinden çok uzak olmayan bu alanın civarına, 1879'da Adliye binası, 1883 yılında postane ve telgrafhane binası, 1890'da belediye binası yapılmıştır (**Şekil 4.9.4**). 1878–1880 arası meydana yapılan polis merkezi 1883–1884 yılları arasında genişletilmiştir (**Şekil 4.9.5**). 1900 yılında Meydan'ın yakınında yeni saray olarak adlandırılan hükümet konağının ve emlak dairesinin yapılmasıyla, meydan kentin gerçek merkezi haline

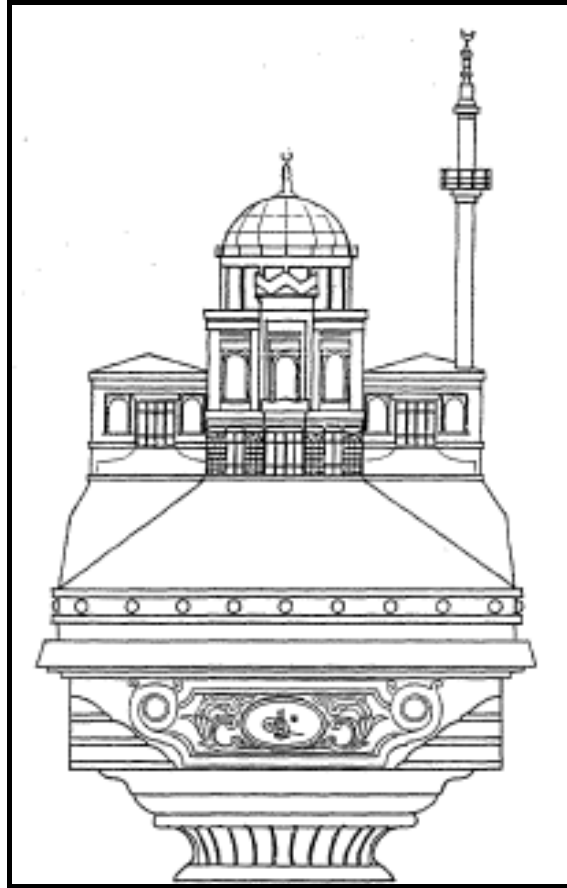
gelmiştir.. Emlak dairesinin binası 1906 yılında polis merkezine devredilmiştir (Weber, 1999).

1905 yılında Şam tren istasyonu yakınındaki Merce meydanının ortasına, Hicaz Demiryolu hattını kutlamak amacıyla, D'aronco'nun tasarladığı bronz Hicaz – Mekke Telgraf Hattı sütunu dikilmiştir (**Şekil 4.9.2**). Sütunun üstünde Yıldız Hamidiye Camisi röprodüksiyonu bulunmaktadır (**Şekil 4.9.3**). Bu röprodüksiyon, Hicaz demiryolu projesini başlatan II. Abdülhamit'i de simgelemektedir. (Osmanlı Mimarı D'aronco, 2006)

Şam askeri rüştiyesi 1850 yılında, Şam sanayi mektebi Mithat Paşa 1879'da tarafından kurulmuştur. Topçu kışlası 1882–1883 yıllarında düzenlenmiş, Hamidiye Kışlası 1895'te yaptırılmıştır. Kent genelinde, Şam Gureba Hastanesi, otellerin, modern ulaşım tesisleri (tramvay, demiryolu), parklar, kahvehaneler ve tiyatroların yer aldığı bu alan ve artan miktarda kamu yaşamı ve tartışma için bir alan sağlamıştır. Ek olarak çarşılar tamamen yeniden tasarlanıp yenilenmiş, sur içinde şehrin ticari kalbinden geçen modern geniş çarşı caddelerini içeren Hamidiye Çarşısı yaptırılmıştır. (Weber, 1998).



Şekil 4.9.2: Merce Meydanı, (<http://www.olddamascus.com>)



Şekil 4.9.3: Telgraf Anıtı Üstündeki Caminin Çizimi (Kreiser, 1997)



Şekil 4.9.4: Belediye Binası, (Weber S. 1999)



Şekil 4.9.5: Polis Merkezi, (Weber S. 1999)



Şekil 4.9.6: Hükümet Konağı, (Weber S. 1999)

4.10. Manastır

Balkanlar üzerine yapılan seferlerde önemli bir askeri üs olan Manastır Tanzimat fermanından sonra, Makedonya'yı oluşturan üç eyaletten (Vilayet-i Selase) biri olmuştur. Manastır sancağının ve kazasının da idare merkezi olan Manastır, 1881'de Manastır vilayetinin merkezi olmuştur. Askeri açıdan ise Rumeli ordusu olarak bilinen Osmanlı üçüncü ordusunun genel karargâhıydı.

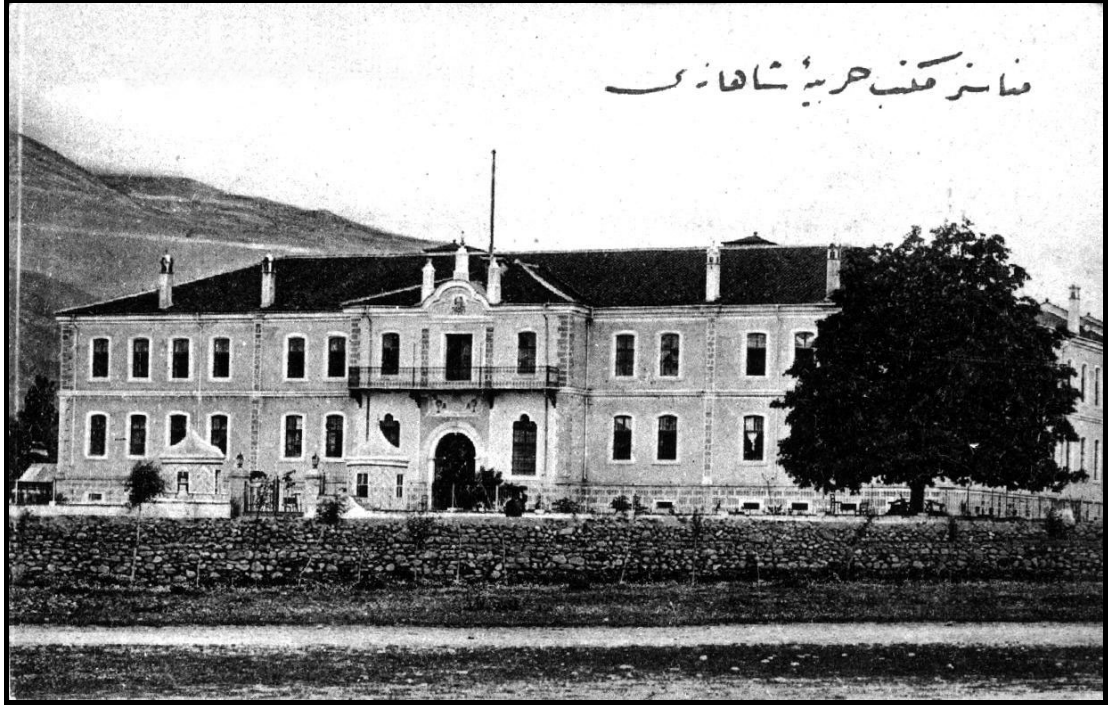
Üçüncü ordunun Manastır'a alınması ile şehirde birçok askeri okul açılmıştır. II. Abdülhamit döneminde Manastır'da yedi rüştiye, dört idadi açılmış, şehir maarif müdürü olan yirmi beş Osmanlı kentinden biri olmuştur. Manastır Askeri İdadisi de (**Şekil 4.10.1**) bu dönemde açılmıştır (Dördüncü (a),2006, s.47).

Manastırda şehircilik ve mimarlık alanındaki yeniliklere, imparatorluk içindeki batılılaşmanın da önemli temsilcileri olan askerler öncülük etmişti. Bu dönemde, Manastır Vilayetinin merkezinde inşa edilen önemli kamu yapılarının büyük bölümü askeri yapılardır.

Tanzimat döneminin başında 1830'ların sonunda Köse Ahmet Zeklid Paşa, Manastır'da kentin güney ve güneybatısında bir kışla mahallesi yaptırmıştı (**Şekil 4.10.2**). Dönemin ölçülerine göre çok büyük ve güzel olan buradaki binalar, Balkan ve Osmanlı geleneklerinden kökten farklı bir mimarinin ilk örnekleriydi. Tanzimat'ın reform ve yenilik isteği bu yapıların neoklasik üslubunda ifadesini buluyordu. Hastane, askeri okul, silah depoları, baruthane, eczane ve silah depolarının bulunduğu askeri kompleks yavaş, yavaş gelişti. Balkan savaşları önce yaklaşık 8.000 kişilik bir garnizonu barındırdığı tahmin ediliyordu. Bu önemli garnizon kentin bütününden kopuk değildi. Kışlanın çevresinde güzel ağaçlar dikilmiş yeşil alanlar vardı, sivil halk özellikle buralara yazın dolaşmaya gelirdi, kafeler de hem subaylar hem de yüksek sosyeteden kişiler toplanırdı (Lordy, Popovic, 1999, s.64).

Kamu yapıları, kent girişindeki kışlaların ve idare binalarının büyüklüğü, düzgün taşlarla döşenmiş sokakların genişliği Avrupalı ziyaretçilerin övgüsünü toplamaktaydı. Yatağı taşlarla döşenmiş ve iki yanına ağaçlar döşenen Dragor ırmağı çeşitli idare binalarının, postane ve telgraf idarelerinin zenginlerin konutlarının bulunduğu kentin modernleşme eksenine haline gelmişti.

Manastır'ın gelişmesi ve modernleşmesi 1894 yılında Almanlar tarafından inşa edilen ve Selanik'ten gelen hattın son istasyonu olmasıyla hızlanmıştır. Kentin doğusunda bulunan gar hızla dönüşümlerin odağı haline geldi. Hamidiye Caddesi adı verilen ve kentin merkezine kadar uzanan Gar Caddesi kentin yeni eksenine haline geldi, caddenin iki tarafı altlarında vitrinli geniş dükkânlar üst katlarında esnaf evleri bulunan Avrupa tarzı ticari kuruluşlarla doldu. (Lordy, Popovic, 1999, s.65).



Şekil 4.10.1: Manastir Askeri İdadisi



Şekil 4.10.2: Manastir Kışlası

4.11. Mekke

Osmanlı padişahları Yavuz'dan itibaren kendilerini, “Halife” yani “peygamber vekili” ve bütün İslam âleminin vekili saymanın yanı sıra, aynı zamanda Mekke ve Medine'ye duydukları hürmetin bir parçası olarak da Hamimü'l-Haremeyni's Şerifeyn unvanını almışlardır.

Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlıların Mekke'ye göndermeye başladıkları “sure” denilen iane'nin her yıl muntazam olarak gönderilmesi usul haline getirilmişti. Surre Alayları, hac mevsiminde kutsal topraklara ulaşması için, üç ayların başı olan Recep ayının on ikinci günü hacca gidecek Osmanlı Müslümanları ile birlikte yola çıkardı. Şam'da Ramazan ayını geçirdikten sonra, gönderilen hediyeleri Mekke'de dağıtır, haccın ardından geri dönerdi. İstanbul'dan Surre Alayının gönderilmesi II. Abdülhamit döneminde büyük törenlere dönüştürülmüştür. (Dördüncü (b),2006, s.25)

Osmanlılar Haremeyn (Mekke, Medine) halkına sure ve mürettebat gibi pek çok tahsisat göndermenin yanı sıra, hac yollarının güvenliği, su havuzlarının bakımı ve korunması, Kâbe'nin imarı gibi pek çok konuyla ilgilenmişlerdi.

Mekke Şerifleri tarafından özerk biçimde yönetilen bir eyalet olan Hicaz'da Osmanlı devlet aygıtının etkin bir biçimde tesisini sağlamak için 1885 yılında Mekke'de Üst katında hükümet ve fırka-I askeriye dairelerinin bulunduğu ve alt katı bir bölük nizamiye ve bir bölük zaptiye askerinin barındıracak şekilde yaptırılan, hükümet konağı işlevi de gören Hamidiye Kışla-yı Hümayunu (**Şekil 4.11.1**) 1 milyon kuruş gibi yüksek bir meblağ karşılığında inşa ettirilmişti. Bölgenin uzaklığı, işçi yokluğu, nakliye giderleri batı tarzı binaların yapımının oldukça masraflı olmasına neden olmaktaydı. (Dördüncü (b),2006, s.59)

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu yüzyılın karakteristik hastalığı olarak sık sık ortaya çıkan kolera salgınları Hicaz'ı da etkilemiştir. 1865 Mekke kolera salgınından sonra, kolera salgınlarının dünyanın diğer bölgelerine paralel olarak Hicaz'da da devam etmesi ve hacı sayılarının gittikçe artması daha fazla hizmet vermeyi gerektirmiştir. Osmanlı devleti hem hacılara daha iyi hizmet verebilmek ve halkın sağlığını koruyabilmek hem de Hicaz'daki sağlık durumunu gerekçe göstererek bu yolla Hicaz'a müdahale etmek isteyen Avrupalı güçlerin amaçlarına ulaşmalarına engel olmak için daha etkili tedbirler almıştır.

Sıhhiye hizmetlerinin ve teşkilatının daha kapsamlı hale getirilmesi ihtiyacının ortaya çıkmasındaki en önemli sebep, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hacı sayısında görülen genel artış olmuştur. Buharlı gemilerin Kızıldeniz'e girmesi, diğer ülkelerle Hicaz arasında özel hac seferlerinin düzenlenmesi, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla hac seyahatinin oldukça kısılması, Güney-doğu Asya'da yaşanan İslami uyanış hacı sayısını oldukça arttırmıştı. Özellikle Arafat'a çıkıldığı günün cumaya rastladığı, "Hacc-ı ekber" yıllarında hacı sayısındaki artış çok daha fazla olmuş, izdihamlar yaşanmıştı. "Hacc-ı ekber" olan 1865 yılında hacı sayısı geçmiş yıllara göre 4 kat artarak 150.000'e, yine bir "Hacc-ı ekber" yılı olan 1893 yılında ise 300.000'e ulaşmıştı. Mekke şehrinin iskelesi aynı zamanda Hicaz'ın en büyük limanı olan Cidde bu artışın en yoğun yaşandığı yer olmuştur. 1868 yılında Cidde iskelesine çıkan hacı sayısı 23.339 iken, 1893 yılında büyük bir artışla 92.630'a, 1907 yılında ise 108.000'e ulaşmıştı. Sayıları yüz binleri bulan hacılar arasında muhtaç ve fakir olanların, dilencilerin, gezginlerin bulunması, buralarda genel halk sağlığının muhafazası açısından büyük tehlike oluşturmaktaydı. Sefalet içindeki büyük kalabalıkların arasında çıkan salgınlar büyük ölüm oranlarına neden olmaktaydı. Kızıldeniz limanlarındaki Karantinalardan geçiş yapan hacıların içinde fakir olanlar karantina harcından muaf tutuldukları için eldeki kayıtlar 1882 yılında toplam hacıların % 8'i oranında bulunan fakir hacıların oranının 1888 yılında % 26'ya yükseldiğini göstermişti. Bu da hac seyahatin fakir kesimler için bile ulaşılabilir hale geldiğini göstermekteydi. (Sarıyıldız,1994, s.123)

1893 yılında yaşanan büyük kolera salgınının ardından Avrupa devletleri Hicaz'da hac sırasında genel sağlığın korunması ve Basra Körfezinde sağlık önlemlerinin uygulanması konusunda 1894 yılı başında uluslar arası bir sağlık konferansı toplanmıştır. Osmanlı devletine Avrupa devletleri Hicaz'daki sağlık önlemlerinin yetersizliğini öne sürerek şiddetli baskı yapmışlardı. Osmanlı heyeti bu baskılara karşı Osmanlı hükümetinin Hicaz'da almayı kararlaştırdığı önlemleri konferansa sunmuşlardı:

- 1- Fakir hacılar için 1.400 kişilik bir misafirhanenin inşası
- 2- Mekke'de 300, Mina'da 200 yataklı birer hastane inşası
- 3- Mekke Gureba hastanesinin genişletilmesi, sıhhiye personelinin sayısının artırılması
- 4-Cidde Gureba hastanesinin genişletilmesi

Bu kongrenin ardından Hicaz sıhhiye layihası yürürlüğe konmuş ve 1895 ‘te Hicaz Sıhhiye idaresi teşkil edilmişti. II. Abdülhamit Hicaz’daki sağlık durumuna ve tahaffuzhanelerin ıslahına büyük çaba harcarken, hacıların sağlık durumu ve güvenlikleriyle de yakından ilgilenmekteydi. İslam halifesi olarak iane ve ihsanlarla fakir hacıların ihtiyaçları karşılanmaya çalışmış, yol parası olmayanlar memleketlerine hayrına geri gönderilmişti, Hac sırasında Mekke’de bulunan muhtaç hacıların oluşturdukları çirkin ve yakışıksız manzaranın önüne geçilmesi, sağlık riskinin azaltılması, barınmalarının ve rahatlarının sağlanması için masrafları “ceb-i hümayundan karşılanarak bir misafirhane inşa ettirilmiştir. (Sarıyıldız,1994)

II. Abdülhamit misafirhanenin Mekke ile Cidde arasında, şehir dışında havası hoş, suları bol olan şimdiye kadar hastalıkların görülmediği, El Zehra, El Şüheda veya Şeyh Mahmut mevkilerinin birinde ilgili heyetçe belirlenecek yerde, mahalle şeklinde ayrı ayrı ve müteaddit hanelerden mürekkep olarak, içinde bir hastane ve eczane bulunacak, imkan olursa bir çit veya duvarla çevrilecek karantina koşullarına göre tecrit edilebilecek biçimde inşa edilmesini istemişti. Mekke’de hacılar için misafir hane inşa edeceği iç ve dış basına duyurulmuştu. Misafirhanenin Müberrat-ı Seniyye-i Cenab-ı Hilafet-penah-i cümle-i cemilesinden (padişahımız tarafından yapılan hayır işlerinden) olduğu her fırsatta vurgulanmasına özen gösterilmekteydi. (Dördüncü (b),2006, s.60)

Misafirhanenin inşası için kurulan komisyonun başkanı Miralay Münir Bey’in hazırladığı planlara göre misafirhanenin uzunluğu 150 metre, eni 90 metre olacaktı. Her biri 250 kişi alan 24 koğuş vardı. Dikdörtgen şeklindeki planda köşelere 50’şer ve geniş kenarın birisinin ortasına 100, toplam 300 tuvalet yerleştirilmiş. Diğer geniş kenarın ortasında büyük bir giriş kapısı ve zabıta dairesi yer almaktaydı. Misafirhane’nin toplam kapasitesi 6.000 kişilik olacaktı. Binanın geniş cephesinin üzerine Marmara mermerinden hak edilmiş ve süslenmiş Osmanlı arması ve tarih taşının konulacağı özellikle belirtilmişti (**Şekil 4.11.3**).

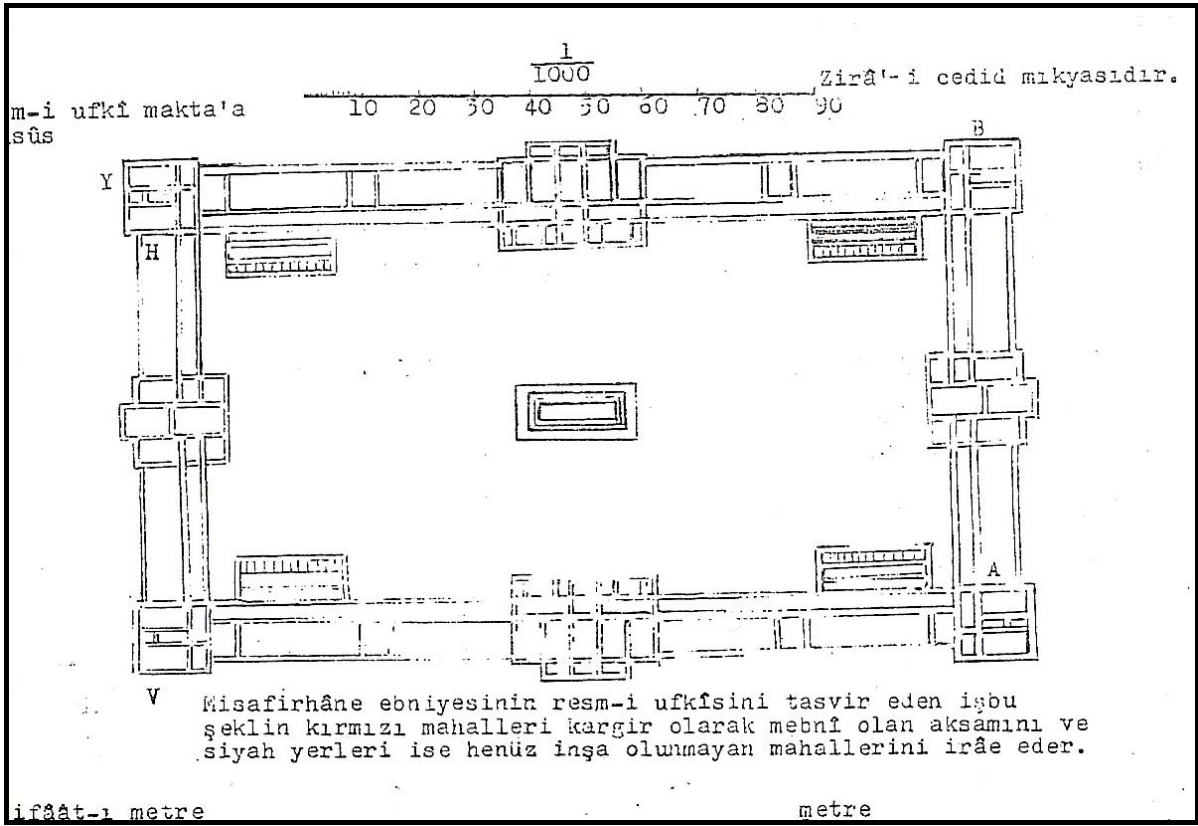
Misafirhanenin inşası için Kâbe’ye yaklaşık yarım saat mevkideki Cerul mevkii seçilmiştir. Misafirhanenin birinci katı 1896 yılı başında tamamlanmıştır. Misafirhanenin asli inşaatının bitirilerek, teferruatının tamamlanmaya çalışıldığı 1897 yılı Haziranında Babiâli’ye bildirilmişti. İnşaatın bütün aşamalarında düzenli olarak fotoğraflanmış ve bu fotoğrafların bilgi amacıyla saraya gönderilmiş olması bu yapının inşasına bizzat Sultan’ın verdiği önemi göstermekteydi (**Şekil 4.11.2**). 50.000 liradan fazla bir masrafa mal olan misafirhanenin yıllık masrafı 15.000 liraydı. Bütün bu masraflar Sultan’ın şahsi hazinesinden karşılanmaktaydı.



Şekil 4.11.1: Hamidiye Kışlası, (II. Abdülhamit Yıldız Albümleri, Mekke Medine)



Şekil 4.11.2: Mekke'deki Misafirhane, (II. Abdülhamit Yıldız Albümleri, Mekke Medine)



Şekil 4.11.3: Misafirhane Planı, (Sarıyıldız, G. 1994)



Şekil 4.11.4: D'Aronco'nun Çizdiği Hastane Projesi, (Osmanlı Mimarı D'Aronco Sergi Kataloğu, 2006)

5. SONUÇ

Sultan II. Abdülhamit'in 34 yıllık saltanat döneminde, Tanzimat reformlarının sonucunda ortaya çıkan kentsel dönüşüm, bütün imparatorluk geneline yayılmıştır. Osmanlı imparatorluğunun yöneticileri III. Selim'den itibaren, devletin varlığını sürdürebilmesini ve imparatorluğun parçalanmasını önleyebilmek için reformlar aracılığı ile devleti ve toplumu modernleştirmeyi amaçlamışlardır. II. Mahmut'un reformları ve ardından başlayan Tanzimat döneminde İstanbul'daki merkezi yönetimin ve devlet yapısının yeniden düzenlenmesi ve eyaletlerin imparatorluğa alan bağlarını güçlendirmek amaçlanıyordu.

Yapılan idari reformların sonucunda özellikle İstanbul'da görülen kentsel modernleşme, II. Abdülhamit döneminde bütün imparatorluk geneline yayılmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in bizzat bütün yönetim üzerinde etkili olduğu, Osmanlı imparatorluğu'nun son uzun barış dönemi olan bu dönemin gelişmeleri siyasi yönetimdeki istikrar ve devamlılık açısından bir bütün olarak değerlendirilebilmektedir.

Osmanlı imparatorluğunun geleneksel yapısı çerçevesinde çok fazla müdahale etmediği imparatorluğun farklı bölgelerindeki kentsel yapı daha önce görülmemiş çapta kapsamlı bir inşaa programı çerçevesinde inşa edilen hükümet konakları, idari binalar, hastaneler, okullar, askeri yapılar, açılan yeni caddeler, meydanlar ve oluşturulan kentsel yönetim merkezleri ile kısa sayılabilecek bir dönemde önemli bir dönüşüm geçirmiş, Osmanlı kentleri Tanzimat reformları sonucu merkezileşen imparatorluğun bir parçası olarak düzenlenmiştir. Özellikle uğranılan toprak kayıplarının ardından imparatorluğun pek çok bölgesinin yabancı müdahalesine ve etkisine açık hale gelmesi nedeniyle yapılan kamu yapıları idari reformlar sonucu ortaya çıkan yeni kamu hizmetlerine cevap verme gerekliliği için olduğu kadar devletin varlığını görünür kılacak, imparatorluğun birliğinin ve gücünün görsel ifadeleri olarak inşa edilmişlerdi. Bu dönemde imparatorluk genelinde inşa edilen kamu yapılarında detaylarda görülebilen yerel etkilere rağmen ortak bir mimari dil ortaya çıkmıştır. Kamu yapılarının mimarisi kullanılan devlet armaları ve tuğralar ile ve tercih edilen mimari üslup ile devleti simgelemenin bir aracı haline gelmişti. Yaptırılan idari yapıların yanı sıra saat kuleleri, çeşmeler gibi simge yapılara verilen önem ve bunların yapımlarının Sultan'ın şahsı ile ilgili törenlerle bağlantılı olarak düşünülmesi Sultan'ın şahsi otoritesinde mimari yapılar aracılığı ile yansıtıldığı siyasi anlam ve amacı olan bir mimari yaratmıştı.

. II. Abdülhamit döneminin sonunda ortaya çıkan Osmanlı kenti İmparatorluğun amaçlanan bütünlüğünün ve birliğinin görsel bir ifadesi ve simgesi olmuştur. Osmanlı coğrafyası üzerinde Balkanlardan Ortadoğu'ya pek çok farklı kent bu dönemde birbirlerine benzer bir çehre kazanmışlardır. Pek çok kentin modern altyapısı bu dönemde oluşturulmuştur, yaptırılan büyük ve küçük çaplı çok sayıdaki kamu yapısı ve kentsel düzenlemeler günümüzde hala büyük ölçüde kullanılmakta ve imparatorluğun siyasi birliğinin önlenmeye çalışılan kaçınılmaz çöküşünün ardından sürdürdükleri varlıkları ile imparatorluğun 19. yüzyılının sonlarındaki modernleşme girişimlerinin izlerini yansıtmaktadır.

KAYNAKLAR

“150. yılda Tanzimat”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Acar, G. (2000), Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Acun, H. (1994), Anadolu Saat Kuleleri, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

Açıkyıldız, B. (1997), 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Neo-Gotik Üslup, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,

Adanır, F. (2001), Makedonya Sorunu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Akar, Ş. K. (1998), 1876–1908 Yılları Bütçelerine Göre İkinci Abdülhamit Dönemi Maliyesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi

Akarlı, E. (1985), “II. Abdülhamit (1876–1909)”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt V, İletişim Yayınları, İstanbul

Akarlı, E. (1976), The Problems of External Pressures, Power Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamit II (1876–1909) : Origins and Solutions, Doktora Tezi, Princeton,

Akbal, F. (1951), “1838 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Taksimat ve Nüfus”, Belleten, 15, 60., 1951.

Akın N, Batur A., Batur S.,(1999), Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslararası Bir Miras, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul

Aktüre, S. (1973), “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsal Yapının Değişme Süreci”, Journal of the Faculty of Architecture, I/1, METU, Ankara

Aktüre, S. (1978), 19 Yüzyıl Sonunda Anadolu Mekânsal Yapı Çözümlemesi, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul

Aktüre, S. “Osmanlı Devletinde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları 6 Cilt.

Akyıldız, A. (1993), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı’nda Reform, Eren Yayınları, İstanbul,

Alkan, M. Ö.(1996), Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi,

Allen, W. (1986), “Abdülhamit II Koleksiyonu”, Tarih ve Toplum, Sayı 25, İstanbul,

Anastassiadou, M. (2001), Selanik – Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Apaydın, A. (2004), Kentim İstanbul Semt Kitapçıkları, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul

Armağan M. (1999), “Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım”, “Osmanlı”, Cilt V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,

Atay, Ç. (1997), “19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları”, Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını:3, İstanbul

Atay, Ç. (1998), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmir Planları, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, Ankara.

Avcı, Y. (2004), Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890–1914), Phoneix Yayıncılık, Ankara

Ayverdi, E.H. (1978), 19. Asır’da İstanbul Haritası, İstanbul, 1978.

Babir, K. K. (2000), Bellek, Miras ve Tarih: Arap Dünyasında Osmanlı Mirası, İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası, İstanbul

Barillari, D. ve Godoli, (1997), E. İstanbul 1900, Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekânları, İstanbul

Batur, A, (1996), “Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul”, Mimari Akımlar I, Yapı Yayınları, İstanbul,

Batur, A. (1994a), “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

Batur, A. (1994b), “Etfal Hastanesi Saat Kulesi ve Mescidi ”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

Batur, A. (1993), 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallaur / R. D’Aronco, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, İstanbul, 1993.

Batur, A. (1968), “Yıldız Serencebey’de Şeyh Zafir, Türbe, Kitaplık ve Çeşmesi”, Anadolu Sanatı Araştırmaları I, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul, 1968.

Batur, S. (1994), “Yıldız Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

Batur, S. (1970), “ 19. Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine”, Anadolu Sanatı Araştırmaları II, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul

Beyru, R. (1973), “18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir”, İzmir

Bierman, I, Abou-El-Haj, R. ve Preziosi, R. (1991), The Ottoman City and Its Parts, Urban Structure and Social Order, Aristide D. Caratzas Pub., New York

Bilgin, B. (1993), Türk Saray Mimarisinin Gelişmesi Çerçevesinde Yıldız Sarayı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Gavin C, E.S, Tekin, Ş, Tekin, Gönül A, Imperial Self-Portrait – The Ottoman Empire as Revealed in Sultan Abdul Hamid’s Photographic Albums, 1988.

Cengizkan, A. (2002), “Modernin Saati, 20. yüzyılda Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar, Kamusal Mekân ve Konut Mimarlığı”, Mimarlar Derneği Yayın No: 9, Ankara

Cengizoglu, O. (1984), “Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar”, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir

Cerasi, M. M. (1988), “Late Ottoman Architects”, Muqarnas, a Journal of Islamic Art and Architecture, no:5/6, Boston-Leyden

Cerasi, M. M. (2001), Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Cerasi, M. M. (2006), Divanyolu, Kitap Yayınevi, İstanbul

Cezar, M. (1985), “Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi”, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, No.9, İstanbul

Colonas, V. (1990), "Vitaliano Poselli: An Italian Architecture in Thessaloniki." Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre

Coşkun, Özkoçak Ş. (1998), Tanzimat’tan İkinci Meşrutiyet’e İstanbul’da Uygulanmayan Projeler, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul

Çadırcı, M. (1991), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

Çakmak, S. (2000), Sultan II. Abdülhamit’in 25. Culus Yıldönümü Kutlamaları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

Çelik, Z. (1984), “Bouvard’s Boulevards: Beaux-Arts Planning in İstanbul”, Journal of the Society of Architectural Historians, 43

Çelik, Z. (1998), Değişen İstanbul – 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Çelik, Z. (1992), Displaying the Orient – Architecture of Islam at Nineteenth Century World’s Fairs, Berkeley

Çetinsaya, G. (1999), İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet: II. Abdülhamit’in Pan-İslam Politikası Üzerine Bir Deneme, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Çevik, U. (2001), Alexandre Vallaury ve Yapıları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Çoruhlu, T. (1994), “Orhaniye Kışlası”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul

Davidson, R. H. (1997), Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856–1876), Papirüs Yayıncılık, Ocak 1997.

Denel, S. (1982), Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri, ODTÜ, Ankara

Deringil, S. (1991), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneğin İcadı, Muhayyel Cemaat ve Panislamizm”, Toplum ve Bilim, no:54–55

Deringil, S. (1993), “Abdülhamit Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Simgesel ve Törenselleşme: Görünmeden Görmek”, Toplum ve Bilim, no:62

Deringil, S. (1994), II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde İmaj Saplantısı, B.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul.

Deringil, S. (2002), İktidarın Sembolleri ve İdeoloji – II. Abdülhamit Dönemi (1876–1909), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Deringil, S. (2007), II. Abdülhamit’ten Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul.

Dişbudak, D. (1986), İstanbul’da 19. Yüzyılın İkinci Yarısından, 1923’e Eğitim Binaları, Yüksek lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul

Doğru, H. (1995), XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir

Dördüncü, M. B.(a), (2006), II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Coğrafyası, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul

Dördüncü, M. B.(b), (2006), II. Abdülhamit Yıldız Albümleri Mekke- Medine, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul

Dumont, P, Gergeon, F. (1999), “Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Dündar, A. (1999), Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, Ankara

Ediz, Ö. (1995), Osmanlı Mimarlığının Son Dönemi (Tanzimat Dönemi) ve Cumhuriyet Dönemi Mimarlığında (1920–1950) Yabancı Mimarların Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Eldem, E, Goofman, D, Masters, B. (2000), Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti – Halep, İzmir ve İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Eldem, E. (2004), İftihar ve İmtiyaz, Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul

Engin, V. (1993), Rumeli Demiryolları, Gerçek Yayınevi, İstanbul

Ergezen, H. R. (1974), “Ertuğrul Camii Restorasyonu”, Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Cilt I, Sayı 1.

Ergin, O. N. (1987), Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üzerine Seçmeler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul

Ergin, O. N. (1936), Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul

Erkmen A. (2006), Mimarlık ve Hafıza: Osmanlı Dünyasında Geçmişin Yeniden Üretildiği Yapılar (1850–1910), Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Esenbel, S. (1999), “A Comparison of the Modernization of Japan and Turkey.” Abdullah Kuran İçin Yazılar, Editörler: Kafesçioğlu, Ç. ve Şenocak, L. T., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Eyice, S. (1954), “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, Türkiyat Mecmuası, XI

Eyice, S.(1981), Atatürk’ün Doğduğu Yıllarda Selanik – Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk’e Armağan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul

Ezgü, F. (1992), Yıldız Sarayı Tarihçesi, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul

Fahmy, A. M. (1999), “Between Mystical and Military: The Architecture of the Hejaz Railway (1900-1918)” ,Abdullah Kuran İçin Yazılar, Editörler: Kafesçioğlu, Ç. ve Şenocak, L. T., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Faroqhi, S. (2000), Osmanlı'da Kentler ve Kentliler – Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550–1660, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Fawaz, L, Tarazi, B. C.A. Ilbert, R. (2001), Modernity and Culture from the Mediterranean to the Indian Ocean, 1890–1920, Columbia University Press, New York

Fırat, N. (1996), “1900–1930 Yılları Arasında Konya'da Türk Mimarisi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Findley, C. V. (1994), Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıâli (1789–1922), İz Yayıncılık, İstanbul

Findley, C. V. (2000), Osmanlı İdari Mirası ve Modern Ortadoğu, İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Fortna, B. C. (2005), Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmaratorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim, İletişim Yayınları, İstanbul

Fujani, T. (1998), Splendid Monarchy: Power and Pageantry in Modern Japan, University of California Press, Berkeley

Gavin C, Tekin E.S, Tekin Ş, Gönül A, (1988), Imperial Self Portrait – The Ottoman Empire as Revealed in Sultan Abdul Hamid's Photographic Albums, Journal of Turkish Studies, Cambridge, Mass.

Genç, M. (2003), Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayıncılık, İstanbul

Georgeon, F. (1995), Son Canlanış, 1878–1908, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, Editör: Mantran, R. İstanbul

Georgeon F. (2006), Sultan Abdülhamit, Homer Kitabevi, İstanbul

Germaner, S.ve İnankur, Z. (1989), Orientalism and Turkey, The Turkish Cultural Service Foundation, İstanbul

Germaner, S. (1995), “XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalist Eğilimler”, 9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Cilt II, Ankara

Göcek, F. M. (1999), Burjuvazinin Yükselişi ve İmparatorluğun Çöküşü – Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, Ayraç Yayınevi, Ankara

Güler, M. (1999), Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı (1839–1908), Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ

Hanssen J. (2005), Fin de Siecle Beirut, The Making of An Ottoman Provincial Capital, Oxford Historical Monographs

Hanssen J, Thomas P, Weber S. (2002) The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire Beirut: Orient Institut der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft

Hobsbawm, E. (1989), The Age of Empire, 1875–1914, First Vintage Book Editions, New York

Hobsbawm, E. ve Ranger, T. (1988), The Invention of Tradition, Cambridge University Press, Cambridge

Hourani, A.H, Stern, S.M. (1970), The Islamic City, University of Pennsylvania Press, Oxford

Irez, F. (1990), “İstanbul’da II. Abdülhamit Döneminden Bir Çocuk Hastanesi: Hamidiye Etfal”, Journal of Turkish Studies, 14, 1990

İpşirli, M. (1991), “Osmanlılarda Cuma Selamlığı: Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul

Jordan, D.P. (1995), Transforming Paris: Life and Labours of Baron Haussmann, Simon & Schuster Inc, New York

Kabacalı A. (2005), Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'te İmparatorluk ve Nesnel Tarihin Prizmasından, Abdülhamit, Creative Yayıncılık ve Tanıtım, İstanbul

Kafkas, M. E. (1998), 19. Yüzyılda İstanbul'da Kamu Yapıları Cephe Düzenlemeleri (İstanbul Neo-Klasik Dönem Eğitim Yapılarında Cephe Süslemeleri), Sanatta Yeterlilik Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul

Kayın, E. (2000), İzmir Oteller Tarihi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir

Kansu, A. (1995), 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul

Karakışla, Y. S. (1990), Exile Days of Abdülhamit II in Salonica (1909–1912) and Confiscation of his Wealth, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul

Karaköse, H. (1996), 1876/1918 Yılları Arası Ortadoğu ve Halep, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri

Karateke, H. T. (2004), Padişahım Çok Yaşa! – Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler, Kitap Yayınevi, İstanbul

Karpat, K.K. (2003), Osmanlı Nüfusu (1830–1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Kars, H. Z. (1984), Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, Kaynak Yayınları, İstanbul

Kasaba, R. (1988), The Ottoman Empire and the World Economy, The Nineteenth Century, State University of New York, 1988.

Kaynar, H. (2000), “Siyasal İktidar ve Şehir: 19. Yüzyıl Osmanlı Şehirlerindeki Mekânsal Değişimler Üzerine”, Kebikeç, no:10

Kayın, E. (2000), İzmir Oteller Tarihi, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir

Kern, S. (2003), *The Culture of Time and Space, 1880–1918*, Harvard University Press, Cambridge.

Kıray, E. (1995), *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul

Koçak, C. (1990), *Abdülhamit’in Mirası*, Arba Yayınları, İstanbul

Koçu, R. E. *Darülaceze 1885–1974*”, Darülaceze Yardım Derneği, İstanbul

Kodaman, B. (1980), *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

Kodaman, B. (1983), *Sultan Abdülhamit’in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayınevi, İstanbul

Koloğlu, O. (1987), “II. Abdülhamit Sansürü”, *Tarih ve Toplum*, sayı 38, İstanbul

Konyalı, İ. H. (1959), *Söğüt’te Ertuğrul Gazi Türbesi ve İhtifali*, İstanbul

Köker, O., Ed. (2005), *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu’ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye’de Ermeniler*, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul

Köksal Y, (2000), “Tanzimat Döneminde Bulgaristan: Osmanlı’da Merkezi Devletin Oluşumu, 1839–1878”, *Toplum ve Bilim*, 83

Kreiser, K. (1997), “Public Monuments in Turkey and Egypt, 1840-1916”, in: *Muqarnas. An Annual on the Visual Culture of the Islamic World* 14 S.103-117.

Kuban, D. (1968), “Anadolu-Türk Şehri Tarihi, Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, 7

Kuran, A. (19 “A Spatial Study On Three Ottoman Capitals, Bursa, Edirne and İstanbul”, *Muqarnas, a Journal of Islamic Art and Architecture*, no: 13, Boston-Leyden

Kurtay, N. (1994), Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Küçükerman, Ö. (1994), “Yıldız Camii”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul

Kütükoğlu, B. (1991), “Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan”, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul

Saint – Laurent, B. (1994), “ The Architecture and Urban Development of Bursa”, Anatolia Moderna – Yeni Anadolu, S:5, Institut Français d’Etudes Anatoliennes d’İstanbul

Landes, D. (1983), Revolution in Time: Clocks and the Making of Modern World , Harvard University Press, Cambridge

Lordy, B. ve Popovic A. (1999), “Balkanlar’ın Kavşağındaki Manastır 1816 – 1918”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Editörler, Dumont, P. ve Georgeon, F. (1999), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Mazower, M. (2006), Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430–1950, Vintage

Metcalf, T. R. (2002), An Imperial Vision: Indian Architecture and Britain's Raj, Oxford University Press, Oxford

Mignot, C. (1994), Architecture of the 19th Century, Azzano S.Paolo, 1994.

Nicault C, (2001), Kudüs 1850–1848, Osmanlılardan İngilizlere: Ruhani Birliktelikle Siyasi Yırtılma Arasında, İletişim yayınları, İstanbul

Numan, İ. (2000), “Hicaz Demiryolu İstasyon Binalarının Fonksiyon ve Mahiyetleri Hakkında”, Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri, c. II, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara

Ortaylı, İ. (1973), “19. Yüzyılın Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerine Bir Deneme”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 28, No:1–2, Ankara

Ortaylı, İ. (1998), II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, İletişim Yayınları, İstanbul

Ortaylı, İ. (1985), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği, Hil Yayın, İstanbul

Ortaylı, İ. (2005), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınevi, İstanbul

Oytun, N. (2002), II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikasının İzmir’e Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Önal B, Bekçi S, (2006), Sultan İkinci Abdülhamit Han’ın Hayır Eserleri, Çamlıca Basım, İstanbul

Öner, S. (1981), İstanbul’daki Meydan Çeşmelerinde Süsleme, Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara

Özbek, N. (2002), Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet – Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876–1914, İletişim Yayınları, İstanbul

Özendes, E. (1999), Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne, Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul

Özendes, E. (2000), Osmanlı’nın İlk Başkenti Bursa, Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul

Özdemir, K. (1993), Ottoman Clocks and Watches, Creative Yayıncılık ve Tanıtım, İstanbul

Özdemir, R. (1986), 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

Özer, B. (1961), “19. Yüzyılın Genel Nitelikleri ve Batı Mimarisinde Seçmecilik”, Mimarlık ve Sanat, sayı 3, İstanbul

Özer, M. (1998), Üsküp'te Türk mimarisi (XIV.-XIX. yy.), Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Özgen, A. (2001), 1272H/1855–6 ile 1328H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde

Özyüksel, M. (2000), Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Raymond, A. (2000), Osmanlı Dönemi'nde Arap Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Rosenthal, S. (1980), The Politics of Dependency: Urban Reform in İstanbul, Greenwood Publishing, Connecticut

Sack, D.(1998), The Historic Fabric of Damascus and its changes in the 19th and the begining of the 20th century, The Syrian land: Processes of integration and fragmentation: Bilad al-Sham from the 18th to the 20th century, Steiner, Stuttgart

Saint-Laurent, B. (1989), Ottomanization and Modernization. The Architectural and Urban Development of Bursa and Genesis of Tradition, 1839–1914, Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Sakaoğlu, N. (2003), Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Saner, T. (1998), 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., Alaattin Eser Kitaplığı, İstanbul

Sarıyıldız, G. (1994), “II. Abdülhamit'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhane”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, no:14

Serçe, E. (1998), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye, 1868–1945, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir

Shaw, S. (1994), Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, I-II, E Yayınları, İstanbul

Shaw, S. (1989), “Sultan Abdülhamit II: Last Man of the Tanzimat”, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), Milli Kütüphane, Ankara

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (1994), Sultan II. Abdülhamit ve Devri Semineri, İstanbul

Şen L. (2000), Merkez-Çevre İlişkilerinin Önemli Bir Dinamiği Olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaştırma Sistemleri, Kebikeç, 2000/11

Şensözen, V. (1992), Osmanogullarının Varlıkları ve II. Abdülhamit'in Emlakı, Türk Tarih Kurumu, Ankara

Şenyiğit, Ö. (2002), Adana – Mersin demiryolu Hattı Üzerindeki İstasyon Binalarının Tarihi ve Mimari Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana

Tahsin P. (1990), Sultan Abdülhamit: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1990.

Talay, A. (1991), Eserleri ve Hizmetleri ile Sultan Abdülhamit, Risale Yayınları, İstanbul

Tankut, G. (1972), “Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı”, VII. Türk Tarih Kongresi Belgeleri, Ankara

Tanyeli, U. (1999), Bursa'da Kentleşme Süreci, Bursa Defteri, İstanbul

Tanzimat (Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle) ,(1940) Maarif Matbaası, İstanbul

Tekeli, İ. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları 6 Cilt.

Tekeli, İ. ve İlkin S. (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü”, Türk Tarih Kurumu, Ankara

Tekeli, İ. Ve İlkin S. (2004), Cumhuriyetin Harcı-Modernitenin Altyapısı Oluşurken, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Toksöz, M. ve Yalçın, E. (1999), “Modern Adana’nın Doğuşu ve Günümüzdeki İzleri”, Abdullah Kuran İçin Yazılar, Editörler: Kafesçioğlu, Ç. ve Şenocak, L. T., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Tuğlacı, P. (1993), Osmanlı Mimarlığı’nda Balyan Ailesi’nin Rolü, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul

Türkoglu, S.(2002), Formation and transformation of urban fabric in the 19th century Bursa/19. yüzyılda Bursa’da kentsel dokunun oluşumu ve dönüşümü, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

Ünver, S. (1936), “15. Asırdan, 19. Asra Kadar ve 19. Asırda İstanbul Sivil ve Asker Hastaneleri”, Dirim Mecmuası, sayı 1

Ünlü, S (ed.)(2006), Yadigar-ı Selanik, Kartpostallarla Evvel Zaman, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara

Yavuz, M. (2001), 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında İstanbul’da Alman mimarların yaptıkları mimari eserler, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

Yavuz, Y.(2000), “Son Dönem Osmanlı ve Çağdaş Türk Mimarlığında Orientalist Yaklaşımlar”, Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri

Yenişehirlioğlu, F.(2001), “Bir öl Kenti Be’er-Sheva, Osmanlı Dönemi Kùltür İzleri”
Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, Atatürk Kùltür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara

Yerolimpos, A. (1993) "A Contribution to the Topography of 19th Century Adrianople."
Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre 1–2

Yıldiran, N. (1989), İstanbul’da II. Abdùlhamit Dönemi (1876–1909) Mimarisi, Doktora Tezi,
Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul

Yurt Ansiklopedisi (1981), Anadolu Yayıncılık, İstanbul

Veinstein G. (2001), Selanik, 1850–1917, ‘Yahudilerin Kenti’ ve Balkanların Uyanışı,
İletişim Yayınları, İstanbul

Weber S. (1998), “Der Marga-Platz in Damaskus”, Damaszener Mitteilungen 10, Damaskus

Weber, S. (1999), Ottoman Damascus of the 19th century, Artistic and urban development as
an expression of changing times, Art Turc / Turkish Art, 10th International Congress of
Turkish Art, Genève-Geneva 17-23 September 1995, Genève 731-740

Zürcher, E. J. (2005), Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul

EK -1

İstanbul Üniversitesi Kitaplığı Fotoğraf Albümleri Dizininden Seçilen II.Abdülhamit Dönemi Kamu Yapıları Listesi

Konu Başlığı	Yer Numarası
Abdülhamit II Çeşmesi (İstanbul-Balmumcu)	90546/8-9,11,16
Abdülhamit II Çeşmesi (İstanbul-Tophane)	90546/1-6 - 90547/15
Abdülhamit II Çeşmesi (İstanbul-Tophane)	90643
Askerî Baskarakol (Yanya)	91104/3
Askerî Bina (Selânik'te)	91016/6,10
Askerî Binalar (Humus'ta)	90788/22,33,35,37
Askerî Binalar (Mustafapasa'da)	91047/22,25
Askerî Binalar (San'a'da)	90661/13
Askerî Binalar (Trablus'ta)	90788/4-5
Askerî Daire (Beyrut'ta)	90573/28b
Askerî Daire (Bilecik'te)	90448/3
Askeri Daire (Eregli-Karadeniz)	91538/3
Askeri Daire (Erzincan)	90877/3
Askerî Daire (Erzincan)	91121/4,8,22
Askerî Daire (Erzurum)	90505/13
Askerî Daire (Esme'de)	90562/10
Askerî Daire (Gelibolu'da)	90455/36
Askerî Daire (Izmit)	90767/8-9
Askerî Daire (Karamürsel)	90767/12
Askeri Daire (San'a)	779-76/26
Askeri Daire (Selânik)	90854/48
Askerî Daire (Selânik)	91016/1-3,5,7
Askerî Daire (Selânik'te)	90423/14
Askerî Daire (Şam'da)	90424/13
Askerî Daire (Trablus'ta)	90788/7
Askerî Daire (Tunus'ta)	90598/26
Askerî Daire (Turgutlu'da)	90562/1

Askerî Daire (Yozgat'ta)	90574/8
Askerî Hastahane (Beyrut)	90771/6
Askerî Hastahane (Beyrut)	779-44/73,159
Askerî Hastahane (Cisr-i Mustafa Pasa)	90412/26
Askeri Hastahane (Çanakkale)	779-72/10
Askerî Hastahane (Dimetoka)	90412/46
Askerî Hastahane (Dimetoka)	91074/17
Askerî Hastahane (Diyarbakir)	90460/3
Askerî Hastahane (Edirne)	90425/10, 90455/21
Askerî Hastahane (Edirne)	91074/10
Askerî Hastahane (Elazig)	779-58/2
Askerî Hastahane (Erzincan)	90505/6
Askerî Hastahane (Erzurum)	90505/15
Askerî Hastahane (Gelibolu)	90455/37
Askerî Hastahane (Gelibolu)	91047/15,17
Askerî Hastahane (Gümülcine)	90418/54
Askerî Hastahane (Halep)	90454/88
Askerî Hastahane (Iskodra)	90444/25
Askeri Hastahane (Izmir)	90879/2,7
Askerî Hastahane (Izmir)	90417/21
Askeri Hastahane (Katar)	91243/33
Askerî Hastahane (Kircaali)	91074/29
Askerî Hastahane (Kircali)	90412/9
Askerî Hastahane (Kirklareli)	90455/47
Askerî Hastahane (Kirklareli)	91074/27
Askerî Hastahane (Ortaköy-Bulgaristan)	90412/37-38
Askerî Hastahane (Ortaköy-Bulgaristan)	91074/28
Askeri Hastahane (Selânik)	90854/49
Askerî Hastahane (Şam)	90424/17
Askerî Hastahane (Tirnova)	90418/2
Askerî Hastahane (Trablusgarp)	90404/13, 90408/11
Askerî Hastahane (Üsküp)	90436/4
Askerî Hastahane (Üsküp)	90623/20a
Askerî Hastahane (Yanya)	90618/3-4

Askerî Hastahane (Yanya)	91104/5
Askeri Hastahaneler (Rodos)	90804/1e - 90806/4,25 - 90808/5
Askerî İdadî (Edirne)	90455/14
Askerî İdadî (Erzurum)	90505/33
Askerî İdadî (Şam)	90424/16
Askerî İdadî-i Mülkî (Erzurum)	90505/34
Askerî İdadî-i Mülkî (Serfiçe)	90617/45
Askeri İstihkâm ve Tabyalar (Çanakkale Bogazi'nda)	779-72/1-26
Askerî Karakol (İstanbul-Haydarpaşa'da)	90533/9
Askeri Karakolhane (İzmir)	90879/4-6
Askeri Karakolhane (Rodos'ta)	90804/18
Askerî Karakolhane (Trablus'ta)	90788/26a
Askerî Karakolhaneler	779-53/6-9,12-22
Askerî Koğuş (Ankara)	90431/25, 28
Askerî Koğuş (Gümölcine)	90418/51
Askerî Koğuş (Trablus'ta)	90788/18b,20b,23
Askerî Konak (Erzincan'da)	90505/4-5
Askerî Kumandanlık Dairesi (Yanya)	91104/1
Askerî Lojman (Çifteler Harası)	90459/3
Askerî Lojmanlar (Antakya)	90429/63
Askerî Lojmanlar (Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu)	90426/10, 16
Askerî Lojmanlar (Üsküp)	90436/6-7
Askeri Matbaa (İstanbul)	90854/43
Askerî Mektep (Bursa'da)	779-40/33
Askerî Mizika (Kudüs'te)	90652/29
Askeri Misafirhane (Eskisehir)	779-73/115
Askerî Rüşdiye (Edirne)	90455/25
Askerî Rüşdiye (Edirne)	91074/9
Askerî Rüşdiye (Halep)	90454/85
Askerî Rüşdiye (Sivas)	90428/17
Askerî Rüşdiye (Trablusgarp)	90404/12, 90408/22
Askerî Rüşdiye (Üsküp)	779-51/3
Askerî Rüşdiye Mektebi (Erzincan)	90505/2,5
Askeri Rüşdiye Mektebi Açılış Merasimi (Üsküp)	779-92/7

Bab-i A'zam Meydani (Bagdat)	90411/11c
Bâb-i Hükümet (Bilecik)	91546/13
Belediye Bahçesi (İzmir)	90854/23-24
Belediye Bahçesi (İzmir)	90854/18-22
Belediye Bahçesi (Manisa)	90561/13-13,17-18
Belediye Bahçesi (Serez)	90642/6-7
Belediye Bahçesi (Şam)	90765/6
Belediye Bahçesi-İrâd Binası (Manisa)	90561/19
Belediye Dairesi (Aden)	91434/32
Belediye Dairesi (Alasehir)	90562/11
Belediye Dairesi (Ankara)	90431/36
Belediye Dairesi (Bigadiç)	779-73/69
Belediye Dairesi (Bursa)	90449/21
Belediye Dairesi (Bursa)	90560/1
Belediye Dairesi (Bursa)	90752/26 - 90758/21 - 90761/20
Belediye Dairesi (Bursa)	779-28/28
Belediye Dairesi (Dimetoka)	90412/44
Belediye Dairesi (Diyarbakır)	90460/6
Belediye Dairesi (Gazze)	90504/57
Belediye Dairesi (Gümülcine)	90418/56
Belediye Dairesi (Kircaali)	90412/11
Belediye Dairesi (Köstence-Çernavoda)	91331/7
Belediye Dairesi (Kula)	90562/4
Belediye Dairesi (Limni)	90809/19
Belediye Dairesi (Lüleburgaz)	90418/13
Belediye Dairesi (Manisa)	90563/2
Belediye Dairesi (Rodos)	90798/4-5
Belediye Dairesi (Rodos)	90808/13
Belediye Dairesi (Sakiz Adası)	90802/5
Belediye Dairesi (Şamsun)	90764/13
Belediye Dairesi (Selânîk)	90423/7
Belediye Dairesi (Şam)	90621/38
Belediye Dairesi (Şam)	91551/36
Belediye Dairesi (Trabzon)	90441/47

Belediye Dairesi (Üsküp)	90436/9
Belediye Dairesi (Yafa)	90504/97
Belediye Dairesi-İrâd Binaları (Manisa)	90563/4-6
Belediye Dairesi-İrâd Binaları (Tokat)	90651/4
Belediye Dairesinin Kitabesi (Manisa)	90563/3
Belediye Gazinosu (Sivas)	90428/5
Belediye Hastahanesi (Köstence-Babadağ)	91233/32
Belediye Hastahanesi (Köstence-Paraköy)	91233/33
Belediye Hastahanesi (Kudüs)	90504/71
Belediye Hastahanesi (Üsküp)	90436/5
Belediye Kahvehanesi (Sakız Adası)	90802/5
Belediye Köskü (Manisa)	90410/13
Belediye Köskü (Sivas)	90428/15
Beyrut Hastahanesi	91082/6 - 91105/6
Beyrut Kışlası	91082/1-5 - 91105/1-5
Çeşme (Balıkesir'de)	90582/15,20-21
Çeşme (Bursa'da)	90448/20
Çeşme (Bursa'da)	90560/13
Çeşme (Diyarbakır'da)	779-23/1
Çeşme (Diyarbakır'da)	779-73/87,105
Çeşme (Erzincan'da)	779-73/97
Çeşme (Erzurum'da)	90505/44
Çeşme (Gelibolu'da)	90455/34
Çeşme (Halep'te)	90455/34
Çeşme (İstanbul-Ayazaga'da)	90529/2,6
Çeşme (İstanbul-Ayazaga'da)	779-23/2-3,5
Çeşme (İstanbul-Ayazpasa'da)	90547/13
Çeşme (İstanbul'da)	90823 - 90832/3-4
Çeşme (İstanbul-Demirkapi'da)	90823/3,5-6
Çeşme (İstanbul-Findikli'da)	90547/4
Çeşme (İstanbul-Galata'da)	90547/6
Çeşme (İstanbul-Gümüssuyu Hastahanesi'nde)	90547/9
Çeşme (İstanbul-Hamidiye Etfal Hastahanesi'nde)	90547/14
Çeşme (İstanbul-Haydarpaşa'da)	90823/9

Çeşme (İstanbul-İstabl-i Amire Önünde)	90547/7
Çeşme (İstanbul-Kabatas'ta)	90547/5
Çeşme (İstanbul-Kâğıthane'de)	779-45/17,19
Çeşme (İstanbul-Kapalıçarşı'da)	90519/12
Çeşme (İstanbul-Kasimpasa'da)	779-36/20
Çeşme (İstanbul-Maçka'da)	90546/14-15 - 90547/12
Çeşme (İstanbul-Mekteb-i Harbiye'de)	90547/3
Çeşme (İstanbul-Mekteb-i Sultanî'de)	90547/1
Çeşme (İstanbul-Nisantasi'nda)	90546/10,12-13 - 90547/10
Çeşme (İstanbul-SogukÇeşmekapi'da)	90823/2,4
Çeşme (İstanbul-Sishane Karakolu Önünde)	90547/2
Çeşme (İstanbul-Sisli'de)	90823/12-13
Çeşme (İstanbul-Taksim'de)	90546/16-17
Çeşme (İstanbul-Tepebasi'nda)	90547/11
Çeşme (İstanbul-Topkapı Sarayı'nda)	90823/1,8
Çeşme (İstanbul-Tünel'de)	90547/8
Çeşme (İstanbul-Yıldız Sarayı Karsısında)	90547/17
Çeşme (Kahire'de)	90565/8
Çeşme (Konya'da)	90433/31
Çeşme (Konya'da)	779-77/33
Çeşme (Kudüs-Harem-i Şerif)	90575/8,10-11
Çeşme (Manastır'da)	779-34/43
Çeşme (Manisa'da)	90563/14-15
Çeşme (Musul'da)	779-50/21,24
Çeşme (Musul'da)	779-73/83
Çeşme (Selânik'te)	90852/53-56
Çeşme (Serez'de)	90642/34
Çeşme (Sivas'ta)	90852/16
Çeşme (Sofya'da)	90792/29
Çeşme (Şebinkarahisar'da)	90428/22a
Çeşme (Tekirdag'da)	90418/38
Çeşme (Yanya'da)	779-73/85
Çeşme Meydanı Karakolhanesi (İstanbul-Galata)	91088/21
Guraba Hastahanesi (Adana)	90411/25d

Guraba Hastahanesi (Edirne)	90455/26-27
Guraba Hastahanesi (Manisa)	90410/10
Guraba Hastahanesi (Manisa)	90561/8
Gurebâ Hastahanesi (Antalya)	779-80/1
Gurebâ Hastahanesi (Aydın)	90601/3
Gurebâ Hastahanesi (Bursa)	90752/20
Gurebâ Hastahanesi (Bursa)	779-28/16
Gurebâ Hastahanesi (Dedeâğaç)	90581/14-15 - 90624/2-3
Gurebâ Hastahanesi (Konya)	779-34/28,32
Gurebâ Hastahanesi (Konya)	779-77/16
Gureba Hastahanesi (San'a)	90661/19
Gurebâ Hastahanesi (Trablus)	90788/3
Gurebâ Hastahanesi-İrâdı (Manastır)	779-34/43
Hamidiye Bahçesi (Balıkesir'de)	90582/12-14
Hamidiye Bahçesi (Beyrut)	779-44/99,194
Hamidiye Camii (Bayburt)	779-73/65
Hamidiye Camii (İstanbul- Yıldız Sarayı Önünde)	90474/2 - 90475/8 - 90476/8 - 90479/4a
Hamidiye Camii (İstanbul-Yıldız Sarayı)	90815/2,5-7 - 90817/2,6-9 - 90818/2,6-9 - 90819/1-3,5-7 - 90836/5-32 - 90839/12 - 90854/1-3
Hamidiye Camii (İstanbul- Yıldız Sarayı)	90614/28
Hamidiye Camii (Kütahya)	90544
Hamidiye Camii (San'a)	90661/6
Hamidiye Camii-Cuma Selamlığı (İstanbul- Yıldız Sarayı Önünde)	90479/5a
Hamidiye Çarsisi (Manastır)	779-34/42
Hamidiye Çarsisi (Şam)	90621/39
Hamidiye Çeşmesi (Diyarbakır)	779-73/86
Hamidiye Çeşmesi (Sofullu)	90418/24
Hamidiye Etfal Hastahanesi	779-67/25,26,35,36,38,39
Hamidiye Etfal Hastahanesi (İstanbul)	90609 - 90610 - 90611
Hamidiye Etfal Hastahanesi (İstanbul-Şişli)	90870
Hamidiye Etfal Hastahanesi (İstanbul-Şişli)	779-67/3-4,68-9,12-14,16-18,20-26,32-36,38-42
Hamidiye Etfal Hastahanesi (İstanbul-Şişli)	91279

Hamidiye Etfal Hastahanesi-Açılış Merasimi	779-62/1-2		
Hamidiye Hastahanesi (Bursa)	90560/19,27		
Hamidiye Hastahanesi (Selânik)	90549 - 90551		
Hamidiye Hastahanesi (Şam)	90586/1-7,9-22		
Hamidiye Inas Mekteb-i Rüşdîsi (Yanya)	90496/7-31		
Hamidiye Inas Mekteb-i Rüşdîsi-Insaat Heyeti (Yanya)	90496/32		
Hamidiye Kâğıt Fabrikası (İstanbul-Beykoz)	91540		
Hamidiye Kalesi (Medine)	90747/1(6)		
Hamidiye Karakolhanesi (Bursa)	90560/4,13		
Hamidiye Kışlası (Cebel-i Havran)	90766/35-36,42		
Hamidiye Kışlası (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu-Hamidiye)	90603/37		
Hamidiye Kışlası (Girit-Kandiye)	90854/34		
Hamidiye Kışlası (Mekke)	90877/24		
Hamidiye Kışlası (San'a)	90661/12		
Hamidiye Kışlası (Serez)	779-91/22		
Hamidiye Kışlası (Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu)	90604/25-34		
Hamidiye Kışlası'nın Açılış Merasimi	90661/9-11		
Hamidiye Köprüsü (İzmir)	779-59/18		
Hamidiye Köprüsü (Molova)	90809/12		
Hamidiye Köprüsü (Sofullu)	90418/29		
Hamidiye Köyü Karakolhanesi (İstanbul)	91075/19		
Hamidiye Kütüphanesi (Balıkesir)	90582/18-19,32		
Hamidiye Mekteb-i Rüştiyesi (Adapazarı)	90578/1		
Hamidiye Oteli (Manastır)	779-34/42		
Hamidiye Saat Kulesi (Balıkesir)	90582/13,17		
Hamidiye Saat Kulesi (Balıkesir)	779-73/1,6		
Hamidiye Saat Kulesi (İstanbul-Yıldız Sarayı Önünde)	90474//3 - 90479/5a - 90509/35b		
Hamidiye Sanayi Mektebi (Bursa)	90560/6,17-22,26		
Hamidiye Sanayi Mektebi (İzmir)	779-52/33-34		
Hamidiye Sanayi Mektebi (San'a)	90661/17		
Hamidiye Sanayi Mektebi (Üsküp)	779-73/45,47 - 779-92/10		
Hamidiye Sanayi Mektebi-Açılış Merasimi (Diyarbakır'da)	779-73/30,86,108		
Hamidiye Sanayi Mektebi-Açılış Merasimi (Üsküp)	779-92/10		

Hamidiye Sanayi Mektebi-İrâd Binasi (Bursa)	90560/15-16
Hamidiye Tersanesi (İzmir)	779-84/15-17
Hamidiye Ziraat Mektebi (Bursa)	90456/1-2,10
Hamidiye Ziraat Mektebi (Bursa)	779-73/51-52
Hamidiye Ziraat Mektebi (Selânik)	90852/44-52
Hamidye Etfal Hastahanesi (İstanbul-Şişli)	90827/38-42
Hastahane (Afyonkarahisar'da)	90560/25b
Hastahane (Alasonya'da)	90617/4
Hastahane (Alasonya'da)	779-33/7
Hastahane (Alasehir'de)	90562/16
Hastahane (Ankara)	90431/39-40
Hastahane (Bulgaristan-Burgaz)	90484/22
Hastahane (Bulgaristan'da)	90790/18
Hastahane (Bulgaristan-Yeniköy'de)	90790/1,29
Hastahane (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu)	90442/7
Hastahane (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu-Mahmudiye)	90603/6,22,35
Hastahane (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu'nda)	90926/1c
Hastahane (Erzincan'da)	91121/17-18,27-30,33,38
Hastahane (Filibe)	90484/59
Hastahane (Gaziantep)	90435/7
Hastahane (Gelve'de)	90790/2
Hastahane (Inegöl'de)	90560/25a
Hastahane (Karlova'da)	90790/3
Hastahane (Kircaali)	90412/10
Hastahane (Kirkagaç'ta)	90562/24
Hastahane (Köstence-Babadag)	91331/48
Hastahane (Köstence-Çernavoda)	91331/7
Hastahane (Köstence-Paraköy)	91331/8
Hastahane (Mekke'de)	90748/11(1)
Hastahane (Mekke-Minâ'da)	90877/22
Hastahane (Metroviçe'de)	91216/10
Hastahane (Niksiç'te)	91243/87
Hastahane (Popnitza'da)	90790/32
Hastahane (Rize'de)	90764/19

Hastahane (San'a-Bâbü's-Sabah'ta)	90661/4
Hastahane (Soma'da)	90562/28
Hastahane (Teberova'da)	90790/19
Hastahane (Trabzon)	90441/4,32-33
Hastahane (Vitrina'da)	90790/30
Hükümet Bahçesi (Dedeagaç)	90581/3-7 - 90624/7
Hükümet Dairesi (Adapazarı)	90478/60a-b
Hükümet Dairesi (Ahtapolu)	90418/5
Hükümet Dairesi (Alasonya)	779-33/1
Hükümet Dairesi (Âne Kazası)	90411/15c
Hükümet Dairesi (Ankara)	90431/52
Hükümet Dairesi (Antakya)	90439/34-35
Hükümet Dairesi (Bagdat)	90411/12b - 90437/22
Hükümet Dairesi (Bagdat)	90573/19a
Hükümet Dairesi (Bagdat)	779-80/13,22
Hükümet Dairesi (Beytüddîn Kasabası)	90765/20
Hükümet Dairesi (Bigadiç)	779-73/70
Hükümet Dairesi (Bilecik)	90448/2
Hükümet Dairesi (Birecik)	90434/11
Hükümet Dairesi (Bombay)	91360/50,52
Hükümet Dairesi (Bombay)	91434/14
Hükümet Dairesi (Cisrû's-Sugr)	90439/10
Hükümet Dairesi (Çetine)	91243/66,69
Hükümet Dairesi (Dedeagaç)	90624/6-7
Hükümet Dairesi (Deyr-i Zor)	90411/16b
Hükümet Dairesi (Diyarbakir)	90460/5
Hükümet Dairesi (Edirne)	90425/20,22,28 - 90455/16
Hükümet Dairesi (Edirne)	91074/4
Hükümet Dairesi (Egridere)	90412/2
Hükümet Dairesi (Egridere)	91047/30
Hükümet Dairesi (Eregli-Karadeniz)	91538/25
Hükümet Dairesi (Erzincan)	90877/1
Hükümet Dairesi (Ferecik)	90418/30
Hükümet Dairesi (Gaziantep)	90435/11,14

Hükümet Dairesi (Gazze)	90504/55
Hükümet Dairesi (Gümülcine)	90418/50
Hükümet Dairesi (Halep)	90454/81-82
Hükümet Dairesi (Halfeti)	90434/44,48,52
Hükümet Dairesi (Hama)	90424/25
Hükümet Dairesi (Hârim)	90439/15
Hükümet Dairesi (Humus)	90424/27
Hükümet Dairesi (Idlib)	90439/7
Hükümet Dairesi (Ipsala)	90418/19
Hükümet Dairesi (Iskenderun)	90411/23b - 90439/47-48
Hükümet Dairesi (Iskenderun)	90478/45b
Hükümet Dairesi (Iskodra)	90444/4
Hükümet Dairesi (Izmir)	90417/12,24-25
Hükümet Dairesi (Izmit)	90767/6
Hükümet Dairesi (Kalkuta)	91360/1
Hükümet Dairesi (Kâzimiye)	90573/23b
Hükümet Dairesi (Kerek)	90785/10-12
Hükümet Dairesi (Kircaali)	90412/10
Hükümet Dairesi (Kirkclareli)	90455/45
Hükümet Dairesi (Kilis)	90435/38-39
Hükümet Dairesi (Konya)	90411/30a - 90433/16,19
Hükümet Dairesi (Konya)	90478/57b
Hükümet Dairesi (Köstence-Mangalya)	91331/29
Hükümet Dairesi (Köstence-Soulina)	91331/43
Hükümet Dairesi (Kudüs)	90504/14
Hükümet Dairesi (Malkara)	90148/41
Hükümet Dairesi (Malta)	91256/15-16
Hükümet Dairesi (Manisa)	90410/1
Hükümet Dairesi (Musul)	90800/1-2 - 90801/1-2
Hükümet Dairesi (Nebek)	90424/29
Hükümet Dairesi (Ortaköy-Bulgaristan)	90412/34
Hükümet Dairesi (Osmaneli)	90560/24a
Hükümet Dairesi (Ramle)	90504/107
Hükümet Dairesi (Şamsun)	90458/4

Hükümet Dairesi (Selânik)	90423/15
Hükümet Dairesi (Sivas)	90428/2
Hükümet Dairesi (Sofullu)	90418/23
Hükümet Dairesi (Sultanyeri)	90412/7
Hükümet Dairesi (Şam)	779-46/4,11
Hükümet Dairesi (Sebinkarahisar)	90428/25
Hükümet Dairesi (Tekirdag)	90418/35
Hükümet Dairesi (Tirnova)	90418/1
Hükümet Dairesi (Trablus)	90788/26b
Hükümet Dairesi (Trablusgarp)	90404/1,18,22 - 90408/2,4,8
Hükümet Dairesi (TrablusŞam)	90854/25
Hükümet Dairesi (Trabzon)	90441/17
Hükümet Dairesi (Tunus)	90598/15,19
Hükümet Dairesi (Tunus)	91333/2,12-13
Hükümet Dairesi (Urfa)	90430/6-7,17
Hükümet Dairesi (Uzunköprü)	90412/31
Hükümet Dairesi (Üsküp)	90436/2
Hükümet Dairesi (Yafa)	90504/53
Hükümet Dairesi (Yozgat)	90574/3,7
Hükümet Dairesi (Zaviye)	90788/13
Hükümet Konağı (Adapazarı)	90578/2
Hükümet Konağı (Adapazarı)	90767/23
Hükümet Konağı (Akhisar)	90562/13-14
Hükümet Konağı (Aydın)	90601/1
Hükümet Konağı (Ba-abda Kasabası)	90773/3
Hükümet Konağı (Balıkesir)	90582/30
Hükümet Konağı (Bandırma)	90582/31
Hükümet Konağı (Beyrut)	90771/3-5 - 90775/4
Hükümet Konağı (Beyrut)	779-44/90,167
Hükümet Konağı (Beyrut)	779-91/33
Hükümet Konağı (Beytüddîn Kasabası)	90773/5-9
Hükümet Konağı (Beytü'l-Lahm)	90504/35
Hükümet Konağı (Bilecik)	90775/7 - 90758/31 - 90760/17
Hükümet Konağı (Bolu)	90786/4

Hükümet Konağı (Dedeoğlu)	90581/7
Hükümet Konağı (Edirne)	90790/12
Hükümet Konağı (Erzincan)	90505/3,5
Hükümet Konağı (Erzurum)	90505/14
Hükümet Konağı (Eskişehir)	779-25/9
Hükümet Konağı (Giresun)	90854/27
Hükümet Konağı (Humus)	90788/32b
Hükümet Konağı (Isparta)	90766/41,45,54
Hükümet Konağı (İzmir)	90879/1
Hükümet Konağı (Katara)	91243/28
Hükümet Konağı (Konya)	779-77/13,32
Hükümet Konağı (Kütahya)	90803/4
Hükümet Konağı (Limni)	90809/20
Hükümet Konağı (Loros)	90618/9
Hükümet Konağı (Malta)	91256/12
Hükümet Konağı (Manastır)	90623/13d
Hükümet Konağı (Mudanya)	90869/2-3
Hükümet Konağı (Nigde)	779-73/102
Hükümet Konağı (Podgoriçe)	91243/98-99
Hükümet Konağı (Prizren)	779-76/13
Hükümet Konağı (Refahiye)	779-34/33
Hükümet Konağı (Sakiz Adası)	90802/5
Hükümet Konağı (Salihli)	90562/12
Hükümet Konağı (Sarıçay)	779-24/1
Hükümet Konağı (Serez)	90642/28
Hükümet Konağı (Sofya)	90790/16
Hükümet Konağı (Soma)	90562/20
Hükümet Konağı (Tokat)	90651/14
Hükümet Konağı (Trablus)	90788/24a
Hükümet Konağı (TrablusŞam)	779-44/40,70,152
Hükümet Konağı (Turgutlu)	90562/15
Hükümet Konağı (Urfa)	90798/88
Hükümet Konağı (Van)	90795/8
Hükümet Konağı (Yafa)	91551/69

Hükümet Konağı (Yanya)	90618/1,5
Hükümet Konağı (Yanya)	91104/1
Hükümet Konağı-Açılıs Merasimi (Mudanya)	90869/4
Hükümet Konağı-Açılıs Merasimi (Serez)	779-46/3
Hükümet Konağı-Bahçesi (Beyrut)	90771/3-4
Hükümet Konağı-Projesi (Suriye-Lübnan ve Filistin)	90854/62
Hükümet Konağı-Resm-i Behîs Duâ (Konya'da)	779-34/31
Jandarma Dairesi (Dedeagaç)	90418/16
Jandarma Dairesi (Kırlareli)	90455/50
Jandarma Dairesi (Tekirdag)	90418/39
Jandarma Kışlası (Erzurum)	90505/27
Jandarma Kogusu (Gümölcine)	90418/51
Jandarma Suvari Dairesi (Selânik)	90423/10
Kışla (Alasonya'da)	90617/3
Kışla (Alasonya'da)	779-37/7
Kışla (Ankara'da)	90431/24-25,38,55
Kışla (Bagdat'ta)	90437/8
Kışla (Balıkesir'de)	90587/29
Kışla (Beyrut'ta)	779-44/68,172,184
Kışla (Beyrut'ta)	779-91/32
Kışla (Beytüddîn Kasabası'nda)	90765/20
Kışla (Bingazi'de)	779-64/5
Kışla (Cisr-i Mustafa Pasa'da)	90412/23,25
Kışla (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu-Eminekini Mevkii'nde)	90604/3,9
Kışla (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu-Mahmudiye'de)	90603/2,6,22
Kışla (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu-Mahmudiye'de)	90442/5
Kışla (Çifteler Çiftlik-i Hümâyûnu'nda)	90604/1
Kışla (Çifteler)	90459/9-10,16
Kışla (Çukurova Çiftlik-i Hümâyûnu-Anavarza'da)	90604/16
Kışla (Çukurova Çiftlik-i Hümâyûnu-Mercimek Mevkii'nde)	90604/15
Kışla (Dedeagaç'ta)	90418/18
Kışla (Demirhisar'da)	90636/46-47
Kışla (Dimetoka)	91074/23
Kışla (Dimetoka'da)	90412/45,48

Kışla (Diyarbakir)	90460/2,4
Kışla (Edirne'de)	90425/11-13,15 - 90455/2,15,22
Kışla (Erzincan)	90505/9
Kışla (Erzincan'da)	91121/34-35
Kışla (Ferecik'te)	90418/33
Kışla (Gümölcine'de)	90418/57
Kışla (Halep'te)	90411/21d - 90454/6,65,95-100
Kışla (Hama'da)	90854/13,35-38
Kışla (Hozat'ta)	90447/3
Kışla (Humus'ta)	90788/22b,33,37
Kışla (Isparta'da)	90766/28
Kışla (İstanbul-Selimiye'de)	91076/2-5,11-12,17-18,20-25
Kışla (Iskodra'da)	90444/7,13,26
Kışla (İzmir'de)	90417/12
Kışla (İzmir'de)	90803/33
Kışla (İzmir'de)	779-84/8
Kışla (Kircaali'de)	90412/17-19
Kışla (Kırkklareli)	91074/27
Kışla (Kırkklareli'nde)	90455/43
Kışla (Konya'da)	90433/17-18
Kışla (Köprülü'de)	90854/44-47
Kışla (Köstence'de)	91233/40-41
Kışla (Kudüs)	90504/16,21
Kışla (Kudüs-Harem-i Serif'te)	90750/7a-b
Kışla (Kudüs'te)	90791/57
Kışla (Lüleburgaz'da)	90418/8,11
Kışla (Manisa'da)	90410/3
Kışla (Manisa'da)	90561/23
Kışla (Medine'de)	90747/1(14),2-11(5)
Kışla (Mekke'de)	90877/21
Kışla (Musul'da)	90800/1-2 - 90801/1-2
Kışla (Nablus'ta)	779-44/21,25,131
Kışla (Ortaköy-Bulgaristan'da)	90412/35,40
Kışla (Prepol'de)	779-24/5

Kışla (Rodos'ta)	90806/17	
Kışla (San'a'da)	90661/7-8	
Kışla (Selânik'te)	90423/13	
Kışla (Serez'de)	90636/49-50 - 90642/30,36-40	
Kışla (Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu'nda)	90426/6-7,13	
Kışla (Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu-Pinarbaşı)	90478/10a	
Kışla (Şam'da)	90424/14-15	
Kışla (Taslıca'da)	779-76/8	
Kışla (Tirnova'da)	90418/2	
Kışla (Trablusgarp'ta)	90404/8-916,23	-
90408/5,14/21,25		
Kışla (TrablusŞam'da)	779-44/107,202,205	
Kışla (Trablus'ta)	90788/5	
Kışla (Tunus'ta)	90598/6	
Kışla (Urfa'da)	90430/8,10-11	
Kışla (Üsküp'te)	90623/20d	
Kışla (Yanya'da)	90618/2	
Kışla (Yanya'da)	91104/4	
Komiserlik Binası (Filibe)	90484/47	
Komiserlik Dairesi (Sofya)	90484/4-14	
Kumandalık Dairesi (Sivas)	90428/13	
Kumandalık Dairesi (Trablusgarp)	90404/14,20,22 - 90408/4,10,12	
Kumandalık Köskü (Trablusgarp)	90404/2 - 90408/15	
Mavzer-Fisek Fabrikası (İstanbul-Zeytinburnu)	91092/1-14	
Mavzer-Fisek Fabrikası-Açılış Merasimi	91092/1-2	
Mazra-a Kışlası (Cebel-i Havran)	90766/34	
Mekteb-i Harbiye-Çeşmesi (İstanbul)	90547/3	
Mekteb-i İdadî (Ankara)	90431/14	
Mekteb-i İdadî (Aydın)	90601/2	
Mekteb-i İdadî (Halep)	90411/22c	
Mekteb-i İdadî (Halep)	90478	
Mekteb-i İdadî (İzmir)	90417/3	
Mekteb-i İdadî (İzmit)	90767/7	
Mekteb-i İdadî (Kütahya'da)	90803/4	

Mekteb-i İdadî (Manisa)	90410/11
Mekteb-i İdadî (Manisa)	90561/10,22,25
Mekteb-i İdadî (Rodos'ta)	90804/1d
Mekteb-i İdadî- Askerî (Bursa)	779-61/1-4
Mekteb-i İdadî Askeri (Manastır)	90623/13c
Mekteb-i İdadî Harbiye (Manastır)	90623/14d
Mekteb-i İdadî-i Askeri (Bursa'da)	90852/33-43
Mekteb-i İdadî-i Askeri (Edirne)	91074/7
Mekteb-i İdadî-i Askerî (Edirne)	90425/16
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Edirne)	91074/8
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Balıkesir)	779-73/34-35
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Balıkesir)	90582/33
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Beyrut)	10506
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Bolu)	90794/12
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Bursa)	90560/5
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Edirne)	90425/17 - 90455/3
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Gelibolu)	90455/33
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Gümölcine)	90418/53
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Halep)	90454/84
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Konya)	779-77/36
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Kudüs)	90504/69
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Manastır)	90623/14c
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Manastır)	779-73/42
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Rodos'ta)	90805/3
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Sivas'ta)	90852/17
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Şam)	90780/36,39
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Şam)	90876
Mekteb-i İdadî-i Mülkî (Trabzon)	90441/3
Mekteb-i İdadî-i Mülkî-Açılıs Merasimi (Nablus'ta)	779-40/18
Mekteb-i İdadî-i Mülkî-Talebeleri (Şam)	90876/1
Mekteb-i İdadî-i Sâhâne (Bursa)	779-61/11
Mekteb-i İdadî-Talebeleri (Balıkesir)	90582/37
Mekteb-i İptidâî (Adapazarı)	90578/4
Mekteb-i İptidâî (Çifteler Çiftlik-i Hümayûnu-Mahmudiye)	90603/31

Mekteb-i İptidâî (Dimetoka)	90412/43		
Mekteb-i İptidâî (Gelibolu)	90455/38		
Mekteb-i İptidâî (Gümölcine)	90418/52		
Mekteb-i İptidâî (Kırcaali)	90412/12		
Mekteb-i İptidâî (Konya)	90433/23-24		
Mekteb-i İptidâî (Malkara)	90418/43		
Mekteb-i İptidâî (Rodos'ta)	90804/9,19	-	90805/11 -
90806/12 - 90807/15			
Mekteb-i İptidâî (Sebinkarahisar)	90428/25		
Mekteb-i İptidâî (Üsküp)	90436/17		
Mekteb-i Mülkiye (İstanbul-Cagaloğlu)	779-34/49		
Mekteb-i Rüşdî (Ankara)	90431/58		
Mekteb-i Rüşdî (Beyrut)	779-44/76,98,111,158,185,190		
Mekteb-i Rüşdî (Birecik)	90434/13		
Mekteb-i Rüşdî (Çorlu)	90418/48		
Mekteb-i Rüşdî (Dimetoka)	90412/43		
Mekteb-i Rüşdî (Edirne)	90631/7		
Mekteb-i Rüşdî (Eğridere)	90412/3		
Mekteb-i Rüşdî (Gaziantep)	90435/13		
Mekteb-i Rüşdî (Gaziantep)	90507/93		
Mekteb-i Rüşdî (Gümölcine)	90418/52		
Mekteb-i Rüşdî (Halfeti)	90434/50		
Mekteb-i Rüşdî (Isparta)	90766/31		
Mekteb-i Rüşdî (İstanbul-Kosuyolu)	779-40/32		
Mekteb-i Rüşdî (Iskodra)	90444/15		
Mekteb-i Rüşdî (Kayseri)	90431/12		
Mekteb-i Rüşdî (Kilis)	90435/41		
Mekteb-i Rüşdî (Konya)	90433/22		
Mekteb-i Rüşdî (Malkara)	90418/43		
Mekteb-i Rüşdî (Rize)	90764/22		
Mekteb-i Rüşdî (Rodos'ta)	90806/21		
Mekteb-i Rüşdî (Salihli)	90562/7		
Mekteb-i Rüşdî (Soma)	90562/25		
Mekteb-i Rüşdî (Sebinkarahisar)	90428/26		

Mekteb-i Rûsdî (Tekirdag)	90418/37
Mekteb-i Rûsdî (Tokat)	90651/16
Mekteb-i Rûsdî (Urfa)	90430/12,18
Mekteb-i Rûsdî-Açılıs Merasimi (Murefte'de)	779-92
Mekteb-i Rûsdî-i (Halilü'r-Rahman)	90504/43
Mekteb-i Rûsdî-i Askeri (Beyrut)	91082/8 - 91105/8
Mekteb-i Rûsdî-i Askeri (Erzincan)	91121/7
Mekteb-i Rûsdî-i Askeri-Hocalari ve Talebeleri (Üsküp'te)	779-92/8
Mekteb-i Rûsdî-i Mülkî (Erzurum)	90505/35
Mekteb-i Rûsdî-i Mülkî (Gazze)	90504/58
Mekteb-i Rûsdî-i Mülkî (Ma'arra)	90429/55
Mekteb-i Rûsdî-i Mülkî (Trabzon)	90441/11
Mekteb-i Rûsdî-i Mülkî Darü'l-Muallimin (Sivas)	90428/16
Mekteb-i Rûsdiye-i Askeri (Erzincan)	90877/4
Mekteb-i Sanayi (İstanbul)	90555/12-22
Mekteb-i Sanayi (İzmir)	90852/1-8
Mekteb-i Sanayi (İzmir)	90879/3
Mekteb-i Sanayi (Üsküp)	93216
Mekteb-i Sanayi-Açılıs Merasibi (Nablus'ta)	779-40/14
Mekteb-i Sanayi-Camii	90555/11
Mekteb-i Sanayi-i Hamidî (Diyarbakir)	779-34/25
Mekteb-i Sanayi-Matbaa	90555/21-22
Mekteb-i Sanayi-Talebeleri	90555/12
Mekteb-i Sanayi-Talebeleri (İzmir'de)	90852/1
Mekteb-i Sanayi-Talebeleri (Selânik)	90852/9
Mekteb-i Sultanî (İzmir)	90417/18
Mekteb-i Sultanî-Çeşmesi (İstanbul)	90547/1
Memleket Bahçesi (Ankara)	90431/35
Memleket Bahçesi (Trablus)	90788/28
Millet Bahçesi (Iskodra)	90419/1
Millet Bahçesi (Iskodra)	90766/57
Millet Bahçesi (Trabzon)	90441/45
Padisahin 25nci Cûlûs Yıldönümünde Diyarbakir'da inşa edilen Çeşmenin Açılış Merasimi	779-73/87,105

Redif Dairesi (Erzurum)	90505/32
Redif Dairesi (Şamsun)	90764/7
Redif Dairesi (Selânik'te)	91016/9
Redif Dairesi (Tekirdag)	90418/40
Redif Dairesi (Yanya)	91104/1
Redif Dairesi ve Deposu (Gilan'da)	779-76/2
Redif Kışlası (Manisa'da)	90561/23
Redif Kumandanlığı Dairesi (Kayseri)	90431/61
Redif Kumandanlık Dairesi (Erzincan)	91121/32
Redif Zâbitân Dairesi (Erzincan)	91121/16
Rüsûmat Dairesi (Bağdat)	90437/19
Rüsûmat Dairesi (Bağdat)	779-80/17
Rüsûmat Dairesi (Beyrut)	90771/2
Rüsûmat Dairesi (Erzurum)	90475/40 - 90476/40
Rüsûmat Dairesi (Gelibolu)	90455/35
Rüsûmat Dairesi (Iskenderun)	90439/45-46
Rüsûmat Dairesi (İstanbul)	90505/43
Rüsûmat Dairesi (İstanbul-Haydarpaşa)	90533/11
Rüsûmat Dairesi (Iskodra)	90444/14
Rüsûmat Dairesi (İzmir)	90417/4
Rüsûmat Dairesi (Katara)	91243/28
Rüsûmat Dairesi (Narda)	90618/13
Rüsûmat Dairesi (Selânik)	90423/6
Rüsûmat Dairesi (Tekirdag)	90418/34
Rüsûmat Dairesi (Trablusgarp)	90404/12,15 - 90408/13,22 -
90441/1	
Rüsûmat Dairesi (TurnuSeverin)	91230/2
Rüsûmat Dairesi (Yafa)	90504/96
Rüsûmat Dairesi (Yafa)	90854/32,39
Rüsûmat Rihtimi (İzmir)	779-84/9-11
Saat Kulesi (Amasya)	90597/2
Saat Kulesi (Ankara)	90431/47
Saat Kulesi (Bagdat)	90411/12b
Saat Kulesi (Bagdat)	90473/27a

Saat Kulesi (Bolu)	90786/7
Saat Kulesi (Bombay)	91434/1,16
Saat Kulesi (Bursa)	90752/28
Saat Kulesi (Bursa)	779-61/29
Saat Kulesi (Edirne)	90425/7 - 90455/1,31
Saat Kulesi (Edirne)	91074/3
Saat Kulesi (Erzincan)	91121/1,4,20
Saat Kulesi (Gümölcine)	90418/55
Saat Kulesi (İstanbul-Tophane)	90475/16 - 90476/16 -
90509/35c-d - 90510/11a,c-d,21a-b,d	
Saat Kulesi (İzmir)	93805/9
Saat Kulesi (Kastamonu)	90406/1
Saat Kulesi (Konya)	779-77/2
Saat Kulesi (Samarra)	90411/9d
Saat Kulesi (Samsun)	90764/4
Saat Kulesi (Tekirdag)	90418/38
Saat Kulesi (Trablus)	90788/1
Saat Kulesi (Trablusgarp)	90404/10,17 - 90408/7,24
Saat Kulesi (Yanya)	779-73/85
Saat Kulesi (Yozgat)	90574/1
Saat Kulesi (Yozgat)	90873/1
Saat Kulesi (Yozgat)	779-34/44
Saat Kulesi-Günes Saati (Trablus)	90788/34a
Sokaklar-Hamidiye Caddesi (Bursa)	90560/23
Sokaklar-Hamidiye Caddesi (İzmit)	90767/10,14
Sokaklar-Hükümet Konağı Meydanı (Konya)	779-77/34
Sokaklar-Hükümet Konağı Meydanı (Yanya)	90618/5
Sokaklar-Istasyon Caddesi (Manisa)	90561/9 - 90563/1
Sokaklar-Kışla Caddesi (Kudüs)	90576/17
Sokaklar-Kışla-i Hümayûn Caddesi (Kudüs)	90775/8
Sokaklar-Menaha Meydanı (Medine)	90747/1(10),2-11(12) - 90770/4
Sokaklar-Mudanya Caddesi (Bursa)	90752/30
Sokaklar-Vounaki Meydanı (Sakiz Adası)	90796/26
Sokaklar-Yafa Caddesi	90652/14

Sokaklar-Yaliboyu Caddesi (Selânik)	90623/5a
Sütûn-i Ali (Hayfa)	90606/5-6
Sütûn-i Âli (Hayfa-Tren İstasyonu'nda)	779-26/6,8
Sütûn-i Mefharet (Balıkesir)	90582/16
Sütûn-i Mefharet (Bandırma)	779-73/4
Sütûn-i Mefharet (San'a'da)	90661/20
Sütûn-i Mefharet (Şam'da)	90656/1
Süvari Karakolhanesi (İstanbul-Beykoz)	90821/38
Süvari Kışlası (Beyrut)	779-44/72,186
Süvari Kışlası (Dimetoka)	91074/18-19
Süvari Kışlası (Edirne)	91074/11
Süvari Kışlası (Erzurum)	90505/29
Süvari Kışlası (Serez)	90642/26-27
Süvari Kışlası (Serfiçe)	90617/46
Topçu Ahırları (Yanya'da)	91104/5
Topçu Kışlası (Cisr-i Mustafa Pasa)	90412/25
Topçu Kışlası (Edirne)	90425/15
Topçu Kışlası (Edirne)	91074/13
Topçu Kışlası (Erzincan)	91121/13
Topçu Kışlası (Erzurum)	90505/24-25
Topçu Kışlası (Iskodra)	90444/11
Topçu Kışlası (Lüleburgaz)	90418/8
Topçu Kışlası (Manastır)	90623/13a
Topçu Kışlası (Sakız Adası)	90802/8
Topçu Kışlası (Şam)	90424/15
Topçu Kışlası (Trablusgarp)	90404/16 - 90408/14
Topçu Süvari Kışlası (Edirne)	90425/12-13
Trablus-Şam Sancagi-Hamidiye Köyü	90571/10-12
Tren İstasyonu (Adapazarı)	91546/10-11
Tren İstasyonu (Afyonkarahisar)	90497/39
Tren İstasyonu (Alasehir)	90497/17
Tren İstasyonu (Amman'da)	90605/3c
Tren İstasyonu (Baalbek)	90521/21
Tren İstasyonu (Baden-Baden)	91419/25

Tren İstasyonu (Banaz)	90497/31
Tren İstasyonu (Batn el-Gol'de)	90605/10-a-b
Tren İstasyonu (Belova)	90790/26,28
Tren İstasyonu (Beyrut)	91547/2-4
Tren İstasyonu (Beyrut-Şam Arasında)	91547/9-11,16-17,20
Tren İstasyonu (Bursa)	91548/9-11
Tren İstasyonu (Cize)	90605/5a
Tren İstasyonu (Da'il)	90495/5
Tren İstasyonu (Dar'â)	779-26/18,22 - 779-28/3
Tren İstasyonu (Dareyye)	90495/12
Tren İstasyonu (Dedeagaç)	90498/40-41
Tren İstasyonu (Dedeagaç'ta)	90623/9a
Tren İstasyonu (Der'a)	90656/14-15,18,70
Tren İstasyonu (Der'a'da)	90606/72-73
Tren İstasyonu (Drama)	90636/4
Tren İstasyonu (Drama'da)	90623/10d
Tren İstasyonu (Eskisehir)	90411/31c
Tren İstasyonu (Eskisehir)	90478/59b
Tren İstasyonu (Eskisehir'de)	90799/2-3
Tren İstasyonu (Esme-Güneyköy)	90497/23
Tren İstasyonu (Gabagab)	90495/9
Tren İstasyonu (Geçek Hamamı)	90497/37
Tren İstasyonu (Havran'da)	90605/4a
Tren İstasyonu (Hayfa)	90522/3-6
Tren İstasyonu (Hayfa)	779-26/6,8
Tren İstasyonu (Hayfa-Bisan)	90606/15
Tren İstasyonu (Hayfa'da)	90606/4-5
Tren İstasyonu (Hayfa-Şamah)	90606/20
Tren İstasyonu (Hereke)	90453/1,3
Tren İstasyonu (İstanbul-Bakirköy)	90508/30-31
Tren İstasyonu (İstanbul-Kartal)	90490/2
Tren İstasyonu (İstanbul-Sirkeci)	91545
Tren İstasyonu (İzmir)	90417/21
Tren İstasyonu (İzmir-Basmane Garı)	90497/2

Tren İstasyonu (Izmit)	90767/13
Tren İstasyonu (Izmit)	91546/5,16
Tren İstasyonu (Katrane'de)	90606/7a-b
Tren İstasyonu (Konya)	90411/30b-c
Tren İstasyonu (Konya)	90478/58a
Tren İstasyonu (Konya)	779-77/6
Tren İstasyonu (Kudüs)	90400/3-4
Tren İstasyonu (Makarin'de)	90606/51
Tren İstasyonu (Manastır'da)	90623/10a
Tren İstasyonu (Mersin)	90507/102
Tren İstasyonu (Metroviçe)	90635/17
Tren İstasyonu (Mudanya)	91548/2
Tren İstasyonu (Mudanya-Bursa Arasında)	91548/6-8
Tren İstasyonu (Müdevvere'de)	90605/19a-b
Tren İstasyonu (Pristine'de)	90623/10c,24c
Tren İstasyonu (Salihli)	90497/16
Tren İstasyonu (Sarayönü)	90411/30d
Tren İstasyonu (Selânik)	90498/3-4
Tren İstasyonu (Selânik)	90635/6
Tren İstasyonu (Serez)	90498/9
Tren İstasyonu (Serez)	90636/13
Tren İstasyonu (Şam-Zahire Meydanı)	90495/13-15
Tren İstasyonu (Tarsus)	90507/101
Tren İstasyonu (Usak)	90497/27
Tren İstasyonu (Üsküp)	90436/12-13
Tren İstasyonu (Üsküp'te)	90623/9c
Tren İstasyonu (Yafa)	90400/17
Tren İstasyonu (Zeyzun'da)	90606/63-64

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi 22.12.1976

Doğum yeri İstanbul

Lise 1987–1994 Beşiktaş Anadolu Lisesi, İstanbul

Lisans 1994–2002 Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Yüksek Lisans 2004- Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Çalıştığı kurum

2005- Çağrı Güntan Mimarlık Bürosu, İstanbul